

DEMOGRÁFIA

62. ÉVFOLYAM, 1. SZÁM

Budapest
2019

Az MTA Demográfiai Bizottsága és
a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet
Folyóirata
Alapítás éve: 1958

A Population Quarterly of the Committee for Demography
of the Hungarian Academy of Sciences
and the Hungarian Demographic Research Institute
Founded in 1958

A szerkesztő bizottság tagjai | Editorial board
BARTUS Tamás, BUKODI Erzsébet, DÖVÉNYI Zoltán, ELEKES Zsuzsanna, GÁBOS András,
GÁL Róbert Iván, GÁRDOS Éva, JANKY Béla, JÓZAN Péter, HOÓZ István, KOVÁCS Erzsébet,
RÓBERT Péter, SPÉDER Zsolt (elnök), TAKÁCS Judit, TOMKA Béla, TÓTH Pál Péter, VALUCH Tibor

Szerkesztőség | Editors
KAPITÁNY Balázs főszerkesztő | Editor-in-Chief
ŐRI Péter szerkesztő | Editor
MURINKÓ Livia szerkesztő | Editor
PAKOT Levente szerkesztő | Editor
TÖRŐ Ágnes szerkesztőségi titkár | Editorial Secretary

A kiadvány a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával készült.

Kiadja a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet
Felelős kiadó: Spéder Zsolt igazgató

Olvasószerkesztők: Törő Ágnes és Bada Csilla
Design: Anagraphic
Tördelőszerkesztő: Simonné Horváth Gabriella
ISSN 0011-8249

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

Monostori Judit: Egyszülős családok és politikák Magyarországon és Európában 5

Kincses Áron: Magyarországot érintő magyar nemzetközi vándorlások a Kárpát-medencében 2011 és 2017 között 43

Golovics József: A nemzetközi migráció mozgatórugói: elmélet és empiria. Áttekintés 95

SZERZŐINKNEK 143

MEGRENDELŐLAP 147

CONTENTS

STUDIES

Judit Monostori: Single parent family policies in Hungary and Europe 5

Áron Kincses: Hungarian international migration
in the Carpathian Basin between 2011 and 2017 43

József Golovics: Determinants of international migration:
theories and new evidences. Review 95

SZERZŐINKNEK (FOR OUR AUTHORS) 143

MEGRENDÉLŐLAP (ORDER FORM) 147

EGYSZÜLŐS CSALÁDOK ÉS POLITIKÁK MAGYARORSZÁGON ÉS EURÓPÁBAN

Monostori Judit

ÖSSZEFOGLALÓ

Az egyszülős családok szegénységi kockázata minden országban lényegesen meghaladja a társadalmi átlagot és a gyermeket nevelő, párkapcsolaton alapuló családok kockázati mutatóját is. Mit tehet ilyenkor az állam? Milyen mértékben tud segíteni ezeknek a családoknak? Milyen mértékben akarja segíteni őket? Tanulmányunkban ezekkel a kérdésekkel foglalkozunk. Rámutatunk arra, hogy az egyszülős családok Európa egyetlen országában sem preferált csoportjai a társadalompolitika különböző területeinek. Ennek részben ideológiai okai vannak, azaz az európai politikák próbálják elkerülni annak a látszatát, hogy támogatják, ha csak egy szülő neveli a gyermekeket. Másrészt erős a visszaélésektől való félelem is, azaz, hogy a gyermeket nevelők 'csak papíron élnek külön', hogy állami transzferekre tegyenek szert.

Magyarországon az elmúlt években lényegesen növekedett a párkapcsolaton alapuló és az egyszülős gyermekes családok szegénységi mutatói közötti távolság. Ennek az az oka, hogy míg az előbbi csoport esetében az állami újraelosztás jelentősen tudta csökkenteni a szegénységnek kitett csoportok arányát, addig az egyszülős családok szegénységi kockázata nem változott. Írásunkban áttekintjük, hogy hogyan járulnak hozzá ehhez a férfiak és a nők munkaerőpiaci helyzetének különbségei, az apaság intézményének alakulása, a gyermekellátórendszer működése és az állami redistribúció.

Tárgyszavak: egyszülős családok, családpolitika, társadalompolitika, szegénység

Monostori Judit, KSH Népeségtudományi Kutatóintézet

E-mail: monostori@demografia.hu

BEVEZETŐ

Társadalmi egyenlőtlenségek minden társadalomban léteznek, amelyeket részben a piac, részben pedig az állam újraelosztási mechanizmusai gerjesztenek. Annak ellenére van ez így, hogy ez utóbbiról, azaz az állam újraelosztási tevékenységéről gyakran hangoztatjuk, hogy célja a piac által generált egyenlőtlenségek csökkentése. Valójában számos empirikus bizonyíték áll rendelkezésre azzal kapcsolatban, hogy az állami újraelosztás is új egyenlőtlenségeket hozhat létre vagy már meglévő egyenlőtlenségeket erősíthet fel. Erre talán az egyik legszemléletesebb példa, hogy miközben az utóbbi évtizedben a párkapcsolaton alapuló, legalább három gyermeket nevelő családok szegénységi mutatói lényegesen javultak, addig a gyermeküket egyedül nevelő szülők mutatói érdemben nem változtak (Központi Statisztikai Hivatal, 2019a). Ezáltal a gyermekes családok szegénység szempontjából két legveszélyeztetettebb csoportja közötti távolság az utóbbi évtizedben lényegesen megnövekedett. Ez alapvetően annak köszönhető, hogy a családtámogatási rendszer különböző elemeit az egyes családtípusok eltérő mértékben tudják igénybe venni. A párkapcsolaton alapuló családok, különösen a három vagy több gyermeket nevelők a mai családpolitika preferált csoportjának tekinthetők, míg az egyszülős családokról ez nem mondható el.

A tanulmány áttekinti azokat a nehézségeket amelyekkel az egyszülős családoknak meg kell küzdeniük, megvizsgálja, hogy reflektál erre a magyar társadalompolitika; milyen jó gyakorlatokat találunk Európa különböző országaiban; melyek azok a területek, ahol a társadalompolitika hatékonyabb beavatkozására lenne szükség, hogy a gyermeküket egyedül nevelő szülők családjainak életkörülményei érdemben javuljanak.

Az európai és a hazai szakpolitikák kritikai értékelésére ez a tanulmány nem vállalkozik, melynek több oka is van. Egyrészt számos szakterületen hiányoznak azok az adatok, amelyek a családi háttérrel (pl. van-e gyermeke, akivel egy háztartásban él, egyedül vagy párkapcsolatban neveli) is figyelembe véve vizsgálják a nők és a férfiak, illetve a nők különböző csoportjai közötti egyenlőtlenségeket. Másrészt eléggé felületeseek, nehezen értelmezhetők azok a szakpolitikai leírások (pl. a Mutual Information System on Social Protection [MISSOC] adatbázisa), amelyek próbálják a munkaerőpiaci politikák, a családpolitika, a segélyezés stb. szempontjából számbavenni Európa országainak gyakorlatát. Figyelembe kell venni azt is, hogy az egyes intézkedések gyakorlati megvalósulásáról nagyon kevés információnk van. Tipikus példa a munkaerőpiaci szereplők (munkavállalók és munkadók) közötti viszony szabályozása, amely-

ben a törvény betűje és a mindennapi gyakorlat eltérhet egymástól. Ilyen lehet a bölcsődei vagy az óvodai nyitvatartás szabályozása is. Nevezetesen hiába írják elő a hosszabb nyitvatartást, ha például késő délután már nincs megfelelő számú szakember az intézményben, ha összevonják a csoportokat, vagy ha nap mint nap szűrős szemmel néznek azokra a szülőkre, akik későn viszik el a gyerekeiket. A jogi szabályozás és a gyakorlat szétválásának vizsgálata komoly feltétele annak, hogy egy-egy intézkedés tényleges hatását is felmérjük.

Tanulmányunkban az európai példák és jó gyakorlatok is inkább csak illusztratív célokat szolgálnak. Az egyes szakpolitikai intézkedések hatása ugyanis függ az intézményi közegtől, attól a kultúrától, amelyben működésbe lép. Számos olyan példát sorolunk fel, amely bizonyítja, hogy nincsen olyan intézkedés, amely minden közegben hasonló hatékonysággal működne, sőt gyakran még az intézkedés hatásainak az iránya is eltérő lehet.

Tanulmányunk első fejezetében adunk egy áttekintést arról, hogy mennyire elterjedtek az egyszülős családok Európa különböző országaiban. Ezután megpróbáljuk felvázolni, hogy milyen általános vonások jellemzik az egyszülős családokra irányuló politikákat, illetve bemutatjuk azt az értelmezési keretet, amelyen keresztül ezeket a szakpolitikákat megfigyeljük. Majd néhány főbb területen megvizsgáljuk az egyszülős családokkal kapcsolatos hazai és európai politikákat.

EGYSZÜLŐS CSALÁDOK ELTERJEDTSÉGE

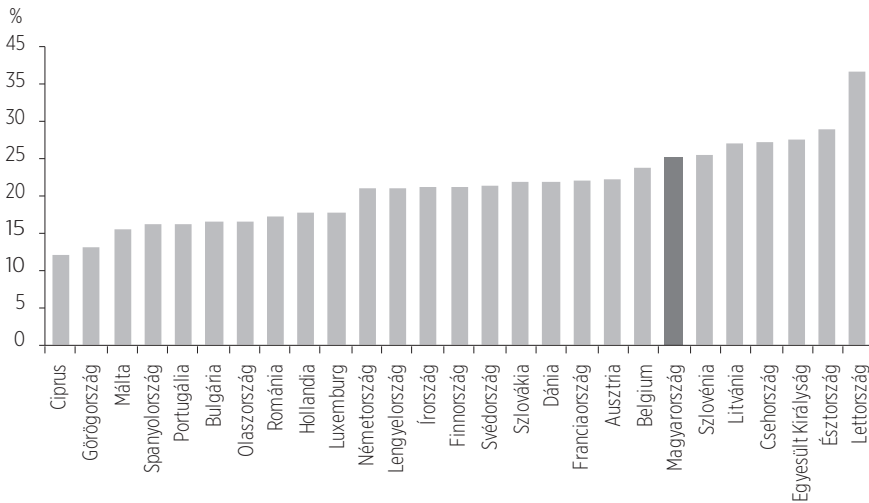
A legutóbbi, 2016-os mikrocenzus adatai szerint a 18 éves és fiatalabb gyermekeknek 18%-a egyszülős családban nevelkedik. Minél idősebb korosztályt vizsgálunk, annál magasabb a mutató értéke. Adataink szerint a 17–18 éveseknek már 26%-a él kizárólag az egyik szülőjével. Ennél azonban lényegesen magasabb azoknak az aránya, akik eddigi életük alatt már megtapasztalták szüleik kapcsolatának felbomlását, az egyik szülő elvesztését, tehát az egyszülős családban élést. Erre utal, hogy a 0–18 évesek 31%-a nem intakt családban él, azaz ahol az ott élő gyermekek legalább egyike nem mindkét vér szerinti szülőjével nevelkedik.¹

Az egyszülős családok aránya Európa más országaiban is számottevő, noha európai szinten viszonylag nagy különbségeket találunk a tekintetben, hogy a

¹ A számításokat a 2016-os mikrocenzus adatai alapján végeztem. Nem intakt családnak az egyszülős családok és a mozaik családok összességét tekinttem.

gyermeket nevelő családoknak mekkora hányada egyszülős. Azonos módszertannal 2011-ben végrehajtott népszámlálások adatai szerint ezeknek a családoknak az aránya a dél-európai országokban a legalacsonyabb, 10–15% között mozog. A legmagasabb arányokat viszont elsősorban közép-kelet illetve a kelet-európai országok körében találjuk, így például Magyarországon, Csehországban, Szlovéniában és a Balti országokban. A nyugat-európai térségben, főként az Egyesült Királyságban nagyon magas a gyermeküket egyedül nevelők aránya (1. ábra).

1. ábra: Egyszülős családok aránya a gyermeket nevelő családok körében, 2011

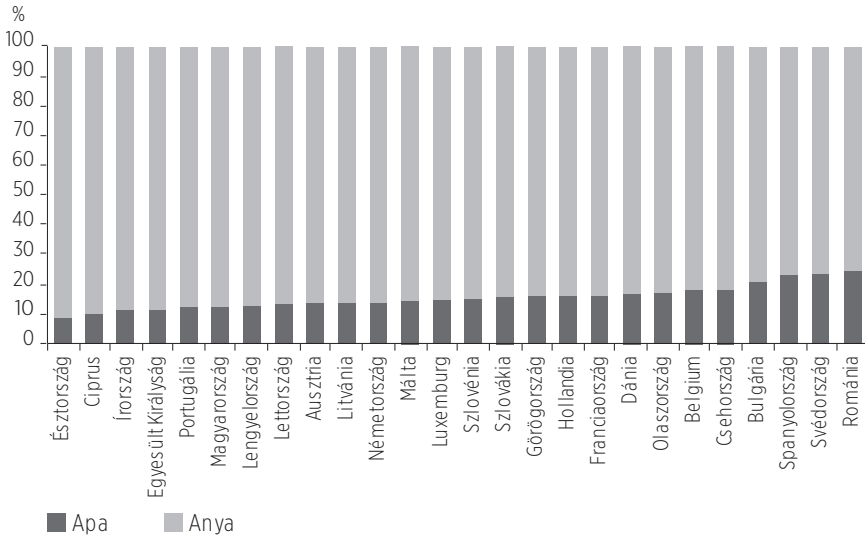


Forrás: Saját számítás Eurostat cenzus adatok alapján (Eurostat, 2015).

Megjegyzés: Az adatok azokra a családokra vonatkoznak, ahol a háztartásban csak egy család él. A gyermekes családok körében azok kerültek számbavételre, ahol 25 évnél fiatalabb gyermeket neveltek a szülő(k).

Az egyszülős családok döntő többségében az anya neveli a gyermekeket. Magyarország azon országok körébe tartozik, ahol ez a „női túlsúly” különösen nagy. 2011-ben mindössze a családok 13%-a volt olyan, ahol az anya hiányzott a családból, míg a családok 87%-ában a háztartástól külön élő szülő az apa volt (2. ábra). E vonatkozásban nagyon nehéz valamilyen logikus csoportosítást találni az európai országok körében, mert más-más okok állhatnak amögött, hogy néhány országban miért magasabb az apás családok aránya. Svédországban például azt feltételezhetjük, hogy az apai jogok sokkal magasabb szinten vannak, mint másutt, ezért európai összehasonlításban a gyerekek gyakrabban kerülnek elhelyezésre az apáknál. Romániában vagy Bulgáriában viszont egészen más a helyzet. Ezekben az országokban feltételezhetjük, hogy sok anya dolgozik/él külföldön és ezért magas a mutató értéke (Isd. ezekről: Blaskó, 2016).

2. ábra: Egyszülős családok aránya a szülő neme szerint, 2011



Forrás: Saját számítás Eurostat cenzus adatok alapján (Eurostat, 2015).

Megjegyzés: Az adatok azokra a családokra vonatkoznak, ahol a háztartásban csak egy család él. A gyermekes családok körében azok kerültek számbavételre, ahol 25 évnél fiatalabb gyermeket neveltek a szülő(k).

Itt utalnánk egy nagyon fontos mérési problémára, amely a jövőben a magyar kutatásokban is egyre jelentősebbé fog válni. Ez pedig az osztott elhelyezés kérdése, amikor a gyermek az ideje felét egyik, míg másik felét a másik szülőnél tölti. Jelenleg ezt az élethelyzetet a statisztikák nem kezelik, noha néhány országban (pl. a skandináv országokban) ez igen elterjedt gyakorlat. Magyarországon nincsenek arra vonatkozóan adataink, hogy az osztott felügyelet mennyire elterjedt, hiszen ez a gyakorlat nem feltétlenül kötődik egy jogi aktushoz, így az adminisztratív adatok ebben nem adnak eligazítást.

EGYSZÜLŐS CSALÁDOK AZ EURÓPAI TÁRSADALOM-POLITIKÁKBAN: ÁLTALÁNOS VONÁSOK

Ha áttekintjük az európai országok egyes szakpolitikáit, kiemelten a családpolitikai, munkaerőpiaci és segélyezési alrendszereket, akkor általánosságban azt állapíthatjuk meg, hogy nincsen olyan európai ország, ahol az egyszülős családok erőteljesen kiemelt célcsoportként jelennek meg, szemben például a három vagy több gyermeket nevelő, párkapcsolaton alapuló családokkal, akikre számos vonatkozásban külön szabályozás van érvényben. Ők jellemzően a családpolitika

kedvezményezettjei, rájuk több országban is vonatkoznak munkaerőpiaci támogatások, számtalan ellátáshoz, szolgáltatáshoz térítésmentesen jutnak hozzá, és igen jelentős adókedvezményeket vehetnek igénybe. Pedig a párkapcsolaton alapuló, legalább három gyermekes családok a legtöbb európai országban kevesebben vannak, mint a gyermeküket egyedül nevelő szülők (Eurostat, 2015), és az anyagi nehézségek tekintetében sincsenek rosszabb helyzetben (Eurostat, 2018a).

Az egyszülős családok diszpreferálásának lehetséges okai

A családpolitikai diszpreferálásnak egyik oka lehet, hogy népesedéspolitikai szempontból a három vagy több gyermeket nevelők fontosabbak lehetnek egy adott kormányzat számára, hiszen ezekben a családokban több gyermek nevelkedik, ezek a családok a későbbiekben több potenciális keresőt bocsátanak a munkaerőpiacra, mint például az egyszülős családok, ahol a gyermekszám jellemzően az átlagos alatti.

A másik ok lehet, hogy az egyszülős családok támogatása visszaélésekre adhat alapot. Ha az egyszülős családok bármely társadalompolitika kiemelt célcsoportja, akkor lehetnek olyanok, akik „csak papíron válnak vagy költöznek szét”, hogy a kedvezményeket megkaphassák. A kormányzat ezeket a visszaéléseket csak nagy adminisztratív költségek mentén tudná visszaszorítani, ami komoly ellenérv az egyszülős családok támogatása mellett.

A harmadik lehetséges érv ideológiai természetű, miszerint az egyszülős családok támogatása azt a képzetet sugallná, hogy az adott kormányzat e családforma mellett áll, ez pedig például a konzervatív kormányzatú országokban nem illeszthető össze egy tradicionális családmodell ideálját hirdető iránnyal. Különösen élesen jelenhet meg ez a kritika azoknak a családoknak a támogatásában, amelyekben az anyák egyedül vállalják a gyermekeiket. Egy ezzel kapcsolatos politikai vita zajlott például az Egyesült Államokban az 1990-es évek legelején, ahol a konzervatív amerikai politikusok úgy érveltek, hogy az addig érvényben lévő segélyezési rendszer alapvetően a szegény, nem házas, de gyermeket nevelő szülőket támogatja. A segély folyósítása hozzájárult ahhoz, hogy folyamatosan csökken a házasságkötések száma, miközben növekedtek a válási mutatók, és emelkedett a házasságon kívül született gyermekek aránya. Ráadásul a rendszer további gyermekvállalásra ösztönzi a nem házas nőket, hiszen egy újabb gyermek érkezésével a segély összege automatikusan megemelkedik. Politikai harcuk eredményeként 22 államban – elsőként New Jersey-ben – egy új

programot (Transitional Aid for Needy Families [TANF]) vezettek be, aminek az egyik kulcseleme az volt, hogy ha az anya segílyt kap, akkor egy újabb gyermek születésével a segíly összege automatikusan nem emelkedik meg.

Nem tudjuk, hogy Európa különböző országaiban ezek az érvek és tapasztalatok mennyire vannak jelen, mennyire legitimálják, hogy az egyszülős családok korántsem tekinthetők a társadalompolitikai intézkedések kedvezményezettjeinek. Az viszont bizonyos, hogy bármelyik érvelés logikáját is vesszük, mindenképpen találhatunk benne könnyen megcáfolható elemeket.

Vegyük azt az érvet, hogy az egyszülős családokban kevesebb gyermek születik, így ezek a családok nem kapcsolhatók az olyan népesedéspolitikai célokhoz, mint például a születések számának növelése. Az valóban igaz, hogy az egyszülős családokban alacsonyabb az átlagos gyermekszám, ugyanakkor látni kell azt is, hogy ennek alapvetően az az oka, hogy az esetek egy részében termékenység szempontból megtört életpályákról beszélünk. Vagyis nem feltétlenül arról van szó, hogy ezek a szülők kevesebb gyermeket szerettek volna, hanem arról, hogy a párkapcsolat felbomlása megakadályozta őket a vágyaik megvalósításában. Ha viszont újabb párkapcsolatot tudnak kialakítani, akkor ott újabb gyermekek is szülehetnek, ami illeszkedhet olyan népesedéspolitikai célokhoz, mint például a születések számának növelése.

A visszaélések lehetőségére utaló érvek sem indokolják, hogy egy ilyen nagyszámú, és társadalmi helyzetét tekintve kedvezőtlen helyzetben levő csoport diszpreferálva legyen, hiszen ezen az alapon megszüntethető lenne a segílyezés, az adókedvezmények rendszere és minden más olyan újraelosztási mechanizmus, ahol visszaélésekre van lehetőség. A visszaélések megjelenéséből nem az következik, hogy nem kell támogatni egy társadalmi csoportot, hanem vissza kell szorítani a visszaélések lehetőségét, hogy szigorúbb ellenőrzési módszereket kell bevezetni. Továbbá számtalan olyan eszköze lehet a családpolitikának, amelyeknél a visszaélés lehetősége nem merül fel, mint például a tartásdíj fizetésének állami kontrollja. Nyilvánvalóan nem növelné a párkapcsolatok felbomlásának arányát egy olyan állami intézmény vagy eszköz feállítása, amely segítené a gyermeküket egyedül nevelő szülőket abban, hogy a gyermek után járó tartásdíjhoz hozzájussanak.

A harmadik, ideológiai érv ellen olyan fontos alapértékeket lehetne szembe állítani, mint a választás szabadsága, a magánélet védelme, a minden gyermeket megillető alapjogok stb. Másrészt semmi nem garantálja, hogy a kétszülős családok biztosabb háttérrel tudnak nyújtani egy gyermek számára, illetve a gyermek érzelmi szükségletei kevésbé lennének kielégítve egy egyszülős családban. Számos európai kutatás jutott arra az eredményre, hogy az egyszülős család-

ban nevelkedő gyermekek jóllétére, iskolai előmenetelére, érzelmi fejlődésére nem az a tény hatott negatívan, hogy egyszülős családban nőttek fel, hanem, hogy rosszabb anyagi körülmények között nevelkedtek, az anyagi deprivációnak számos formáját élte meg. Ez részben abból következik, hogy egy szelekciós hatás is érvényesül, nevezetesen, hogy az alacsonyabb iskolai végzettségűek, a szegényebbek köréből nagyobb valószínűséggel kerülnek ki az egyszülős családok (Fransson et al., 2018; Harkness and Salgado, 2018; Treanor, 2018). Empirikus kutatások azt sem tudják egyértelműen kimutatni, hogy a gyermeküket egyedül nevelő szülők támogatása arra ösztönözné az anyákat, hogy ne kössenek házasságot, hogy a nekik járó támogatások miatt több gyermeket vállaljanak házasságon kívül (Isd. a fentebb bemutatott TANF-vita az USA-ban: Bitler et al., 2004; Grogger and Bronars, 2001; Jagannathan and Camasso, 2003). Végül pedig azt is hangsúlyozni kell, hogy az egyszülős családoknak egy meghatározó része özvegyülés útján jön létre, amely egy olyan élethelyzet, amikor az életben maradt szülő már egészen biztosan nem számíthat a másik segítségére. Ezekben az esetekben különösen indokolt a gyermeküket egyedül nevelők társadalmi szintű támogatása.

Az egyszülős családokat érintő társadalompolitikák lehetséges modelljei

Mivel az egyszülős családokra vonatkozó társadalompolitikák nem kiemelt területei az európai családpolitikai, munkaerőpiac politikai és segélyezési rendszereknek, ezért nagyon nehéz az országok tipizálása abból a szempontból, ahogyan kezelik ennek a családtípusnak a speciális problémáit. Néhány évtizeddel korábban Kamerman és Kahn (1988) megpróbált egy tipizációt felállítani, amelyben a témára vonatkozóan négy európai modellt különböztetett meg.

Az első modell az egyszülős családok problémáit kiterjedt szegénység politikán belül kezeli, amelyben egy meghatározott bevételi szint alatt mindenkit támogatásban részesítenek: a gyermeket nevelőt éppúgy, mint a gyermektelent, a fiatal és az időset, az egyszülős családokat és a kétszülősöket egyaránt, akkor, ha anyagi helyzetük alapján rászorulónak nyilvánítják. Ide sorolják a szerzők például az angol modellt.

A második modellnek azt tekintik, amikor egy adott országban felismerik az egyszülős családok speciális nehézségeit, és egy olyan támogatási rendszert dolgoznak ki, amelyben kifejezetten az egyszülős családok a kedvezményezettek, mely igaz például Norvégiára, ahol erősen támogatják, hogy a kisgyermekü-

ket egyedül nevelő szülők hosszabb ideig otthon maradjanak a gyermekkel, és ez alatt az időszak alatt anyagi támogatásban részesüljenek.

A harmadik modellbe azokat a típusokat sorolják, ahol kiemelt figyelmet fordítanak a kisgyermekes családok támogatására. Ezen belül kisebb-nagyobb további támogatást kaphatnak az egyszülős családok, de a hangsúly feltétlenül azon van, hogy a kisgyermekes anyák eldönthessék, hogy gyermekük három éves koráig otthon maradnak-e vagy sem, és amennyiben a válaszuk nem, akkor is megfelelő támogatásban részesülhessenek. Ebbe a csoportba sorolják a francia családpolitikát.

A negyedik modell azoknak az országoknak a családpolitikáját testesíti meg, amelyek a munka és a családi teendők összehangolásának támogatására teszik a hangsúlyt. Így például arra, hogy az anyák minél nagyobb arányban, és a gyermek megszületése után viszonylag hamar belépjenek/visszalépjenek a munka világába. Ennek középpontjában a munkaerőpiaci politikák dominanciája áll. Alapelv, hogy a családok fő megélhetési forrását a munkaerőpiaci jövedelemnek kell képezni, és minden állami támogatás csak kiegészítő jellegű legyen, átmeneti időre szóljon vagy olyan társadalmi csoportok segítését célozza, akik valamilyen speciális okból nem tudnak integrálódni a munkaerőpiacra. Ez a modell egy kiterjedt, területileg és társadalmi rétegek szerint is széles körben hozzáférhető gyermekellátórendszer működését is feltételezi, hiszen a szülők – különösen az egyedülálló szülők – csak akkor tudnak a munkaerőpiac aktív tagjai lenni, ha a gyermekek napközbeni ellátása rugalmasan biztosított. Ezt a modellt az akkori tipizációban a svéd politika testesítette meg.

Az utóbbi évtizedek európai politikáiban a legnagyobb hangsúlyt a munkaerőpiaci integrációt segítő támogatások kapták. E mögött alapvetően az a megfontolás áll, hogy a szegénységi kockázatot alapvetően az csökkenti, ha valaki dolgozik. Gyermekes családok esetében ez nem lehet független attól, hogyan alakul a gyermekek nappali ellátását biztosító intézmények hozzáférhetősége. Hol, hogyan, milyen anyagi terhek mellett tudják elhelyezni a szülők a gyermekeiket napközben? Különösen nagy jelentősége van ennek az egyszülős családok esetében, ahol a háztartáson kívül élő szülő az esetek többségében kevésbé vesz részt a gyermekek napközbeni ellátásában. Továbbá az sem egyértelmű, hogy a munkaerőpiaci részvétel hasonló módon csökkenti a szegénység kockázatát különböző társadalmi csoportokban. A munka világába integrálódottak is lehetnek szegények, az függ a munkaerőpiaci pozíciójuktól, és függ attól is, hogy a munkaerőpiaci bevételeket milyen módon használják fel a családban, és hogy a foglalkoztatott személynek hány inaktív családtagot kell eltartania.

EGYSZÜLŐS CSALÁDOKRA IRÁNYULÓ TÁRSADALOMPOLITIKÁK ÉRTELMEZÉSI KERETE

Az alábbiakban bemutatjuk azt az értelmezési keretet, amelyen belül az egyszülős családpolitikákat taglaljuk. Ahogyan korábban is említettük, ezek vizsgálatánál több vonatkozásban is ki kell tágítanunk a nézőpontunkat. Nem csak azokat a területeket kell áttekintenünk, ahol közvetlen állami támogatás jelenhet meg, hanem mindazokat is, ahol az állam bármilyen formában csökkentheti az egyenlőtlenségeket, különösen a férfiak és a nők közöttieket. Ez azért jelentős, mert az egyszülős családok döntő többségében az anyák a háztartásfők, így egy olyan országban, ahol jelentős a nők és a férfiak közötti egyenlőtlenség, ott szükségszerűen hátrányos helyzetbe kerülnek az egyszülős családok is.

Elsőként arra mutatunk rá, hogy az apai szerepek hogyan alakulnak az egyszülős családok életében. A különélő szülőtől kapott támogatás intenzitása ugyan alapvetően az individuális jellemzőkön múlik, de jelentős a társadalmi meghatározottsága is. Utóbbi adja az alapját annak, hogy megvizsgáljuk, mit tesz az állam az apai szerepek megerősítésében, az apák jogainak és kötelezettségeinek erőteljesebb hangsúlyozásában.

A másik nagy terület a munkaerőpiac: miként alakulnak egy országban a férfiak és a nők közötti esélykülönbségek a munkaerőpiacon, mekkorák a kereseti differenciák. Hogyan integrálódnak a kisgyermekes anyák a munkaerőpiacra? Milyen keresetkiesést jelent számukra a gyermekvállalás a munkaerőpiaci életútban? Milyen védelmet kapnak a (kis)gyermeket nevelő szülők a munka világában? Mennyire rugalmas a munkavégzés ideje az egyes országokban?

A harmadik terület, ahol az államnak közvetlen és közvetett beavatkozási lehetősége is van, az a pénz- és természetbeni transzferek alakulása. Ezt gyakran közvetlenül kapcsolják a szegénypolitikához, noha ennek számos eleme kifejezetten nem a szegények támogatására irányul. Ilyen például az adórendszeren keresztüli redistribúció, de ide tartoznak azok a transzferek is, amelyek a gyermeket nevelő családokhoz alanyi jogon áramolnak (pl. a családi pótlék).

A gyermekes családoknak, de különösen az egyszülős családoknak nagy segítséget nyújthat, ha a gyermekek nappali ellátását biztosító állami intézmények területileg lefedik a gyermekes családok igényeit, ha ezeknek az intézményeknek a szolgáltatásai megfelelő színvonalúak, anyagilag hozzáférhetőek. Munkaerőpiaci szempontból különösen fontos, hogy az intézmények nyitvatartási ideje kellően rugalmas legyen. A gyermekek nappali ellátását biztosító intézmények rossz működése gyakorlatilag kizárhatja a kisgyermekét egyedül nevelő

szülőket a munkaerőpiacról, ezért az ezzel kapcsolatos állami politikák kulcsszerepet töltenek be a családok életlehetőségeinek szempontjából.

Végül szeretnénk utalni annak a jelentőségére is, hogy az állam milyen támogatásokat ad, milyen pályázati lehetőségeket nyújt azoknak a civil szervezeteknek, amelyek az egyszülős családok érdekképviseletét látják el, és a legkülönbözőbb programokkal, továbbképzéssel stb. próbálnak segíteni ezeknek a családoknak a helyzetén.

3. ábra: Az egyszülős családok életkörülményeit meghatározó tényezők és a társadalompolitikai beavatkozás lehetőségei



Forrás: Saját szerkesztés.

APAI SZEREPEK

Kutatások bizonyítják, hogy azokban az országokban, ahol a párkapcsolatban élő szülők közötti egyenlőbb munkamegosztására nagyobb ösztönzők hatnak, ott a válás utáni apai szerep is erősebb maradhat (Isd. pl. Kalmijn, 2015). Ez mind anyagilag, mind pedig érzelmileg fontos támogatást jelenthet az egyszülős családoknak. A skandináv országokban hosszú hagyományai vannak annak, hogy

az apák gyermeknevelésben betöltött szerepét jogszabályokkal is próbálják növelni (Bergman and Hobson, 2002; Dommermuth and Kitterød, 2009; Oláh et al., 2002). Ezt szolgálja, például az ún. apa kvóta, ami azt az időszakot jelenti, amit kizárólag az apák használhatnak fel kisgyermekük gondozására. Svédországban az apa kvótát 1995-ben vezették be, majd 2002-ben és 2016-ban megnövelték az igénybe vehető időszakok hosszát. (Hasonló rendszer működik még például Norvégiában és Izlandon is.) Ráadásul a skandináv modell a munka és a gyermekgondozási feladatok egyenlőbb megosztását akkor is ösztönzi, amikor a szülők nem élnek együtt. Ha nem is ilyen kiterjedt értelmezésben, de apa kvóta Európa már országaiban is működik, például Németországban vagy Portugáliában.

Az apa kvóta bevezetése egyértelműen egy társadalompolitika eszköz. Ugyanakkor itt is utalni kell arra, hogy az apa kvóta hatékony működésének, a kitűzött célok elérésének komoly korlátja lehet például, hogy ha egy országban nagy a nők és a férfiak keresete közötti különbség. Ha ugyanis az apák lényegesen többet keresnek, mint az anyák, akkor az apa kvótát akkor sem fogják igénybevenni a férfiak, ha az egyébként elveszik, hiszen a keresetkiesés jelentős. Fontos szerepe van továbbá az attitűdöknek is, amelyek több szinten kedvezőtlenül befolyásolhatják, hogy az apák éljenek az apa kvóta lehetőségével. A munkaadók, a kollégák, a családi és baráti közeg pozitív hozzáállása mind fontos szempont lehet. A munkaadók részéről ez munkaszervezési kérdés is, hiszen az apa ilyenkor néhány hétig kiesik a munkából. Érdekes eredményt hozott például egy finn kutatás, amely kimutatta, hogy Finnországban az attitűdök erősebben gátolták, hogy az apa otthon maradjon a gyerekekkel, mint a család anyagi helyzete. Svédországban az apa kvóta igénybevételét egyértelműen a család anyagi helyzete befolyásolta, és az attitűdöknek nem volt szerepe, hiszen ott az apák erőteljes bekapcsolódása a gyermekvállalásba általánosan elfogadott (Salmi and Lammi-Taskula, 2014).

Magyarországon nincs apa kvóta, de van apai szabadság, amit az apa a gyermek születése utáni első két hónapban vehet igénybe, és melynek hossza öt munkanap (az uniós ajánlás fele). Erre az időtartamra a munkaadó távolléti díjat fizet. A Magyar Államkincstár adatai szerint ezt az apáknak csak nagyon kis része (2014-ben körülbelül negyede) veszi igénybe (Központi Statisztikai Hivatal, 2019b). Ez feltehetően azzal magyarázható, hogy a távolléti díjat a munkaadónak kell megelőlegeznie, így ők ellenérdekeltek az apai szabadság kiadásában. Ez nyilvánvalóan nem segíti az apák családon belüli munkavállalásának növekedését, és ahogyan említettük, válás esetén ez mind fontos előzményét jelenti a különélő szülő és a gyermek kapcsolatának.

A különélő szülőtől kapott támogatás, a tartásdíj fizetés problémái

A háztartáson kívül élő szülő rendszeres anyagi támogatása meghatározó lehet az egyszülős családok jövedelmi helyzetében. Az Európai Unió életkörülményeket és jövedelmi helyzetet vizsgáló adatfelvételének (Statistics on Income and Living Conditions [SILC]) 2012-re vonatkozó adatai azt mutatták, hogy meglehetősen nagy a szórás a tekintetben, hogy a gyermeket egyedül nevelő családok mekkora aránya kap anyagi segítséget a különélő szülőtől (4. ábra). Ez nem jelenti azt, hogy a tartásdíj más csatornákon keresztül ne jutna el az egyszülős családokhoz, hiszen az állam több országban is komoly garanciát jelent arra, hogy az elmaradt tartásdíjat állami forrásokból előlegezze meg. Svédországban ez tényleges garanciát jelent, ezért ott, ha a különélő szülő nem fizet gyermektartást, akkor az állam átvállalja a kifizetést. Másutt viszont az egyszülős családoknak csak töredéke kapja meg a tartásdíjat. Ezek között is találunk olyan országokat, ahol a tartásdíj elmaradása esetén az állam jogszabály szerint megelőlegezi azt, de számos okból kifolyólag ezek a rendszerek hézagosan működhetnek.

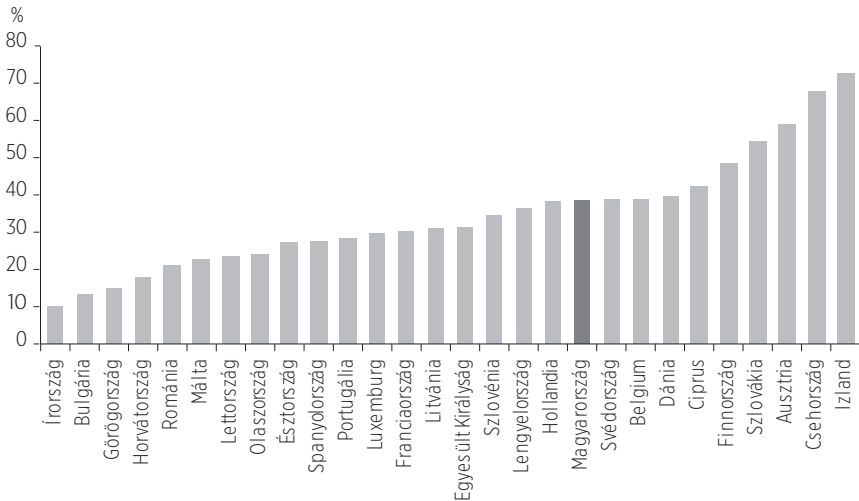
A tartásdíjban részesülő egyszülős családok arányát az is befolyásolhatja, hogy az egyes országokban eltérő azoknak az aránya, ahol a gyermek születése óta egy szülő él, illetve ahol az egyik szülő halála miatt lett egyszülős a család. Írországban és az Egyesült Királyságban például nagyon magas azoknak az aránya, akik a gyermek születésétől fogva egyedül nevelik a gyermeküket, egy részüknél az apa nem elérhető, vagy maguk az anyák sem kívánják vele tartani a kapcsolatot. A dél-európai országokban pedig azoknak az egyszülős családoknak az aránya magas, ahol özvegyülés okozta a párkapcsolat végét. Ezekben az esetekben nyilvánvalóan eleve kizárt a háztartáson kívül élő szülő támogatása.

Ahogy fentebb is említettük az egyes európai országok nagyon különbözőek abból a szempontból, hogy a tartásdíj elmaradása esetén milyen eszközöket alkalmaznak annak kikényszerítésére.² Több országban megfigyelhető, hogy a tartásdíj kikényszerítését közvetlenül egy állami szerv végzi (pl. Magyarország, Svédország, Németország, Ausztria), míg másutt önkormányzati hatáskörbe tartozik a kérdés (pl. Csehország, Dánia, Finnország). Vannak olyan országok is, ahol a tartásdíjjal kapcsolatos ügyeket egy önálló szervezet intézi, ilyen például Hollandia, Dánia vagy az Egyesült Királyság. Az Egyesült Királyságban például a *Child Support Agency* (2014-től *Child Maintenance Service*), Dániában a *Statsamt*, Hollandiában pedig a *National Agency Collecting Child Support* szervezetek intézik a tartásdíjjal kapcsot

² Az alábbiakban ismertetett szabályozások a 2010-es évek elejéről származnak.

latos ügyeket. Az egyszülős családok élethelyzetén javíthat, hogy magánbiztosító társaságok is fedezhetik az elmaradt tartásdíjakat, úgy mint Franciaországban.

4. ábra: Gyermektartási díjban részesülő családok aránya az egyszülős családok körében, 2012



Forrás: EU-SILC 2012-re vonatkozó adatai. Saját számítás.

Megjegyzések: 1.) Az adatok azoknak a 18 éves vagy fiatalabb gyermekeknek az arányát mutatják, akik egyszülős családban élnek, és ahol az ott élő gyermekek közül legalább egy után gyermektartást fizet a különélő szülő. Mivel a tartásdíjat az EU-SILC-ben háztartási szintű adatként kérdezik, nem tudjuk, hány gyerek után kap tartásdíjat a család. 2.) Ezekben az adatokban azok a tartásdíjak jelennek meg, amit a különélő szülő közvetlenül fizet a családnak. Ha a tartásdíjat az állam előlegezi meg, akkor ezek nincsenek benne ebben az adatban.

Magyarország vonatkozásában – a fent említett SILC vizsgálat kivételével – ez idáig nem ismerünk olyan adatközlést, ami a tartásdíjban részesülő családok számáról tájékoztatott volna. A lakossági adatfelvételekben számos torzítással kell számolnunk, hiszen a háztartáson kívül élő és a gyermekét egyedül nevelő szülő kapcsolata nagymértékben befolyásolhatja, hogy a gyermekek után fizetett tartásdíjat megjelenítik-e a kérdezettek a bevételi forrásaik között, illetve hogy ha igen, akkor reális képet adnak-e a tartásdíj nagyságáról.

Az Életünk Fordulópontjai adatfelvétel 2016-os hullámának erre vonatkozó adata azt mutatja, hogy azok közül a családok közül, ahol legalább egy olyan 18 éves vagy fiatalabb gyermek élt, aki korábbi párkapcsolatból származott, 57%-ot tett ki azoknak az aránya, akiket a különélő szülő rendszeres anyagi támogatásban részesített. Az esetek túlnyomó többségében (70%) ezekben a családokban egy ilyen gyermek élt. 22%-ot tett ki, ahol két olyan kiskorú gyermeket is neveltek, aki korábbi kapcsolatból született, és 8% volt a három vagy több ilyen gyermekek

aránya. A gyermekek szemszögéből azt mondhatjuk, hogy az adatfelvétel szerint a kiskorú gyermekek 61%-a kap a háztartáson kívül élő szülőktől rendszeres támogatást.³ 13%-uknál a szülő meghalt vagy nem tudja, hogy hol tartózkodik. Ezekben az esetekben nyilvánvaló a rendszeres támogatás hiánya, de a fennmaradó 87% esetében indokolt lehet az anyagi támogatás. Egyszóval a gyermekek mintegy negyedének életben van a különélő szülője, tudják, hogy hol él, de anyagi támogatást nem kapnak tőle (saját számítások, Életünk Fordulópontjai adatfelvétel 5. hulláma, 2016).

Abban az esetben, ha a háztartáson kívül élő szülő nem fizeti a tartásdíjat, és az átmenetileg behajthatatlanná vált, a gyámhivatal a tartásdíjat megelőlegezi. Erre akkor kerülhet sor, ha a gyermeket gondozó családban az egy főre jutó jövedelem nem éri el az öregségi nyugdíjminimum háromszorosát (ez az összeg 2018-ban 57 000 Ft). A folyósítás legfeljebb három évig tarthat, amely időszak a feltételek fennállása esetén további három évvel meghosszabbítható. Ha a bíróság által megállapított tartásdíj összegének legalább felét a fizetésre kötelezett szülő eljuttatja a gondozó család felé, akkor a tartásdíj megelőlegezést nem lehet igénybe venni. A megelőlegezett tartásdíj összege gyermekenként nem haladhatja meg a nyugdíjminimum felét, amely jelenleg 14 500 Ft.

Mindazok ellenére, hogy a lakossági adatok nagyon alacsony lefedettséget jeleznek a tartásdíj fizetés vonatkozásában, a megelőlegezett gyermektartási díjban részesülők száma is kevésnek mondható. 2017-ben csak valamivel több, mint 8 400 gyermek részesült ebben a támogatási formában, és a kifizetett összeg is rendkívül alacsony volt (KSH, 2019b).

AZ EGYSZÜLŐS CSALÁDOK MUNKAERŐPIACI HELYZETE ÉS A MUNKAERŐPIACI POLITIKÁK

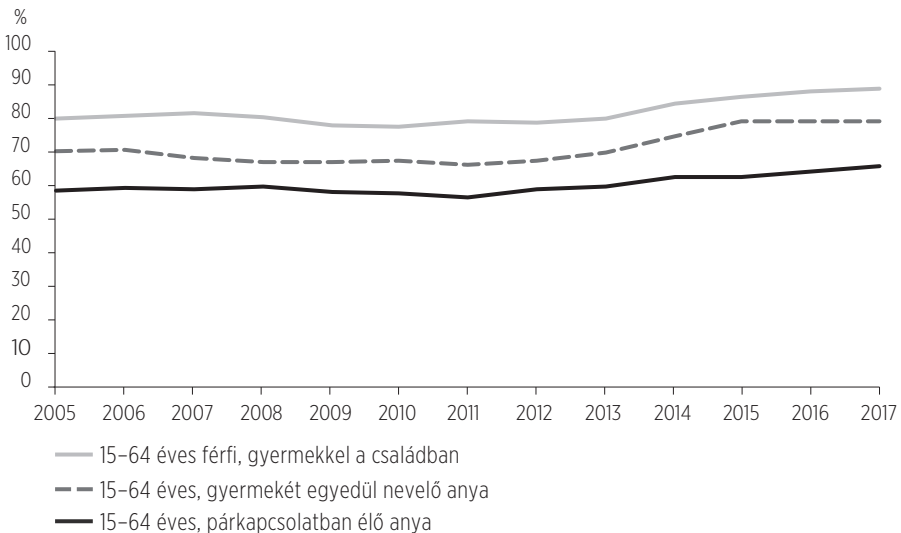
Ahogy fentebb említettük, a nők és a férfiak munkaerőpiaci esélykülönbségei, a foglalkoztatási és kereseti különbségek jelentős mértékben befolyásolhatják a családok életkörülményeit. A különbségeket csökkentő szakpolitikák hatékony működése különösen fontos azokban az esetekben, ahol a családban kisgyermekek nevelkednek, méginkább azokban, ahol a szülő – Európa számos országában döntő többségében az anya – egyedül neveli a gyermekét. Több kutatás mutatja ugyanis, hogy a nemek közötti különbségek a gyermek

³ Ez az arány sokkal magasabb, mint amit a SILC adatokból számítottunk. Lehetséges, hogy ennek az az oka, hogy az Életünk Fordulópontjai adatfelvételben az összes olyan anyagi támogatásra rá lett kérdezve, ami a különélő szülőktől rendszeres támogatásként az egyszülős családhoz áramlik. Ez nem minden esetben tartásdíj. De számolnunk kell azzal is, hogy ezeknek az adatoknak a bevallása általában pontatlan.

születése körüli időszakban kezdenek jelentősebben megnövekedni, és számos vonatkozásban fennmaradnak a gyermeknevelés teljes periódusa alatt (Grimshaw and Rubery, 2015; Joyce and Xu, 2019; Miller, 2018). Az, hogy a gyermekvállalás milyen mértékben töri meg az anyák munkaerőpiaci karrierjét, hogy milyen hosszú távú hatásai vannak a gyermekvállalásnak, és hogy milyen hátrányokban csapódik le mindaz, amikor egy anya egyedül neveli tovább a gyermekét, az nem csak a munkaerőpiaci politikáktól függ. A családpolitikai intézkedések, a segélyezés, a gyermekek napközbeni ellátását biztosító intézmények működése, a gyermekellátási időszak hossza és szintje mind meghatározó elemek ebből a szempontból.

Mint a legtöbb európai országban, így Magyarországon is a nők foglalkoztatási mutatói rendre elmaradnak a férfiakétól. A különbség egyik magyarázata, hogy a nők nyugdíjbavonulási életkora általában alacsonyabb, mint a férfiaké. A korcsoportos foglalkoztatási mutatók viszont azt is jelzik, hogy a gyermekvállalás is jelentősen befolyásolja ezt a különbséget, ugyanis a férfiak és a nők foglalkoztatottsága közötti különbség éppen a gyermekesek körében a legnagyobb. Az anyák mutatóit viszont erősen differenciálja, hogy együttélő

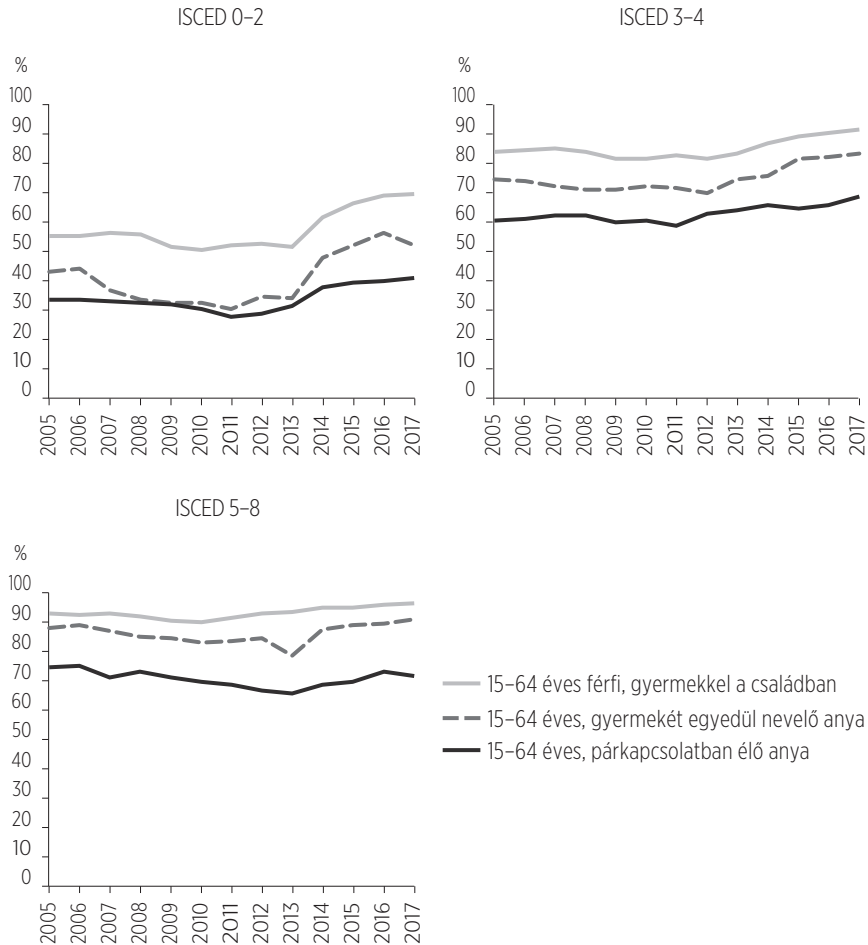
5. ábra: Foglalkoztatási ráta az anyák és az apák különböző csoportjaiban Magyarországon, 2005–2017



Forrás: Eurostat (2019a).

Megjegyzések: 1.) Apának és anyának azokat tekintettük, akik gyermekkel élnek egy családban szülő státuszban, függetlenül attól, hogy vér szerinti gyermekükkel élnek-e vagy sem. 2.) Az apák esetében nem bontottuk meg a párkapcsolatban élőket és a gyermeküket egyedül nevelőket, mert ez utóbbiak nagyon kevesen voltak.

6. ábra: Foglalkoztatási ráta az anyák és az apák különböző csoportjaiban iskolai végzettség szerint Magyarországon, 2005–2017



Forrás: Eurostat (2019a).

Megjegyzés: Az iskolai végzettség nemzetközi osztályozása mentén kialakított kategóriák a következők: ISCED 0-2: érettségít nem adó végzettségek; ISCED 3-4: érettségít adó végzettségek; ISCED 5-8: felsőfokú diplomát adó végzettségek.

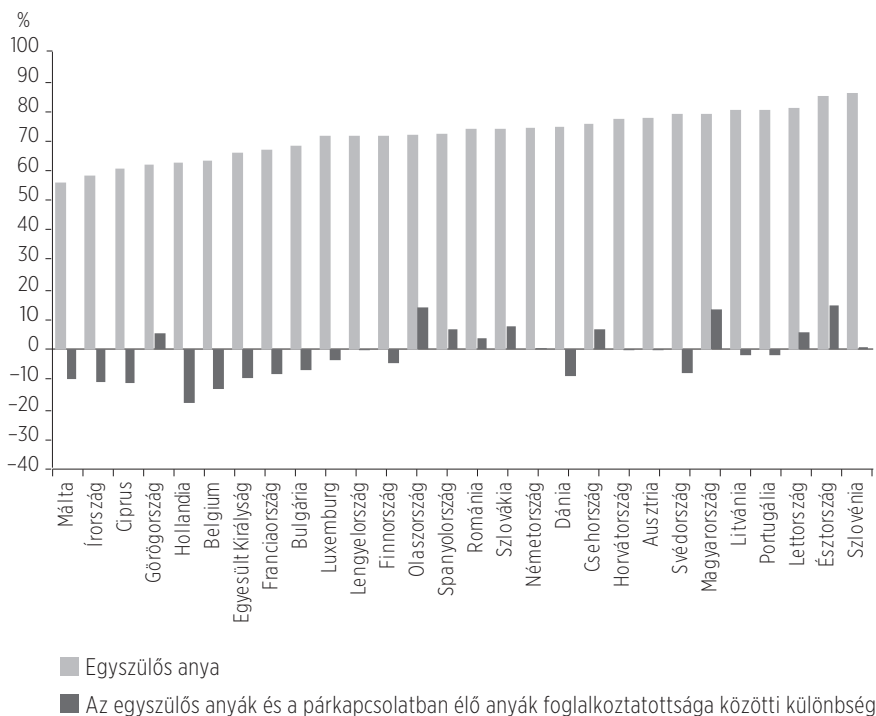
párkapcsolatban vagy egyedül nevelik-e gyermekeiket. Magyarországon az egyszülős anyák foglalkoztatottsága magasabb (az utóbbi években 80% körüli), mint a párkapcsolatban élőké (5. ábra). Ez minden iskolai végzettségi szinten így van (6. ábra). Ennek az lehet az oka, hogy az egyszülős anyák ösztönző tényezői erőteljesebbek, hiszen ha nem dolgoznak, akkor a család kereső nélkül maradhat.

A legutóbbi években erőteljesen növekedett az iskolai hierarchia alján elhelyezkedő, gyermeküket egyedül nevelő anyák foglalkoztatottsága. 2010 körül ennek a csoportnak a foglalkoztatottsági rátája alig haladta meg a 30%-ot, az utóbbi években viszont rendre 50% felett van. Ez feltehetően összefüggésben van a 2010-es években bevezetett közmunka programmal, amely az alacsony iskolai végzettségű társadalmi csoportok munkaerőpiaci integrációját célozta meg. Az emelkedő trend ellenére azonban még mindig rendkívül alacsony ennek a rétegnek a foglalkoztatási mutatója. Ezeknek a családoknak valószínűleg támaszt jelenthet, hogy az átlagosnál nagyobb arányban élnek három generációs családban, így szüleik is segítik őket a megélhetésben (Harcsa és Monostori, 2017).

A gyermeküket egyedül nevelő magyar anyák foglalkoztatottsága európai összehasonlításban kifejezetten magasnak tekinthető. Sajátossága még, hogy mindössze két olyan ország van hazánkon kívül, ahol a gyermeküket egyedül nevelő nők foglalkoztatottsága ilyen jelentősen meghaladja a párkapcsolatban élő anyákét. Meglepő módon azok az országok vannak többségben, ahol a gyermeküket egyedül nevelő nők mutatói elmaradnak a párkapcsolatban élő anyáktól (7. ábra). Sokféle magyarázat állhat e mögött, és hozzá kell tenni, hogy a gyermeküket egyedül nevelő anyák foglalkoztatottsági mutatójának időbeli trendje nagyon különböző. Az általunk vizsgált 2017-es adatok csak egyetlen időpontot ragadnak meg, és nem mutatják, hogy melyik ország merre tart a folyamatban. Az ír anyák munkaerőpiaci integrációját például alapvetően határozza meg az a tény, hogy Írországból a gyermekek nappali gondozása alapvetően piaci alapon működik, és a térítési díjak rendkívül magasak. Több gyermek esetén már mindenképpen mérlegelés tárgyát képezi, hogy megéri-e a gyermekét egyedül nevelő szülőnek visszatérnie a munkaerőpiacra. Egy OECD-vizsgálat kimutatta, hogy Írországból két iskolás kor előtti gyermek teljes idős nappali ellátása az egyszerűs családok átlag jövedelmének 40%-át teszi ki, míg az OECD-országok átlaga 14% (Maldonado and Nieuwenhuis, 2015; Millar and Crosse, 2016). Hollandiában fontos szerepe lehet annak, hogy a munkanélküli, gyermekét/gyermeküket egyedül nevelő szülő a gyermek öt éves koráig mentességet kap a munkakeresés alól. A munkanélküliség periódusa alatt a minimálbér 70%-át kapja, melynek az a feltétele, hogy ezen időszak alatt olyan képzéseken vegyen részt, amelyek a későbbi munkaerőpiaci integrációját szolgálják. Ez az intézkedés komoly ellenősztönzőként működhet. Az időbeli trendek fontosságára mutat rá az Egyesült Királyság példája, mely szerint láthatjuk, hogy egy hosszú évtizedek óta tartó komplex munkaerőpiaci eszköztár próbálja a gyermeküket egyedül nevelő anyák foglalkoztatottsági szintjét megemelni. 1996 és 2013 között a foglalkoztatottsági rátájuk 43-ról emelkedett 60%-ra. Ezen időszak alatt a párkapcsolatban élő anyák mutatója csak 5 százalékponttal növeke-

dett (Klett-Davies, 2016). Az angol egyszülős anyák foglalkoztatottsági mutatója tehát elmarad a párkapcsolatban élő anyákétól, de a trend egyértelműen arra utal, hogy a gyermeküket egyedül nevelők mutatói felzárkózóban vannak.

7. ábra: Foglalkoztatottsági ráták a gyermekes nők különböző csoportjaiban, 2017



Forrás: Eurostat (2019a).

A munka és a családi teendők összehangolását jelentősen segíthetik a rugalmas munkaformák. Magyarországon ezt szolgálja például a 2012. évi I. törvény, amely kimondja, hogy a három éven aluli gyermeket nevelő szülő, illetve három vagy több gyermek nevelése esetében a legkisebb gyermek öt éves koráig a munkavállaló kérésére a munkaadó köteles részmunkaidőben foglalkoztatni a munkavállalót. Ugyanakkor a munkaadónak csak a négy órás munkaidőre vonatkozó kérést kötelessége elfogadni, a hat órás munkaidő elfogadását mérlegelheti. A részmunkaidős foglalkoztatási forma ott tud igazán hatékonyan működni, ahol egy részmunkaidős kereset is megélhetést tud biztosítani, és ez az egyszülős családoknál szinte kizárt. Sokkal nagyobb jelentősége van azoknak a szakpolitikai eszközöknek, amelyek a munkavégzés idejének rugalmasságát tudják biztosítani. Ezeknek a támogatására

irányult Magyarországon a családbarát munkahely program, melynek értelmében támogatást kaphatnak azok a munkáltatók, akik valamilyen eszközzel megpróbálják segíteni a családi teendők és a munkahelyi feladatok összehangolását. Egy 2013–2016 közötti, 10 főnél több dolgozót foglalkoztató cégekre kiterjedt magyar kutatás azt mutatta, hogy a vizsgált, több mint 10 ezer cégnek a 67%-a vette figyelembe a munkaidő beosztásnál, a szabadságok kiadásánál az oktatási intézmények nyitvatartását. 57% biztosította a részmunkaidős munkavállalás lehetőségét, 42% a rugalmas munkavégzést, 35% nyújtott iskolakezdési támogatást, 28% szervezett családi programokat, 14% biztosított munkaidő kedvezményt a gyermeket nevelőknek és 11% biztosította a távmunka vagy az otthoni munka lehetőségét. A vizsgált vállalatok 31%-a semmilyen, 35%-a egy, 26%-a kétféle kedvezményt nyújtott dolgozóiknak (Tóth et al., 2018). Ráadásul ezek a lehetőségek számos esetben csak egy-egy speciális élethelyzetben alkalmazhatók, úgy mint az otthoni munka lehetősége vagy a rugalmas munkakezdési/munka befejezése időpont csak olyan napokon vehető igénybe, amikor a gyermek beteg.

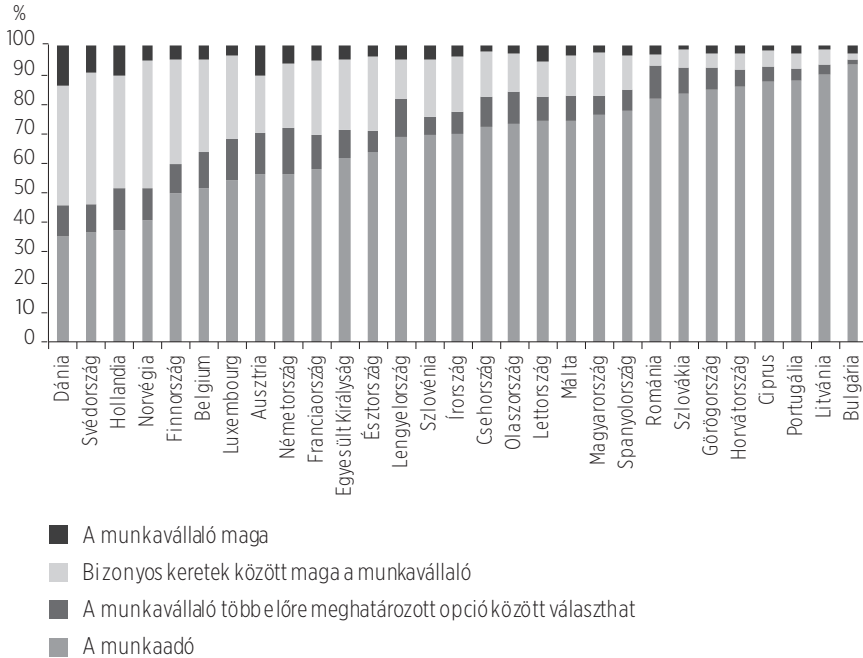
Európai összehasonlításban azt mondhatjuk, hogy az időben és térben rugalmas munkavégzés Magyarországon nem igazán jellemző. A munkaidő szempontjából a legrugalmatlanabb munkaerőpiac a dél- és kelet-európai országokban található. Noha van néhány olyan kelet-európai ország, ahol kicsit kedvezőbb a helyzet, mint például Észtország, Lengyelország vagy Szlovénia, azonban Litvániában, Szlovákiában vagy Romániában sokkal rosszabb a helyzet. Magyarországon a női munkavállalók 76%-a mondta azt, hogy semmilyen befolyása nincs a munkaidő beosztását tekintve, azt teljes mértékben a munkaadó határozza meg. Ez az arány Dániában 35%, Svédországban és Hollandiában 37%, Norvégiában 41%. A kontinentális Európában, például Ausztriában, Németországban és Franciaországban is 56–58% közötti értéket láthatunk (8. ábra).

A kisgyermekes anyák támogatásának egyik fontos eleme lehet, hogy a munkavállaló is érdekelté váljon az alkalmazásukban. Magyarországon ezt kívánja előremozdítani a Munkahelyvédelmi Akcióterv is, amely a korábbi Startkártyához hasonlóan kedvezményeket ad a munkaadónak, amennyiben olyan kisgyermekes munkavállalót alkalmaz, aki még gyermeknevelési ellátást kap. Ezen kívül még több, általában a Munka Törvénykönyvében rögzített intézkedés védheti a kisgyermekes szülőket, ezen belül is a gyermeküket egyedül nevelőket. Azért fogalmazunk így, mert nem tudjuk, hogy a mindennapi gyakorlatban hogyan érvényesül a törvény betűje. A Munka Törvénykönyve⁴ ugyanis előírja,

⁴ A Munka Törvénykönyve azokat tekinti gyermekét egyedül nevelő szülőnek, aki a házastársától külön él és/vagy nincsen élettársa.

hogyan a gyermekét egyedül nevelő munkavállaló a gyermek három éves koráig nem kötelezhető egyenlőtlen munkaidő-beosztásra. Ez azt jelenti, hogy a heti pihenőnapok nem oszthatók be egyenlőtlenül, éjszakai műszakra nem osztható be, és esetükben rendkívüli munkaidő vagy készenlét sem rendelhető el. Rendkívüli munkaidő vagy készenlét a gyermek három és négy éves kora között is csak nagyon speciális esetekben (pl. baleset, elemi csapás stb.) lehetséges. Az egészségbiztosítási ellátásokról szóló törvény is megkülönbözteti a gyermeküket egyedül nevelő szülőket, hiszen ők több napig maradhatnak otthon táppénzen a beteg gyermekükkel. A gyermek 12 éves koráig mindkét szülőnek járó táppénz napot megkapja a gyermekét egyedül nevelő szülő, így a gyermek 1 és 6 éves kora között évi 84 napot, 6 és 12 év között évi 28 napot.

8. ábra: Az európai női munkavállalók helyzete a munkaidő rugalmasságát tekintve, 2015



Forrás: European Working Conditions Survey, 2015.

Megjegyzés: A kérdés arra vonatkozott, hogy ki határozza meg a munkaidő beosztását.

A gyermeküket egyedül nevelő nők számára rendkívül fontos lehet, hogy ha munkanélkülivé válnak, akkor megfelelő aktivitással tudjanak munkát keresni, és a munkába állás körülményeit meg tudják teremteni. Magyarországon nincsenek olyan jogszabályok, amelyek a kisgyermeküket egyedül nevelő szülőket segíte-

nék ebben a helyzetben. Az Egyesült Királyságban például a munkaügyi hivatal által kijánlott állásinterjúra nem a szokásos 48 órán belül, hanem 7 napon belül kell alkalmas időpontot találni, amennyiben a gyermek felügyeletét 48 órán belül nem tudja megoldani. Az új munka megtalálása után általános szabályként 7 napon belül munkába kell állni, azonban a kisgyermekét egyedül nevelő szülők esetében ez csak 28 nap. Így nagyobb eséllyel tudja megoldani a jövőbeli gyermekfelügyeletet. A munkakeresőknek általában a teljes idős munkára is készen kell állnia, de a gyermeküket egyedül nevelők ennél kevesebbre, minimum 16 órára kötelezhetőek. Ha a gyermek 13 év alatti iskolás, és a gyermekfelügyeletet nem tudják megoldani, akkor kivételes esetben még ennél is rövidebb időre kötelezhetőek.

A foglalkoztatottság mellett a keresetek szintje is hozzájárul a különböző családtípusokban élők életszínvonalának alakulásához. Általános európai jelenség, hogy az anyák bére nem csak az apáktól, hanem a gyermektelen nők béréből is elmarad. Ennek nagyon jelentős részét magyarázza a háztartáson belüli specializáció, nevezetesen, hogy a gyermek születése után az anyák nagyobb részt vállalnak a gyermekek ellátásában, a háztartási munkákban, míg az apák a pénzkeresésre fókuszálnak (Angelov et al., 2016; Davies and Pierre, 2005; Grimshaw and Rubery, 2015; Kleven et al., 2018; Miller, 2018). Érdekes tény, hogy a gyermekvállalás több országban is már azelőtt befolyásolja a munkaerőpiaci döntéseket, mielőtt a gyermek megszületne. Ez feltehetően azzal (is) magyarázható, hogy a gyermekvállalás komoly negatív hatással van a nők munkaerőpiaci karrierjére, és eleve korlátozzák a munkaerőpiaci potenciáljukat, például azzal, hogy olyan foglalkozást választanak, ami támogatja a gyermekvállalást, viszont nem jár magas bérrrel (Adda et al., 2017). A kelet-európai országokban az anyák és a leendő anyák bérhátránya jelentősebb, mint több nyugat-európai országban, és ez az iskolai végzettség hatásának kontrolálása után is megmarad. Ebből az következik, hogy ha a munkaerőpiaci és a családi feladatok ellátása egy országban nehézségbe ütközik, akkor az feltétlen bérhátránnyal jár, elsősorban a gyermeket vállaló vagy tervező anyák számára (Lovász et al., 2018). Ez, ahogyan említettük, akkor válik igazán éles kérdéssé, amikor a nő partner nélkül marad, és egyedüli keresőként kell magát és a gyermekeit eltartania.

A bérek és a foglalkoztatottság alakulása nem független egymástól, bár a két tényező nem mindig ugyanúgy kapcsolódik össze. Érdekes példa lehet néhány dél-európai ország, ahol azért nem mutattak ki az anyák és a gyermektelen nők között bérkülönbséget, mert az anyáknak egy jelentős része a gyermek vállalása után végleg kilép a munkaerőpiacról. Csak a legmotíváltabbak maradnak a

munka világában, így a bérkülönbségek ezen szelekciós mechanizmus miatt eltűnnek. A kis bérkülönbség ára tehát a gyermekes nők alacsony foglalkoztatottsága (Lovász et al., 2018).

A kelet-európai országban magasabbak a gyermekes anyák foglalkoztatási mutatói, mint a déli országokban, viszont jelentősebb a bérlemaradásuk. Kutatók arra utalnak, hogy ezekben az országokban nagyon hatékony lenne a munka és a családi teendők összeegyeztethetőségét szolgáló politikák erőteljesebb megjelenése.

AZ EGYSZÜLŐS CSALÁDOK ÉS A SZEGÉNYSÉG

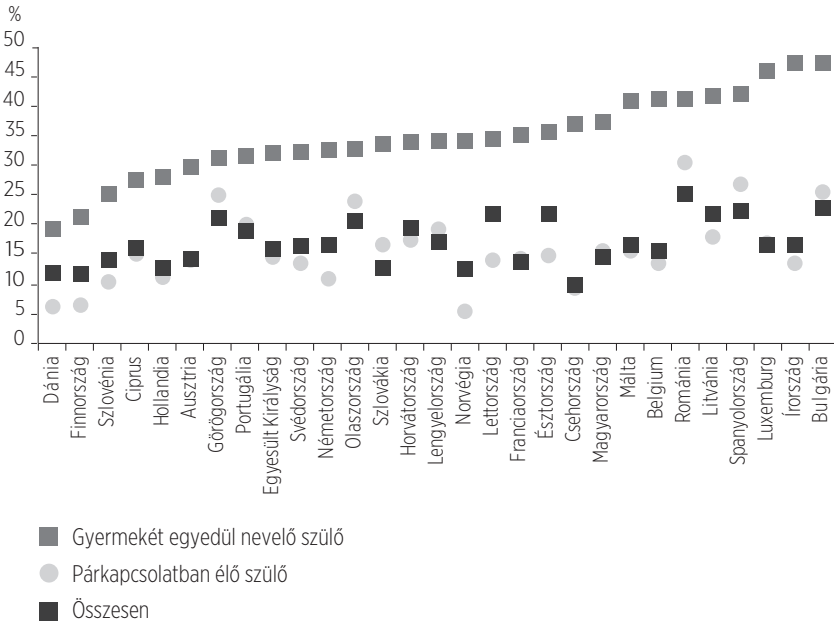
Az Európai Unió EU-SILC (Statistics on Income and Living Conditions) kutatása egyértelműen rávilágít arra, hogy az egyszülős családok jövedelmi szegénységben való érintettsége jelentősen meghaladja az adott országra jellemző átlagos értéket, de lényegesen magasabb azoknál a mutatóknál is, amelyek a gyermeküket/gyermeküket párkapcsolatban nevelő szülők családjaira jellemzőek.⁵ Néhány országban a szegénységi ráta és annak az országos átlagtól való eltérése is drámai mértéket ölt. A magyarországi helyzet mind az egyszülős családokban élők szegénységi rátája, mind az országos átlagtól való eltérés szempontjából kedvezőtlen képet mutat. 2016-ban a vizsgált családok 38%-a élt az ekvivalens jövedelem 60%-ánál kisebb összegből, míg az országos átlag ugyanebben az időpontban 14%, a két szülővel gyermekes családokban 16% volt (9. ábra).

Az időbeli trendeket vizsgálva azt mondhatjuk, hogy miközben a három vagy több gyermekes családok szegénységi rátáját az utóbbi másfél évtizedben sikerült csökkenteni, addig ez az egyszülős családok esetében nem történt meg.

Az egyszülős családok magas szegénységi mutatói alapvetően arra vezethetők vissza, hogy ezekben a családokban rendkívül kedvezőtlen a jövedelemszerzők és a fogyasztók egymáshoz viszonyított aránya. Az állami és a háztartástól külön élő szülők átadott jövedelme pedig nem kompenzálja ezt a hátrányt. Emellett a gyermeküket egyedül nevelő szülők iskolai végzettség szerinti struktúrája a legtöbb országban kedvezőtlenebb, mint a párkapcsolatban élőké, ami nyilvánvalóan meghatározza a munkaerőpiaci helyzetüket, keresetüket is.

⁵ Az egyszülős családok magas, a gyermekes családok körén belül is kiemelkedő szegénységi rátája nem új jelenség. Erre a korábbi évtizedek európai kutatásai is rámutattak. Maldonado és Nieuwenhuis (2015) például 18 OECD-ország 1978 és 2008 közötti vonatkozó adatait elemezte.

9. ábra: A jövedelmi szegénységben élők aránya a szülők különböző csoportjaiban, 2016

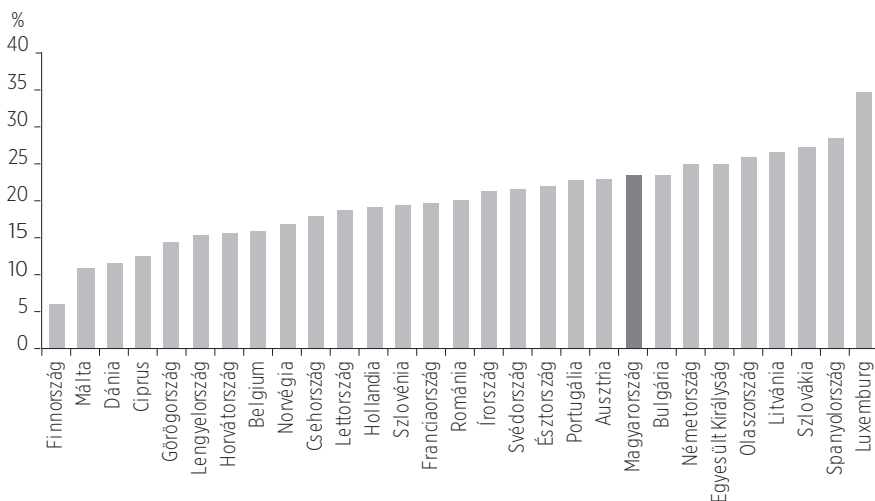


Forrás: Eurostat (2018a).

Megjegyzés: Jövedelmi szegénységnek azokat tekintjük, akiknek a háztartásában az egy fogyasztási egységre jutó – transzferek utáni – jövedelem nem éri el a medián jövedelem 60%-át.

Ugyanakkor ezek a – szegénységet meghatározó – tényezők országonként, társadalmi rétegenként és egyénenként is különböző súllyal vannak jelen. Látunk például, hogy Magyarországon a gyermeküket egyedül nevelő nők foglalkoztatottsági mutatói az európai átlagnál kedvezőbbek, és magasabbak a magyar, párkapcsolatban élő nőkhez képest. Ellenben szegénységi mutatóik nem alacsonyabbak az európai átlagnál, és a párkapcsolatban élők mutatóinál, melyből következik, hogy Magyarországon az egyszülős családok annak ellenére vannak az átlagnál sokkal nagyobb szegénységi kockázatnak kitéve, hogy a gyermeket egyedül nevelők közül európai szinten az átlagnál többen dolgoznak. Ezt a jelenséget mutatja az az ábra, amely a foglalkoztatottak körén belül méri a szegények arányát (10. ábra). 2017-ben Magyarországon a párkapcsolatban élő, gyermeket nevelő, foglalkoztatottak 6%-a élt a szegénységi küszöb alatt, míg a gyermeket egyedül nevelőknek 24%-a. Emellett a gyermekeiket egyedül nevelők relatív helyzete is romlott: 2005-ben 13%-ot, 2010-ben 12%-ot, 2015-ben már 21%-ot tett ki a szegények aránya a foglalkoztatottak körén belül.

10. ábra: A jövedelmi szegénységben élők aránya a gyermeküket egyedül nevelő foglalkoztatottak körében, 2017



Forrás: Eurostat (2019b).

Az egyszülős családok felé áramló transferek egy része alanyi jogú rendszerekben, míg mások inkább a szegénypolitika keretein belül jutnak el a családokhoz. A magyar rendszerben családi pótléknak nevezett ellátás általában Európa más országaiban is alanyi jogon jár a gyermekes családoknak. Abban viszont vannak eltérések, hogy az ellátás összege jövedelemfüggő-e. Több országban is változik az ellátás összege a szülők anyagi helyzetének függvényében, illetve több helyen érvényesítik azt az elvet, hogy a magasabb paritású gyermekek után magasabb az ellátás összege. Néhány országban – Magyarországon, Belgiumban, Észtországban, Portugáliában, Szlovéniában – az egyszülős családok családi pótléka magasabb összegű, másutt az egyszülősök támogatási kiegészítése csak egy bizonyos jövedelemhatár alatt történik (pl. Ciprus, Olaszország). Bőkezű ellátásnak tűnik az a megoldás, amikor az egyszülős családok annyi ellátásra jogosultak, mint ha egy gyermekkel több élne a családban (pl. Dánia, Norvégia). Magyarországon a differenciálás igen csekély, hiszen a gyermeküket egyedül nevelő családokban a családi pótlék összege alig 1000 forinttal haladja meg a párkapcsolatos családok támogatását. 2019-ben az egy gyermeket nevelő egyedülálló szülők 13 700 Ft-ot kapnak, két gyermek esetén 29 600 Ft-ot, három és több gyermek esetén gyermekenként 17 000 Ft-ot. Ráadásul ennek a juttatásnak a reálértéke az utóbbi évtizedben jelentősen csökkent, hiszen az összege 2008 óta nem emelkedett.

Magyarországon a gyermeküket egyedül nevelő szülők is megkaphatják a családi adókedvezményt, amely munkajövedelem és minden más adóköteles bevétel (pl. járadék) után is érvényesíthető. Arra vonatkozóan nincsenek adataink, hogy a gyermeküket egyedül nevelők ezt milyen mértékben tudják igénybe venni, de mivel az egyszülős családokban a gyermekszám átlag alatti, ez az esetek jelentős többségében havi 10 000–20 000 Ft-os adókedvezményt jelent számukra.

Abban az esetben ha a gyermektől távol élő szülő meghalt, akkor a gyermek a legtöbb országban árvasági ellátást kaphat. Magyarországon árvaellátásra az a gyermek jogosult, akinek a szülője a haláláig az öregségi nyugdíjhoz szükséges szolgálati időt megszerezte, ez például a 30–35 év közötti szülők esetében 8 év, 35–45 év közöttiekénél 10 év, 45–55 év között 15 év. Az árvaellátás alapja az az összeg, amely a szülőt az elhalálozása időpontjában megillette volna, ezért a gyermek az így meghatározott összeg 30%-át kapja meg. Az árvaellátás minimális összege 24 500 Ft, ami 2007 óta nem változott. Ezt a támogatást a gyermek 16 éves koráig kapja, illetve ha nappali tagozatos tanuló, akkor legfeljebb 25 éves koráig. 2016-ban az árvasági ellátást havi átlagban 67 ezren kapták. Az ellátás havi, átlagos összege valamivel több, mint 40 ezer forint volt (Központi Statisztikai Hivatal, 2016).

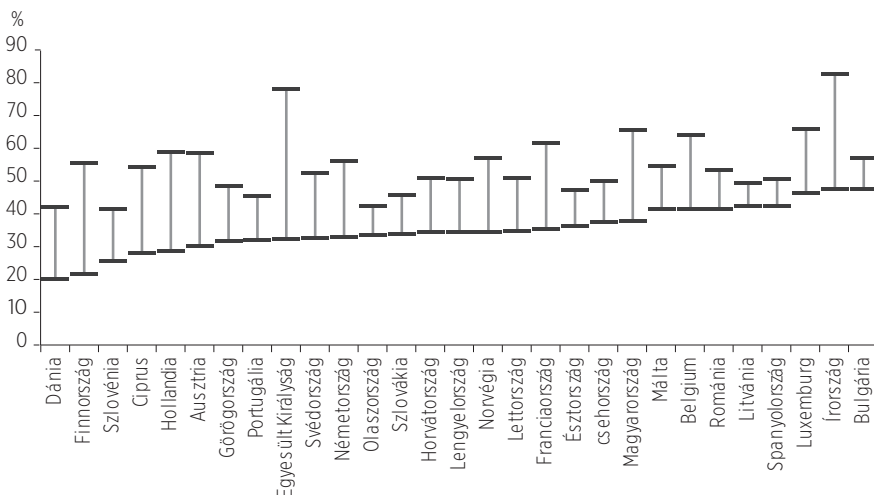
Az egyes országok abban is jelentősen különböznek egymástól, hogy az állami transzferek milyen mértékben tudják segíteni a lelegezetebbek családokat. Ennek mérésére használhatjuk azt a mutatót, amely az egyes csoportokra jellemző szegénységi rátát az állami transzferek előtt és után is bemutatja. Az állami transzferek előtti szegénységi ráta azt fejezi ki, hogy mekkora lenne a szegények aránya az adott csoportban, ha az országban nem lenne társadalmi szintű újraelosztás.

E vonatkozásban azt láthatjuk, hogy Magyarországon az állami transzferek szegénység csökkentő hatása viszonylag jelentős. 2016-ban mindössze három olyan európai országot (Egyesült Királyság, Írország, Finnország) találunk, ahol a transzferek jelentősen nagyobb mértékben csökkentették a szegénységi rátát, mint nálunk. Hollandia, Ausztria és Ciprus a magyarhoz nagyon hasonló értéket mutat, míg az összes többi országban a transzferek szegénység csökkentő hatása jelentősen alacsonyabb volt (17. ábra).

Arra vonatkozóan nincsenek adataink, hogy melyik országban mely transzferjövedelem szegénységcsökkentő hatása kiemelkedő. Azt viszont meg tudjuk vizsgálni, hogy az állami redistribúció hatása hogyan érvényesül azokban a családokban, ahol a gyermekeket két szülő neveli. Milyen különbségeket fedezhetünk fel a kétszülős és az egyszülős családok felé áramló állami transzferek mértékében? Melyek azok a társadalmak, ahol a gyermekes családok felé erő-

teljes a transzferáramlás, függetlenül attól, hogy a gyermekeket egy vagy két szülő neveli? És melyek azok, ahol az egyik vagy a másik irányába erőteljesebb újraosztási mechanizmusokat fedezhetünk fel?

11. ábra: A jövedelmi szegénységben élő egyszülős családok aránya az állami transzferok előtt és után, 2016



Forrás: Eurostat (2018b).

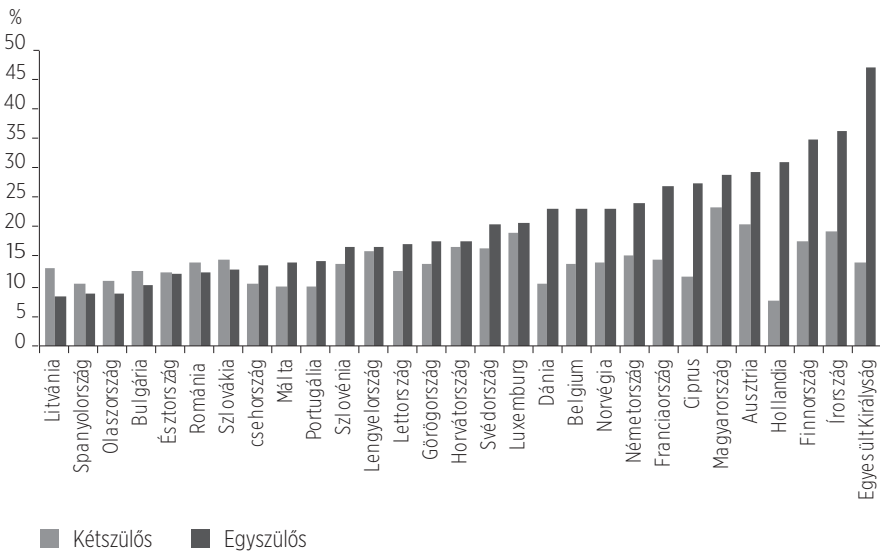
Megjegyzés: Az oszlopok alsó pontja a transzferok előtti, az oszlopok felső pontja pedig a transzferok utáni szegénységi rátát mutatja.

Az országok többségére – így Magyarországra is – jellemző, hogy az állami redistribúció az egyszülős családok körében erőteljesebben csökkenti a szegénység kockázatát, mint a kétszülős családoknál (12. ábra). Az adatokat csak akkor tudjuk értelmezni, ha látjuk, hogy ez mennyiben magyarázható azzal, hogy az egyszülős családok erőforrásai, strukturális helyzete sokkal kedvezőtlenebb képet mutat, mint a kétszülősöké, vagy arra is látunk-e példákat, hogy az egyszülős családok felé nagyvonalúbb ellátások áramolnak, mint ahogy azt tényleges helyzetük indokolná. Általánosságban az országok többségénél inkább az előbbiről van szó, azaz a transzferok szegénységcsökkentő hatása azért erőteljes, mert az egyszülős családok redistribúció előtti strukturális helyzete rendkívül kedvezőtlen.

Néhány országban (Egyesült Királyság, Írország, Finnország, Hollandia, Dánia) az egyszülős családok szegénységi rátáját a redistribúció lényegesen nagyobb mértékben csökkenti, mint a kétszülős családokét. Ez erőteljesen összefügg azzal, hogy az egyszülős és a párkapcsolatos családok transzferjövétel-

mek előtti szegénységi mutatói ezen országok egy részében nagy különbséget mutatnak. Az Egyesült Királyságban vagy Írországbban például az állami újraelosztás nélkül gyermeküket egyedül nevelő tíz szülő közül nyolc a szegénységi küszöb alá kerülne, miközben a párcapcsolatban élők transzferjövedelmek előtti szegénységi mutatója az Európai Unió átlagához hasonló. Tehát ezekben az országokban olyan magas az egyszülős családok szegénységi kockázata, hogy a transzferjövedelmek igen erőteljes átcsoportosítást hajtanak végre.

12. ábra: Az állami transferek szegénységcsökkentő hatása az egy- és a kétszülős családokban, 2016



Forrás: Eurostat (2018b).

Megjegyzés: Az ábra azt mutatja meg, hogy az állami transferek hány százalékkal csökkentik az adott csoport szegénységi rátáját.

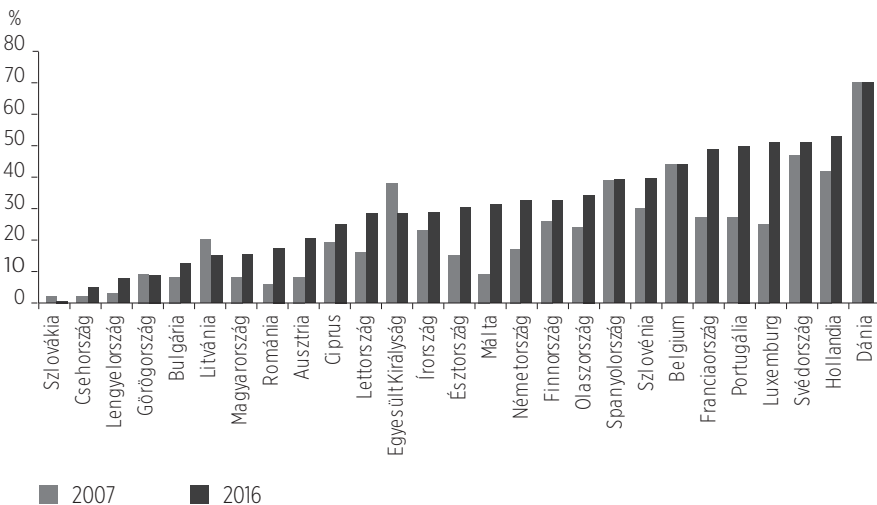
Ha az egyszülős családok problémáit komplexen nézzük, nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt sem, hogy ezek társadalmi integrációját, részvételét, a kulturális intézmények támogatását segítő programok is feltűnően hiányoznak a magyar gyakorlatból. Ebben a vonatkozásban az egyszülős családok hátrányai nem csak a párcapcsolaton alapuló, legalább három gyermeket nevelő családokhoz képest dokumentálhatók, hanem összességében azokhoz képest is, akik párban nevelik a gyermekeiket. Az egyszülős családok a kulturális és szabadidős intézmények látogatásakor számos esetben nem vehetik igénybe a családi kedvezményeket.

AZ EGYSZÜLŐS CSALÁDOK ÉS A NAPPALI GYERMEK-GONDOZÁS INTÉZMÉNYEI

Az egyszülős családok szegénységi kockázatának csökkentésében alapvető szerepe van annak, hogy a gyermeküket egyedül nevelő szülők hogyan tudnak integrálódni a munkaerőpiacra, illetve milyen pozíciókat tudnak betölteni ott. Ez úgy tud jól működni, ha a gyermekek nappali ellátása biztosított. Ezen intézmények működése a párkapcsolatban élő szülők számára is kulcskérdés, de az egyszülős családokban különösen nagy jelentősége van annak, hogy biztosított-e az intézményekhez hozzáférés, mekkora térítési díjakat kell fizetni, és mennyire rugalmasak az intézmények például a tekintetben, hogy mikortól-meddig lehet azokat igénybe venni.

A skandináv országokban például a nappali gyermekgondozás intézményei széles hozzáférést biztosítanak a gyermekeknek, így azokat a gyermekeket, akiket a szüleik nem otthon gondoznak, felveszik a bölcsődékbe. Emellett például a finn szabályozás szerint az alacsony jövedelmű családoknak nem kell térítési díjat fizetniük (Forssén, 2015). Ebből következően a skandináv országokban a három év alatti gyermekek sokkal nagyobb hányadát gondozzák intézményi keretek között, mint más európai országokban (13. ábra). A három év feletti gyermekek intézményi ellátottságát vizsgálva – ez lényegében a hazai óvodás kornak felel meg – az országok közötti különbségek sokkal kisebbek.

13. ábra: A három év alatti gyermekek intézményes nappali ellátásában résztvevő gyermekek aránya, 2007 és 2016



Forrás: Eurostat (2018c).

Nyilvánvalónak tűnik, hogy az egyszülős családok erőteljesebben szorulnak rá a gyermekek nappali ellátását biztosító intézmények működésére, mint a párkapcsolatban élők. Kutatások adatai alapján mégis azt látjuk, hogy azok az európai országok vannak többségben, ahol a párkapcsolatban élő szülők gyermekei részesültek nagyobb arányban intézményi ellátásban. Egy 2010-re vonatkozó kutatás mindössze Svédországot, Hollandiát, Ausztriát, Lengyelországot és Németországot emelte ki, ahol az egyszülős családok gyermekeinek intézményes nappali ellátása számottevően kiterjedtebb volt, mint a párkapcsolatban élő szülőké. Magyarország egyébként szintén ebbe a körbe tartozott, de az egyszülős családok gyermekeinek érintettsége csak nagyon kis mértékben haladta meg a párkapcsolatban élő szülők gyermekeinek intézményes ellátottságát (Van Lancker, 2018). E vonatkozásban fontos, hogy ha a gyermekét egyedül nevelő szülő dolgozik vagy munkát keres, akkor gyermeke a bölcsődei felvételnél előnyt élvez.

A bölcsődék és az óvodák működésének megítélése szempontjából az is meghatározó, hogyan alakul a nyitvatartásuk és mennyire tudják rugalmasan kezelni a különböző élethelyzeteket. Ebben a tekintetben is számottevő a különbség az európai gyakorlatban. Magyarországon a bölcsődék jogszabályban előírt minimális nyitvatartási ideje 10 óra, bár ez európai viszonylatban hosszúnak számít, ráadásul hazánkban sok bölcsőde 12 órán át is nyitva tart.

AZ EGYSZÜLŐS CSALÁDOKKAL FOGLALKOZÓ CIVIL SZERVEZETEK

Az egyszülős családok problémáinak jelentős részével igazán hatékonyan a civil szervezetek tudnak foglalkozni. Magyarországon viszonylag kevés azoknak a civil szervezeteknek a száma, akik kifejezetten az egyszülős családokkal foglalkoznak. Bár a családszervezetek döntő többsége felénk is nyitott, de náluk nyilván kevésbé hangsúlyosan jelennek meg a problémáik. A legnagyobb egyszülősökkel foglalkozó civil szervezet az Egyedülálló Szülők Klubja Alapítvány, melynek célja az egyszülős családok társadalmi esélyegyenlőségének elősegítése. Az alapítvány 2005 óta működik, azonban igazán láthatóvá 2018 májusában vált, amikor egy 500 millió forintos állami támogatással egy budapesti központot nyitottak. Tevékenységük sokrétű, többek között kiterjed jogi, munkaügyi, pszichológiai és mediációs tanácsadásra is. A központ mobil irodaként is szolgál, és helyet biztosít az egyszülős családok gyermekeinek korrepetálására, továbbá számtalan tudományos és szélesebb közönségnek szóló előadásnak, konferenciának ad hely-

színt. Ebben a központban játszóház is működik, ahol a gyermekek eltölthetik az idejüket, amíg a szülők a különböző programokon vesznek részt. Honlapjukon számos jogszabály ismertetése megtalálható, amelyek a különböző élethelyzetekben levő egyedül nevelők szülőknek nyújthat hasznos információt. Az utóbbi évben vidéken is több helyen nyitottak irodákat, annak érdekében, hogy az ott élő egyszülős családoknak is segíthessenek.

Az említett központon kívül nem tudunk olyan civil szervezetről, amely hasonló nagyságrendű állami támogatással tud foglalkozni az egyszülős családok problémáival. Az egyszülős családok problémái gyakran a nőket vagy anyákat tömörítő civil szervezetekbe, közösségekbe csatornázódnak be, ahol néhány ember lelkesedése, hatalmas munkabefektetése működteti a szervezetet. Ezek időről időre elnyernek kisebb önkormányzati támogatásokat, pályázatokat, de rendszeres bevételük lényegében nincs.

ÖSSZEGRZÉS

Tanulmányunkban az egyszülős családok életkörülményeinek azon területeire igyekeztünk rámutatni, amelyekben a társadalompolitikának beavatkozási lehetőségei vannak. Ezeken a területeken megpróbáltunk rávilágítani a fő kihívásokra, majd számba vettük azokat az eszközöket vagy éppen hiányosságokat, amelyekkel erre a magyar társadalompolitikai intézkedések reagálnak.

Az európai országokat áttekintve elmondhatjuk, hogy az egyszülős családok sehol sem kiemelt célcsoportjai a társadalompolitikai intézkedéseknek. Ugyanakkor azokban az országokban, ahol az egyenlőtlenségek kisebbek, ahol a nők és a férfiak esélyegyenlősége jobban megvalósul, ott az egyszülős családok helyzete is kedvezőbben alakul. Ez a családok jövedelmi helyzetében, a szegénységi kockázatban is megmutatkozik, de a tartásdíj fizetési hajlandóság is nagyobb, ami az egyszülős családok számára a legfontosabb elsődleges segítség. Az egyes európai országok nagyon különböznek abban is, hogy az elmaradt tartásdíj pótlásában milyen hatékonysággal működnek. Bár a legtöbb európai ország foglalkozik ezzel a kérdéssel, a tartásdíj fizetés megelőlegezése csak kevés országban működik igazán jól. Az általunk ismert (sajnos régebbi) adatok szerint Svédországban vagy Dániában például majdnem 100%-os lefedettséggel tudják állami szinten „pótolni” az elmaradt tartásdíjat. Magyarországon ez nem működik elég hatékonyan, ráadásul a tartásdíj megelőlegezése csak meghatározott ideig és meghatározott jövedelmi szint alatt igényelhető. Emellett a fizetett összeg csak töredéke annak, amiben a különélő szülőtől kellene részesülnie a családnak.

Mivel a gyermekeit egyedül nevelő szülők többsége nő, a férfiak és a nők munkaerőpiaci esélykülönbségei is meghatározóak. Magyarországon a női foglalkoztatottság általában magas, de a kisgyermekes anyák munkaerőpiaci részvétele alacsony, mely visszavezethető a rendkívül bőkezű és hosszú ideig tartó anyasági ellátásokra. Noha komoly szakmai viták folynak arról, hogy a gyermek fejlődése szempontjából mi lenne az ideális időtartam, amíg az anyjokkal otthon maradhatnak, munkaerőpiaci szempontból ez a rendszer a nők számára kedvezőtlen, ugyanis túl hosszú időre esnek ki a munkaerőpiacról, ami a későbbi karrierjük, bérük szempontjából is hátrányos lehet. Bizonyos vonatkozásokban eddig a GYED extra sem érte el a kívánt hatását, hiszen a kisgyermekes anyák foglalkoztatottsága nem növekedett szignifikánsan. Azzal, hogy az apák is igénybe vehetik a GYED-et, nem feltétlenül az apák gyermekkel otthon töltött ideje növekedett. Számos esetben az apa továbbra is dolgozik, és igénybe veszi a GYED extrát, míg az anya ellátatlanul marad otthon a gyermekkel (Izd. erről: Vékony-Kovács, 2018). Mindezeknek rendkívül negatív hatása van, ha a kapcsolat felbomlik, és az anya egyedül neveli tovább a gyermekét, hiszen egy töredezett munkaerőpiaci pálya áll mögötte. Az ellátás nélküli időszakok pedig még a nyugdíjas éveire is hatással lesznek. A másik fontos munkaerőpiaci jelenség, hogy Magyarországon a nemek közötti keresetkülönbség nagyon felerősödik a gyermeket nevelők körében. A gyermek születése után – bizonyos esetekben már közvetlenül előtte is – a férfiak növelik, a nők csökkentik a munkaerőpiaci potenciáljukat. Ez összefüggésben van azzal, hogy nálunk erősen tartja magát a hagyományos férfi-női munkamegosztás, miszerint a gyermeknevelést, a háztartási munkákat a női, míg a munkaerőpiaci feladatokat a férfi dominancia jellemzi. Ez akkor válik égető kérdéssé, amikor a párkapcsolat felbomlása után az anya munkaerőpiaci aktivitása a korábnál erősebb szerepet kap a család életkörülményeinek alakulásában.

Munkaerőpiaci szempontból nem csak a foglalkoztatottság és a keresetek szintje meghatározó, hanem a munkavégzés formájának rugalmassága is. Az egyszerűs családok esetében ez nem annyira a részmunkaidős álláslehetőségek kibővítésének szükségességét jelenti, hanem sokkal inkább az otthon dolgozás, a napi munkaidő rugalmas beosztásának megteremtését. Ebben a vonatkozásban az európai országokhoz képest Magyarországon igen kedvezőtlen a helyzet.

Az egyszerűs családok szegénysége jelentősen meghaladja az országos átlagot, melynek több oka is van. Az egyik, hogy a gyermekeit egyedül nevelő szülők társadalmi jellemzői kedvezőtlenebbek, mint a párkapcsolatban élőké. A másik, hogy a családszerkezetből adódóan az egyszerűs családokban általában kedvezőtlenebb az eltartó/eltartott arány. A harmadik ok viszont egyértelmű-

en az, hogy a társadalompolitika nem tudja az egyszülős családok kedvezőtlen helyzetét megfelelő mértékben kompenzálni. Ez a helyzet annak ellenére fennáll, hogy a pénzületi transzferek szegénységcsökkentő hatása európai viszonylatban jelentős. Ennek oka, hogy az egyszülős családok hátrányos helyzete mögött más, erőteljesen ható mechanizmusok működnek, mint például a kisgyermekes nők bérhátránya. Ezzel magyarázható az is, hogy miközben Magyarországon átlag feletti az egyszülős nők foglalkoztatottsága, a szegénységi mutatóik az országos átlaghoz képest és a gyermekes családok körén belül is magasak. Ezekből az következik, hogy az egyszülős családok helyzetének érdemi javítása egy komplex intézkedéscsomagot igényelne, amelyben munkaerőpiaci, családpolitikai és segélyezési elemek is jelen vannak. Ez a konklúzió egybevág annak a kötetnek a végkövetkeztetésével, amely európai országokban vizsgálta az egyszülős családok helyzetét, és arra jutott, hogy az egyéni erőforrások növelése, a munkaerőpiaci részvétel emelése és a hatékony társadalompolitikai segítségnyújtás egyidejűsége talán egyik családtípusnál sem olyan fontos, mint az egyszülős családoknál (Maldonado and Nieuwenhuis, 2018).

IRODALOM

- Adda, J., Dustmann, C., Stevens, K. (2017). The career costs of children. *Journal of Political Economy*, 125(2), 293–337.
- Angelov, N., Johansson, P. and Lindahl, E. (2016). Parenthood and the gender gap in pay. *Journal of Labor Economics*, 34(3), 545–579.
- Bergman, H. and Hobson, B. (2002). Compulsory fatherhood: The coding of fatherhood in the Swedish welfare state. In B. Hobson (Ed.), *Making men into fathers: Men, masculinities and the social politics of fatherhood* (pp. 92–124). Cambridge: Cambridge University Press.
- Bitler, M. P., Gelbach, J. B., Hoynes, H. W. and Zavodny, M. (2004). The impact of welfare reform on marriage and divorce. *Demography*, 41(2), 213–236.
- Blaskó Zs. (2016). Transznacionális családok, hátrahagyott gyerekek Dél- és Kelet-Európában. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, 6(1), 71–88. doi: 10.18030/socio.hu.2016.1.71
- Davies, R. and Pierre, G. (2005). The family gap in pay in Europe: A cross-country study. *Labour Economics*, 12(4), 469–486.
- Dommermuth, L. and Kitterød, R. H. (2009). Fathers' employment in a father-friendly welfare state: Does fatherhood affect men's working hours? *Community, Work & Family*, 12(4), 417–436.
- Eurostat (2015). Private households by type, tenure status and NUTS 2 region [cens_11https_r2]. Elérhető: <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>
- Eurostat (2018a). At-risk-of-poverty rate by poverty threshold and household type – EU-SILC survey [ilc_li03]. Elérhető: <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>
- Eurostat (2018b). At-risk-of-poverty rate before/after social transfers (pensions included in social transfers) by household type - EU-SILC survey [ilc_li09b]. Elérhető: <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>
- Eurostat (2018c). Children in formal childcare or education by age group and duration – % over the population of each age group – EU-SILC survey [ilc_caindformal]. Elérhető: <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>
- Eurostat (2019a). Employment rate by sex, age groups, educational attainment level and household composition (%) [lfst_hheredy]. Elérhető: <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>
- Eurostat (2019b). In-work at-risk-of-poverty rate by household type – EU-SILC survey [ilc_iw02]. Elérhető: <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>
- Forssén, K. (2015). *Improving the employment opportunities of lone parents in Finland*. Nem publikált kézirat.
- Fransson, E., Låftman, S. B., Östberg, V. and Bergström, M. (2018). Wellbeing among children with single parents in Sweden: Focusing on shared residence. In L. C. Maldonado and R. Nieuwenhuis (Eds.), *The triple bind of single-parent families: Resources, employment and policies to improve well-being* (pp. 145–170). Bristol: Policy Press.

- Grimshaw, D. and Rubery, J. (2015). *The motherhood pay gap: A review of the issues, theory and international evidence* (Conditions of Work and Employment Series 57). Geneva: International Labour Office.
- Grogger, J. and Bronars, S. G. (2001). The effect of welfare payments on the marriage and fertility behavior of unwed mothers: Results from a twins experiment. *Journal of Political Economy*, 109(3), 529–545.
- Harcza I. és Monostori J. (2017). A háztartás- és családszerkezeti változások hosszútávú trendjei Magyarországon európai kontextusban: Teóriák, tévképzetek, tények. *Demográfia*, 60(4), 299–332.
- Harkness, S. and Salgado, M. F. (2018). Single motherhood and child development in the UK. In L. C. Maldonado and R. Nieuwenhuis (Eds.), *The triple bind of single-parent families: Resources, employment and policies to improve well-being* (pp. 101–124). Bristol: Policy Press.
- Jagannathan, R. and Camasso, M. J. (2003). Family cap and nonmarital fertility: The racial conditioning of policy effects. *Journal of Marriage and Family*, 65(1), 52–71.
- Joyce, R. and Xu, X. (2019, April 3). The gender pay gap: Women work for lower-paying firms than men. Elérhető: <https://www.ifs.org.uk/publications/14032>
- Kalmijn, M. (2015). Father-child relations after divorce in four European countries: Patterns and determinants. *Comparative Population Studies*, 40(3), 251–276.
- Kamerman, S. B. and Kahn, A. J. (1988). What Europe does for single-parent families. *Public Interest*, 23(3), 70–86.
- Klett-Davies, M. (2016). *Under pressure? Single parents in the UK*. Gütersloh: Bertelsmann Stiftung.
- Kleven, H., Landais, C. and Søgaard, J. E. (2018). *Children and gender inequality: Evidence from Denmark* (NBER Working Paper 24219). Cambridge: National Bureau of Economic Research.
- Központi Statisztikai Hivatal (2016). *Szociális ellátórendszer 2016*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- Központi Statisztikai Hivatal (2019a). Jövedelem-eloszlás, szegénység 2003–2018 [adatbázis]. *A társadalmi haladás mutatószámrendszere*. Elérhető: https://www.ksh.hu/thm/2/indi2_6_1.html
- Központi Statisztikai Hivatal (2019b): A családtámogatási és gyermekgondozási ellátások [adatbázis]. *Stadat*. Elérhető: http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_fsp006.html
- Lovász A., Cukrowska-Torzewska E. és Szabó-Morvai Á. (2018). Karrier gyermekvállalás előtt és után. In Fazekas K. és Szabó-Morvai Á. (szerk.), *Munkaerőpiaci tükrök 2017* (161–163 o.). Budapest: MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont.
- Maldonado, L. C. and Nieuwenhuis, R. (2015). Family policies and single parent poverty in 18 OECD countries, 1978–2008. *Community, Work & Family*, 18(4), 395–415.
- Maldonado, L. C. and Nieuwenhuis, R. (Eds.) (2018). *The triple bind of single-parent families: Resources, employment and policies to improve well-being*. Bristol: Policy Press.

- Millar, M. and Crosse, R. (2016). *Lone parents and activation, what works and why: A review of the international evidence in the Irish context*. Galway: The UNESCO Child and Family Research Centre.
- Miller, C. C. (2018. February 5). Children hurt women's earnings, but not men's (even in Scandinavia). *The New York Times*. Elérhető: <https://www.nytimes.com>
- Oláh, L. S., Bernhardt, E. M. and Goldscheider, F. K. (2002). Coresidential paternal roles in industrialized countries: Sweden, Hungary, and the United States. In B. Hobson (Ed.), *Making men into fathers: Men, masculinities and the social politics of fatherhood* (pp. 25–57). Cambridge: Cambridge University Press.
- Salmi, M. and Lammi-Taskula, J. (2015). Policy goals and obstacles for fathers' parental leave in Finland. In G. B. Eydal and T. Rostgaard (Eds.), *Fatherhood in the Nordic welfare states: Comparing care policies and practice* (pp. 303–324). Bristol: Policy Press.
- Tóth I. J., Hajdú M. és Makó Á. (2018). Rugalmas foglalkoztatási formák és egyéb családbarát intézkedések a magyar vállalatok körében. In Fazekas K. és Szabó-Morvai Á. (szerk.), *Munkaerőpiaci tükör 2017* (185–189. o.). Budapest: MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont.
- Treanor, M. C. (2018). Income poverty, material deprivation and lone parenthood. In L. C. Maldonado and R. Nieuwenhuis (Eds.), *The triple bind of single-parent families: Resources, employment and policies to improve well-being* (pp. 81–100). Bristol: Policy Press.
- Van Lancker, W. (2018). Does the use of reconciliation policies enable single mothers to work? A comparative examination of European countries. In L. C. Maldonado and R. Nieuwenhuis (Eds.), *The triple bind of single-parent families: Resources, employment and policies to improve well-being* (pp. 239–262). Bristol: Policy Press.
- Vékony-Kovács I. (2018). *A családtámogatási rendszer a kisgyermekes anyák szemszögéből*. (Szakdolgozat, Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Szociológia Tanszék).

SINGLE PARENT FAMILY POLICIES IN HUNGARY AND EUROPE

ABSTRACT

The poverty rate of lone parent families is higher than the average and the coupled families with children in every European countries. What can the states do? How can they handle this problem? How are the state supports efficient? The study deals with these questions, points out that the lone parents families are not strongly supported group of different areas of social policy. The ideological reasons are very strong since the states try to avoid the surface that they support the divorce and the separation of coupled. On the other hand the fears of misuse are also very significant. In Hungary recently the difference of poverty rate of coupled parents families and lone parents families is higher than before. The reason is that in the last few years the state strongly supported the coupled parent families, especially the families with three or more children. They can receive family allowance, substantial tax relief and housing support. The study overviews the distinction of labour market position of men and women, the shaping of fatherhood, the child family support system and also the state redistribution that can contribute to the life circumstances of lone parents families. It reveals some good practises in European countries that give subsantinal helps to these families.

MAGYARORSZÁGOT ÉRINTŐ MAGYAR NEMZETKÖZI VÁNDORLÁSOK A KÁRPÁT- MEDENCÉBEN 2011 ÉS 2017 KÖZÖTT

Kincses Áron

ÖSSZEFOGLALÓ

A Magyarországot érintő nemzetközi vándorlásnak két szintjét különböztethetjük meg, melyek markánsan eltérnek egymástól: a globális migrációs hatás, valamint a környező országok és hazánk közötti folyamatok. A nemzetközi migráció hazai jellegzetessége, hogy a bevándorló népesség nagy része magyar nemzetiségű, ami részben az I. és II. világháborút lezáró békeszerződések következménye.

A külföldi területekről Magyarországra történő vándorlások a magyarság Kárpát-medencei létszámát rövidtávon nem változtatják meg, azonban hosszabb időhorizonton csökkenthetik, mivel az etnikai térszerkezetre jelentős befolyásuk van: lokálisan, az elvándorlási térségekben a magyarok számával arányosan csökkennek a lehetőségek, és a szórványosodással párhuzamosan megjelenhet az asszimiláció. A rendszerváltás utáni népességmozgások tették egyértelművé, hogy a magyar nyelvű közösség körében lejátszódó demográfiai folyamatokat – az 1918-ban bekövetkezett széttagoltság, és a közel 100 éves „szétfejlődés” ellenére – csak akkor ismerhetjük meg, ha azokat együtt, egységes folyamatként vizsgáljuk. Mindaz, ami Magyarországon zajlik, csak része a magyar nyelvű közösség népesedési folyamatainak, de nem azonos azzal. Cél ezáltal nemcsak a magyarországi, hanem a Kárpát-medencei magyarság létszámcsökkentésének megállítása is lehet. Ennek megvalósítása nem egyszerű feladat, mert ellentétes a szomszédos országok nemzeti érdekeivel.

A Kárpát-medence országaiból a nem magyarok lakta területekről érkezők száma növekszik, újra megfigyelhető hazánkban a nem magyar etnikumúak asszimilációja, melyben az 1918 előtti idők demográfiai folyamatait ismerhetjük fel. Kérdés tehát, hogy a mai magyar népességfejlődés mennyire lehet folytatása az 1918-as évet megelőző évszázadoknak.

A tanulmányban leírt vándorlási folyamatok jelentős hatással lennének a magyarság Kárpát-medencei etnikai térszerkezetére és létszámára, ha a többi etnikum száma nem csökkenne hasonlóan a magyarhoz. A szülőföldön maradás erősödése, a visszavándorlások számának, illetve a helyi magyarság termékenységi rátájának emelkedése jelenthetne megoldást a problémára. Mindezzel talán elérhető lenne, hogy a Kárpát-medencében újra 50% fölé emelkedjen a magyar nemzetiségűek aránya. Ennek a folyamatnak jelenleg legnagyobb gátja az a népességvesztés, amely az alacsony termékenység, a magas halálozás következtében a Kárpát-medence magyar népességét éri.

Tárgyszavak: demográfia, Kárpát-medence, nemzetközi vándorlás, statisztika

Kincses Áron, elnökhelyettes, KSH Szakstatisztikai Igazgatóság

BEVEZETÉS

Napjainkban sokkal több szó esik a Magyarországról kivándorlókról (Blaskó és Gödri, 2016, Siskáné et al., 2017, Egedy, 2017), mint a hazánkba legálisan külföldről érkezőkről, vagy a Kárpát-medence többi országából elvándorló magyarokról. Jelen írás e két utóbbi jelenség metszetét igyekszik górcső alá venni, a Kárpát-medence országaiból Magyarországra települőkre koncentrálva. A tanulmány a Magyarországon élő, külföldi kötődésű népesség számosságát, társadalmi-demográfiai, gazdasági tulajdonságait mutatja be a forrás és a célterületek szempontjából, feltárva a migrációs forrásterületeket és a Kárpát-medencei magyar népesedési hatásokat. Demográfiai, közgazdaságtani, szociológiai és geográfiai szempontból a Magyarországot érintő migráció kutatásában inkább a fogadó területeken keletkező hatások vizsgálata hangsúlyos. Ez alapvetően két okra vezethető vissza. Egyrészt a magyarországi kö-

vetkezmények elemzése ezt a megközelítési módot kívánja meg, másrészt az elvándorlási térségek többnyire nehezen azonosíthatók be, ami megnehezíti a Kárpát-medencére kiterjedő kutatásokat. A hivatalos statisztikai adatok felhasználásával és adat-összekapcsolásokkal lehetőség nyílik e hiátus megszüntetésére és a vándorlási jelenségek átfogóbb vizsgálatára, hiszen a demográfiai folyamatokat nem érdemes csak a jelenlegi országhatárokon belül vizsgálni. Az elemzés tág halmazon értelmezi a nemzetközi vándorlásban érintetteket, ezért nem pusztán a külföldi állampolgárok mozgására koncentrál, hanem a külföldön született, honosított magyar állampolgárokkal együtt vizsgálja a vándorlás hatásait.

AZ ELEMZÉS KERETEI, AZ ADATOK FORRÁSA

A Magyarországon élő külföldi állampolgárokról számos adatforrás áll rendelkezésünkre, melyek túlnyomó része adminisztratív nyilvántartás. Ezeket az adatállományokat vagy regisztereket annak érdekében hozta létre egy közigazgatási szervezet (adóügy, társadalombiztosítás stb.), hogy a saját, jogszabályban meghatározott igazgatási feladatainak végrehajtását támogassa (Gárdos et al., 2008). Ezekben az esetekben nem a statisztikai, kutatási igények határozzák meg elsődlegesen a koncepciót és a tartalmat, a célsokaság egy-egyét, az adatok vonatkozási idejét és a definíciókat sem. További nehézséget jelent, hogy a jogszabályok változásával a nyilvántartás tartalma és szerkezete módosulhat. Mindez azt jelenti, hogy az esetek egy részében nehéz ezekből az adatrendszeréből közvetlenül kinyerni a statisztika igényeinek megfelelő információkat, ugyanakkor ezek az adatok rendszeresen, megbízhatóan, hivatalos okmányokkal alátámasztottan állnak rendelkezésre.

A Belügyminisztérium adminisztratív adatbázisában azok a külföldi állampolgárok szerepelnek, akik az adott év január 1-jei nyilvántartási állapot szerint legalább 12 hónapra szóló tartózkodásra jogosító engedéllyel rendelkeznek (a hontalanokkal, menekültekkel és oltalmazottakkal együtt), míg a külföldön születettek azok a külföldi (a hontalanokkal, menekültekkel és oltalmazottakkal együtt), valamint magyar állampolgárok, akiknek születéskori lakóhelye a mai Magyarország területén kívül található.

A cenzusszerű adatok előnye az adminisztratívakkal szemben az, hogy mindenkit az életvitelszerű lakóhelyéhez lehet kötni, a kérdőívben megkérdezett minden változójával együtt. Ez biztosítja a lehetőséget arra, hogy Magyarország összes lakosának életkörülményei, gazdasági, képzettségi, szociális háttere sta-

tisztikai célra területi bontásokban is megismerhetővé váljon. Az összeírásra az egész országban egyidejűleg, azonos tartalommal és egységes módszertani alapon kerül sor. Azokról készül adatfelvétel, akik magyar állampolgárok és az ország területén életvitelszerűen élnek, vagy ha külföldön vannak, akkor csak átmenetileg (12 hónapnál rövidebb ideig) tartózkodnak ott; illetve azok a külföldi állampolgárok és hontalan személyek is összeírásra kerülnek, akik az ország területén meghatározott ideje tartózkodnak. A külföldi állampolgárok közül nem kerülnek számbavételbe a diplomáciai testületek tagjai és családtagjaik; az országgyűlés vagy a kormány határozata alapján hazánkban állandósuló külföldi fegyveres erők tagjai; illetve a turizmus (pihenés, kirándulás, vadászat stb.), látogatás, gyógykezelés, üzleti tárgyalás stb. céljából hazánkban tartózkodó személyek. Ugyanakkor ezek az információk nem állnak rendelkezésre olyan gyakorisággal, mint az adminisztratív nyilvántartásokban.

A dolgozatban ez említett kétfajta statisztikai adatforrást használtam fel. A téma szempontjából releváns magyar migrációs adatbázisok (Személyiadat- és lakcímnnyilvántartás, a BMH külföldiekre vonatkozó nyilvántartásai; Népszámlálás, Mikrocenzus) 2011-es és 2017-es állományi adataival dolgoztam. Az elemzések alapjául szolgáló adatok nem voltak közvetlenül elérhetők, így külön besorolásokra volt szükségem a területi hatások vizsgálatához. A nemzetközi vándorlások Kárpát-medencei forrástelepüléseinek, térségeinek feltérképezése lehetővé teszi a Kárpát-medencét érintő vándorlási folyamatok mélyebb megértését. Az adminisztratív forrásokban jelenleg országok szerinti besorolások automatizáltak, a külföldi települések listája számos kihívást tartogatott: gépelési hibák, elírások, különböző nyelveken megadott városnevek nehezítették az előrehaladást. Egy-egy nagyobb város többszázféleképpen került rögzítésre, illetve sok esetben olyan településrészek kerültek megadásra, melyek ma már nem számítanak önállóknak².

Mindkét adatforrás tartalmaz olyan információkat, melyek a másik állományból hiányoznak, (a mikrocenzusban megtalálhatók iskolai végzettségre, gazda-

¹ A Személyiadat- és lakcímnnyilvántartás tartalmazza a magyarok, a hontalanok, a menekültek és az oltalmazottak, míg a BMH a többi külföldi állampolgár adatát fogja össze.

² Csak néhány példa:

- Székelyhidegkút (románul Vidacutu Român, németül Kaltenbrunnen) hajdani falu a mai Romániában, Hargita megyében. Magyarhidegkút és Oláhhidegkút 1926-os egyesítéséből keletkezett. A falu északi része Magyar-, nyugati része Oláhhidegkút. Jelenleg Hidegkút településrésze.
- Hidegkút (románul Vidăcut) ma falu Romániában, Hargita megyében. Közigazgatásilag Székelyandrásfalvához tartozik.
- Horthyvára: Máriamajor (szerbül Степановичево/Stepanovičevo, 1941–1944 között Horthyvára, 1941-ben rövid ideig Bácskadihfalva nevet viselte), ma Újvidék községhez tartozó falu Szerbiában, a Vajdaságban, a Dél-bácskai körzetben.
- Kadicsfalva – (Cadiseni) ma Székelyudvarhely városrésze (A krónikák szerint 1566-ban a Kadichfalva nevet viselte).
- Csekelaka (románul: Cecălaca) falu Romániában, Maros megyében. Közigazgatásilag ma Cintos községhez tartozik.

sági aktivitásra vonatkozó adatok, melyek nem részei a BM nyilvántartásának, viszont az adminisztratív adatbázis tartalmazza a születési településeket) ezért a két állomány összekapcsolására volt szükség³. Ehhez többlépcsős kulcsrendszert alkalmaztunk a nem, születési év, hónap, a magyarországi lakóhely településének neve, közterület neve és a házszám felhasználásával. Ahol szükséges volt, aránybecslést használtam⁴.

2011-ben a népszámláláshoz kapcsoltuk hozzá az adminisztratív adatokat (a népszámlálás vonatkozási évében ez a forrása a hivatalos statisztikai adatoknak), míg 2017-ben a BM nyilvántartáshoz illesztettük a mikrocenzus információit (népszámláláson kívüli éveken az adminisztratív állományok adják a hivatalos statisztikát, míg az ettől eltérő időszakokban a BM nyilvántartásai). Ezért a 2017-es megoszlások kismértékben eltérhetnek a mikrocenzus eredményeitől, így mindkét vizsgált évre egy-egy összekapcsolt állomány állt rendelkezésünkre. Ezekből származnak a tanulmányban ismertetett adatok. Az eljárás előnye, hogy az adatbázisokban lévő egyes változók megoszlásai külön-külön megegyeznek az eredeti állományukban lévőkkel, ami azokra a keresztábrázatokra is igaz, ahol az információk két különböző forrásból származnak.

A KÜLFÖLDI KÖTÖDÉSŰ NÉPESSÉG MAGYARORSZÁGON

Mennyiség és állampolgárság

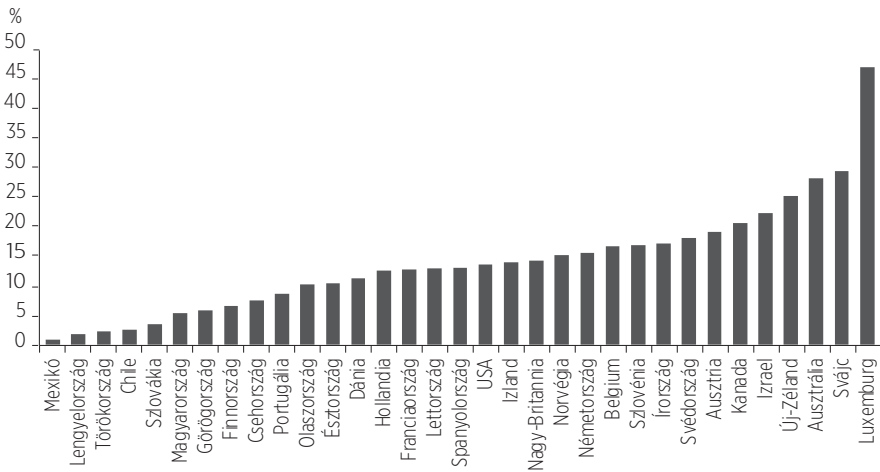
Hazánk nemzetközi migrációs tere folyamatosan szélesedik, Magyarországon is tapasztalhatók a globális migrációs tendenciák (Hatton and Williamson, 2005): a jelenleg itt élő külföldi állampolgárok 175 különböző országból érkeztek. Az Európából érkezők aránya folyamatosan csökken: míg 1995-ben a külföldiek 89%-a kontinensünkről érkezett, addig ez az arány 2017-re 65%-ra mérséklődött. Azonban az Európán kívülről érkezettek döntő többsége nem magyar anyanyelvű.

³ A munkában a Népszámlálási és népesedésszisztiikai főosztály főosztályvezetője Kovács Marcell és szakértői, Ináncsi Zita és Novák János nélkülözhetetlen segítséget nyújtottak. Támogatásukat ezúton is köszönöm.

⁴ Az összekapcsolások a különböző adatbázisok között 60–75%-ban voltak sikeresek. Az egyes részcsoportokban nem voltak szignifikáns eltérés az összekapcsolási arányokban. Aránybecslésekkel csak azokban az esetekben kellett élni, amikor a két eredeti adatállomány különböző változóinak keresztábrázatait vizsgáltam. Ez az iskolai végzettség, gazdasági aktivitás, anyanyelv és a gyerekek nevelő háttartások születési régiók szerinti elemzésénél fordult elő.

Ugyanakkor Magyarország globális értelemben (Hatton and Williamson, 2005, Krugman and Venables, 1996, Venables, 1998) nem tekinthető tipikus befogadó országnak. Egyrészt a migráció volumene, népességhez viszonyított aránya jelentősen kisebb, mint a nagy befogadó országokban (1. ábra), másrészt a világ migrációjában érvényesülő globális tendenciák csak kisebb mértékben érzékelik hatásukat. Hazánkban inkább a kis távolságú nemzetközi vándorlások a jellemzők, mely alapján arra következtethetünk, hogy (bár csökkenő mértékben) egyelőre továbbra is az európaiak számára jelent célpontot.

1. ábra: A külföldön születettek népesség aránya egyes országokban, 2017*
The foreign-born population in some countries, 2017



* Lengyelországra csak 2011-re áll rendelkezésre adat.
Forrás: OECD, SOPEMI, 2018;

Európán belül a szomszédos országok kiemelt súlya összefügg a határokon túl nyúló nyelvi, kulturális kapcsolatokkal, amely főként egyirányú mozgást jelent, azaz a szomszédos országokból nagyszámúval többen érkeznek hazánkba, mint fordítva. Tehát az I. és II. világháborút lezáró békeszerződések következményei ma is meghatározó szerepet töltenek be a Kárpát-medence migrációs folyamataiban (Tóth, 2005).

Magyarország esetében nemcsak a hazai viszonyok meghatározók a nemzetközi vándorlás vizsgálata során, hanem a szomszédos országok magyar népességének általános állapota is. Továbbá a környező országok gazdasági helyzete, kisebbséggel kapcsolatos politikája, vagy Magyarország vonzó hatása is meghatározó abban, milyen mértékű legális nemzetközi vándorlással

lehet és szükséges az országnak jelenleg és az elkövetkező évtizedekben is számolnia (Tóth, 1997).

A Magyarországon élő nemzetközi vándorlókat sokszor az itt élő külföldi állampolgárokra leegyszerűsítve vizsgálják, ugyanakkor a migrációban érintett csoport ennél sokkal nagyobb számosságú, struktúrája árnyaltabb.

Ha pusztán az előbb említett populációt vizsgáljuk, azt találjuk, hogy a külföldi állampolgárok 2011-ben mért 143 197 fős száma mindössze 5,5%-kal növekedett 2017-re, amikor is 151 132 fő élt hazánkban. A globális migrációs tendenciáknak köszönhetően 2017-ben például már több kínai állampolgár tartózkodott Magyarországon, mint román. Azonban ez az adat további magyarázatra szorul.

A bevándorlás hatásainak, mértékének vizsgálata során nem feledkezhetünk meg a honosításokról sem úgy, mint a külföldön született, de már Magyarországon élő magyar állampolgárokról⁵. Ezen személyek száma jelentősen meghaladja a külföldi állampolgárokét. *A két említett csoport együttesen fedi le a vizsgálni kívánt célsokaságot, a Magyarországon élő, külföldi kötődésű népességet (a külföldi állampolgárok és a külföldön született magyar állampolgárok diszjunkt halmazai együttesen alkotják ezt a csoportot)*. E csoporton belül a külföldi állampolgárok súlya folyamatosan csökken: míg 2011-ben 37%, addig 2017-ben már csak 29%-ot mérhetünk.

A Magyarországon élő külföldi kötődésű népesség 2017-ben 521 258 fő volt, mely 33%-ot emelkedett 2011 óta, és nem számolva bele a vizsgált célsokaságba azokat a kivándorló magyarokat, akik később visszatértek Magyarországra (127 ezer fő). Ezek a számok árnyalják azt a kijelentést, hogy Magyarország nemzetközi vándorlási egyenlege negatív (Juhász et al., 2017).

Mindemellett azt is látni kell, hogy a honosítottak többsége a szomszédos országokból érkezik. 2011-ben 288 024 fő élt Magyarországon, akik a Kárpát-medence országaiból érkeztek, számuk 2017-re 22%-kal emelkedett (352 506 fő, melyből 313 ezer magyar nemzetiségű). Ma a Romániában született, Magyarországon élő személyek száma magasabb, mint Debrecen (az ország második legnagyobb városa) teljes lakossága. A vizsgált időszak alatt egyedül a Szlovákiából érkezők száma csökkent, míg a többi szomszédos országban születetteké dinamikusan emelkedett. A táblázatból láthatjuk, hogy az Ukrajnából bevándorlók esetén nőtt a legnagyobb arányban, 81%-kal.

⁵ Az egyszerűsített honosítási eljárás keretében, magyarországi lakcímmel nem rendelkező személy vizsgálata nem része a tanulmánynak. Ennek bevezetésével mintegy tízszer annyian szereztek meg a magyar állampolgárságot, mint ahány belföldi, számuk 2011 és 2015 között már közel 650 ezer fő volt (KSH, 2017).

1. táblázat: A külföldön született magyar állampolgárok és a külföldi állampolgárok főbb országok szerint, 2011, 2017

Foreign-born Hungarian and foreign citizens according to the main countries, 2011, 2017

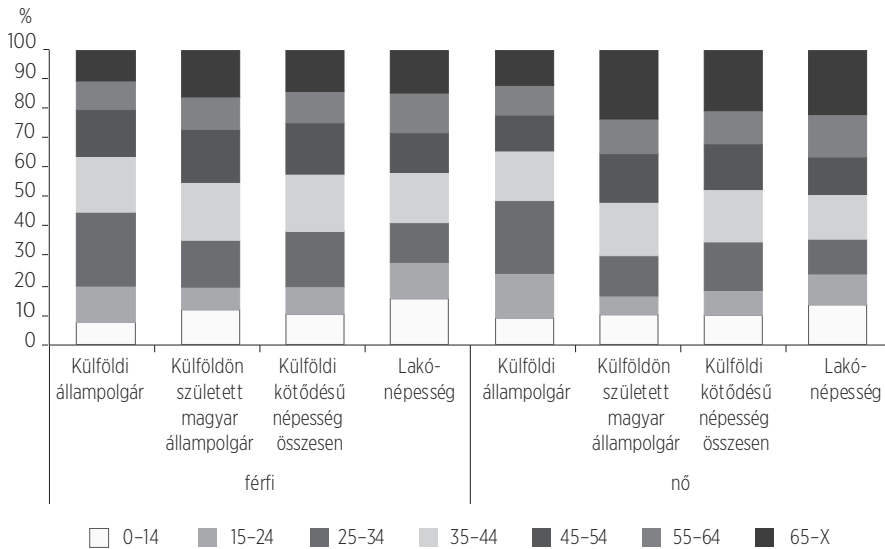
| Állampolgárság országja/születési hely | 2011 | | | 2017 | | |
|--|-------------------------|------------------------------------|--|-------------------------|------------------------------------|--|
| | Külföldi állampolgár | Külföldön született magyarok | Külföldi kötődésű népesség összesen | Külföldi állampolgár | Külföldön született magyarok | Külföldi kötődésű népesség összesen |
| Románia | 38 574 | 139 093 | 177 667 | 24 040 | 182 387 | 206 427 |
| Németország | 16 987 | 7 294 | 24 281 | 18 627 | 16 039 | 34 666 |
| Szlovákia | 8 246 | 25 195 | 33 441 | 9 519 | 17 376 | 26 895 |
| Ausztria | 3 936 | 2 897 | 6 833 | 4 021 | 7 102 | 11 123 |
| Nagy-Britannia | 2 602 | 1 184 | 3 786 | 3 081 | 8 578 | 11 659 |
| Franciaország | 2 201 | 1 123 | 3 324 | 2 523 | 2 156 | 4 679 |
| Hollandia | 2 058 | 461 | 2 519 | 2 814 | 1 208 | 4 022 |
| EU28 | 85 414 | 183 761 | 269 175 | 76 270 | 248 524 | 324 794 |
| Ukrajna | 11 820 | 23 953 | 35 773 | 5 774 | 59 272 | 65 046 |
| Szerbia | 7 752 | 21 306 | 29 058 | 2 312 | 37 497 | 39 809 |
| Európa egyéb | 7 536 | 8 764 | 16 300 | 14 838 | 5 463 | 20 301 |
| Európa összesen | 112 522 | 237 785 | 350 307 | 99 194 | 350 756 | 449 950 |
| Kína | 8852 | 939 | 9791 | 19 111 | 415 | 19 526 |
| Vietnám | 2358 | 728 | 3086 | 3 256 | 825 | 4 081 |
| Irán | 1 523 | 163 | 1 686 | 2 444 | 248 | 2 692 |
| Ázsia egyéb | 9 571 | 2 930 | 12 501 | 15 126 | 5 051 | 20 177 |
| Ázsia összesen | 22 304 | 4 760 | 27 064 | 39 937 | 6 539 | 46 476 |
| Amerikai Egyesült Államok | 3 022 | 1 924 | 4 946 | 3198 | 5 294 | 8 492 |
| Kanada | 484 | 807 | 1 291 | 513 | 2 218 | 2 731 |
| Amerika egyéb | 1 237 | 1 054 | 2 291 | 1 686 | 1 637 | 3 323 |
| Amerika összesen | 4 743 | 3 785 | 8 528 | 5 397 | 9 149 | 14 546 |
| Nigéria | 1 015 | 105 | 1 120 | 1475 | 192 | 1 667 |
| Egyiptom | 472 | 176 | 648 | 1182 | 567 | 1 749 |
| Afrika egyéb | 1 366 | 909 | 2 275 | 3 328 | 1 639 | 4 967 |
| Afrika összesen | 2 853 | 1 190 | 4 043 | 5 985 | 2 398 | 8 383 |
| Ausztrália és Óceánia | 775 | 360 | 1 135 | 619 | 1 284 | 1 903 |
| Összesen | 143 197 | 247 870 | 391 067 | 151 132 | 370 126 | 521 258 |

Forrás: KSH.

Demográfiai, iskolázottsági és munkaerő-piaci jellemzők

A legtöbb vizsgálat kiemeli, hogy Magyarországon a külföldi kötődésű népesség fiatalabb az autochton populációnál (Gödri, 2012), így a vándorlásnak fiatalító hatása van. Ez az állítás a külföldi állampolgárokra (38,8 év az átlagéletkor), különösen a nőkre igaz. A külföldön született magyar állampolgárok azonban idősebbek (43,9 év) a lakónépességnél (41,7 év). A vizsgált évek során a külföldi kötődésű népesség átlagéletkora jelentősen csökkent (2011-es 47,1 évről 42,6 évre), aminek hátterében a rendszerváltás után hazánkba bevándorló, mára időskorú népesség fokozatos elvesztése (halálozása) áll. A nem Magyarországon születettek között kevesebb a gyermekek száma, és összességében magasabb az aktív korúak aránya, mely különösen igaz a külföldi állampolgárokra.

2. ábra: A lakónépesség és a külföldi kötődésű népesség korcsoportok szerint, 2017. január 1.
Resident population and foreign population by age group, January 1, 2017



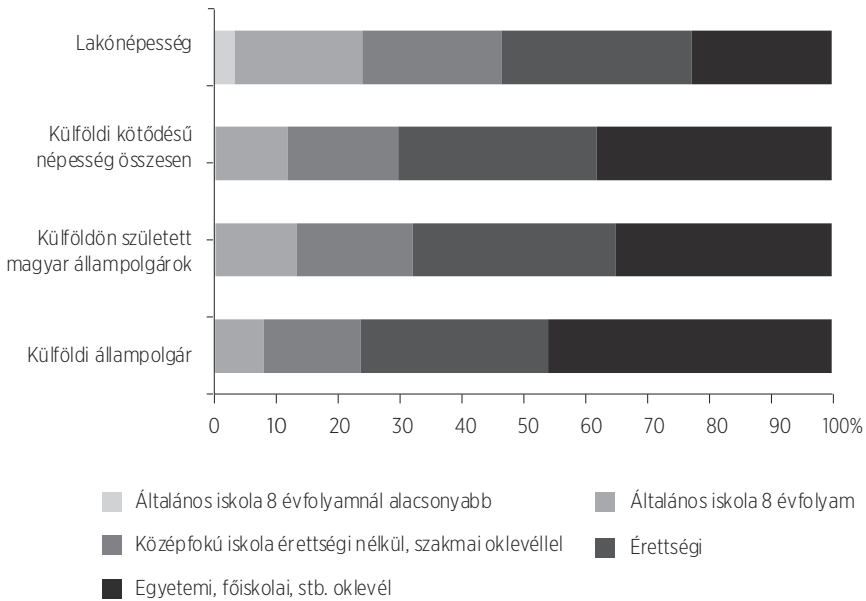
Forrás: Saját kalkuláció a BM és a KSH adatok alapján.

A külföldi kötődésű népesség iskolai végzettsége magasabb Magyarországon születettekénel: 2017-ben a Magyarországon élő külföldi, 24 év feletti népesség csaknem 46%-a, a külföldön született magyar állampolgárok több, mint harmada

felsőfokú végzettséggel rendelkezett. Az iskolai végzettségekben tapasztalható jelentős eltérések nagyrészt a korszerkezet különbségeire vezethetők vissza.

3. ábra: A lakónépesség és a külföldi kötődésű (25 éves és idősebb) népesség iskolai végzettségei szerint, 2017. január 1.

Resident population and foreign population (25 years old and elder) by education, January 1, 2017



Forrás: Saját kalkuláció a BM és a KSH adatok alapján.

Az iskolai végzettséggel hozható összefüggésbe, hogy a nemzetközi vándorlók Magyarországon a rendszerváltás óta magas foglalkoztatottsági rátával rendelkeznek. Az utóbbi évek tendenciája, hogy a lakónépesség gazdasági aktivitása megközelíti a külföldi kötődésű népességéét, a munkanélküliségi rátájuk már kedvezőbb, mint a másik két vizsgált csoporté. Az inaktív keresők nagy része nyugdíjas, illetve gyermekgondozási (nevelési) ellátásban részesülő. Mindkét jogcím jobban jellemzi az autochton populációt, mint a külföldi kötődésű népességet. Az eltartottak csoportján belül a lakónépesség tizede nappali tagozatos tanuló, míg a nemzetközi vándorlókra a ráta jóval magasabb, 14% és 23% között mozog.

2. táblázat: A 25–64 éves bevándorlók és a lakónépesség megoszlása gazdasági aktivitás szerint, 2017
 The distribution of immigrants aged 25-64 and the resident population according to their economic activity, 2017

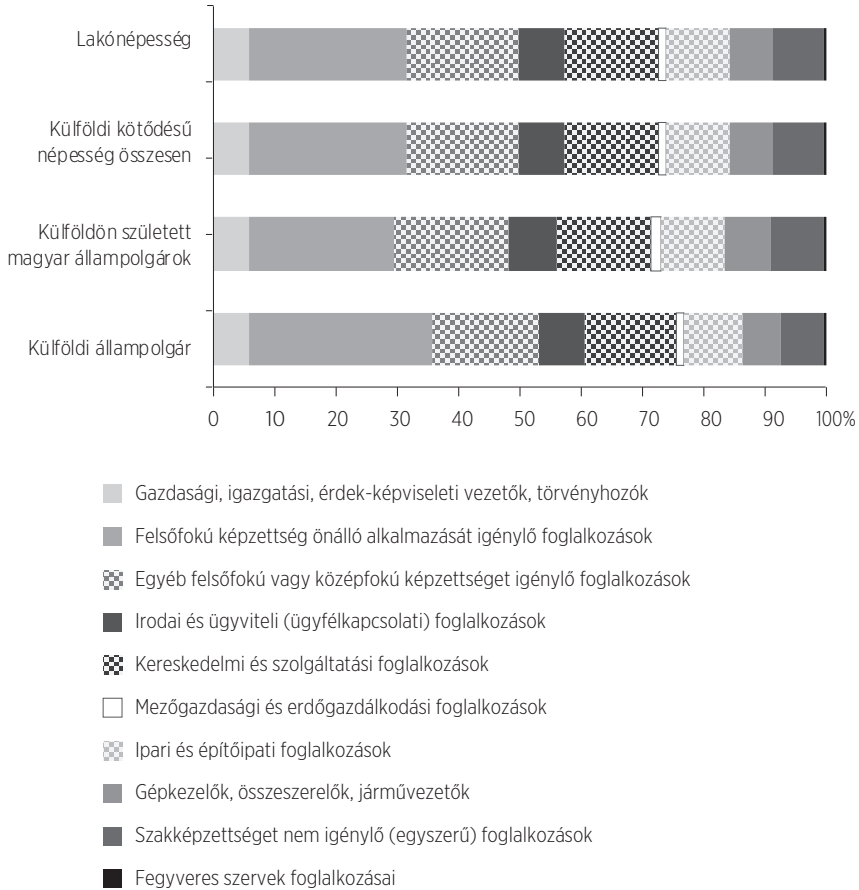
| Gazdasági aktivitás | Külföldi állampolgár | Külföldön született magyar állampolgárok | Külföldi kötődésű népesség összesen | Lakónépesség |
|---|----------------------|--|-------------------------------------|--------------|
| Foglalkoztatott | 81,3 | 80,2 | 80,5 | 75,1 |
| Munkanélküli | 3,8 | 3,7 | 3,8 | 3,5 |
| Gazdaságilag aktív népesség együtt | 85,1 | 83,9 | 84,3 | 78,6 |
| Inaktív kereső | 7,6 | 11,0 | 10,0 | 17,3 |
| Eltartott | 7,3 | 5,1 | 5,7 | 4,1 |
| Gazdaságilag nem aktív népesség együtt | 14,9 | 16,1 | 15,7 | 21,4 |
| Összesen | 100,0 | 100,0 | 100,0 | 100,0 |

Forrás: Saját kalkuláció a BM és a KSH adatok alapján.

Az egyének jelenlegi, illetve az utolsó foglalkozásukat, munkakörüket tekintve a külföldi állampolgárok enyhén felülreprezentáltak a *felsőfokú képzettség önálló alkalmazását igénylő foglalkozásokban* a lakónépességhez képest, amit predestinált a magas felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya. Összességében a külföldi kötődésű népesség foglalkozások szerinti eloszlása jelentősen nem különbözik a lakónépességétől, jelezve ezzel, hogy sokkal inkább a piaci igények váltak meghatározóvá Magyarországon az elmúlt időszakban, amelyhez alkalmazkodik a munkaerő kínálata is.

4. ábra: A 25–64 éves bevándorlók és a lakónépesség megoszlása foglalkozási főcsoportok szerint, 2017

The distribution of immigrants aged 25–64 and the resident population according to their jobs, 2017



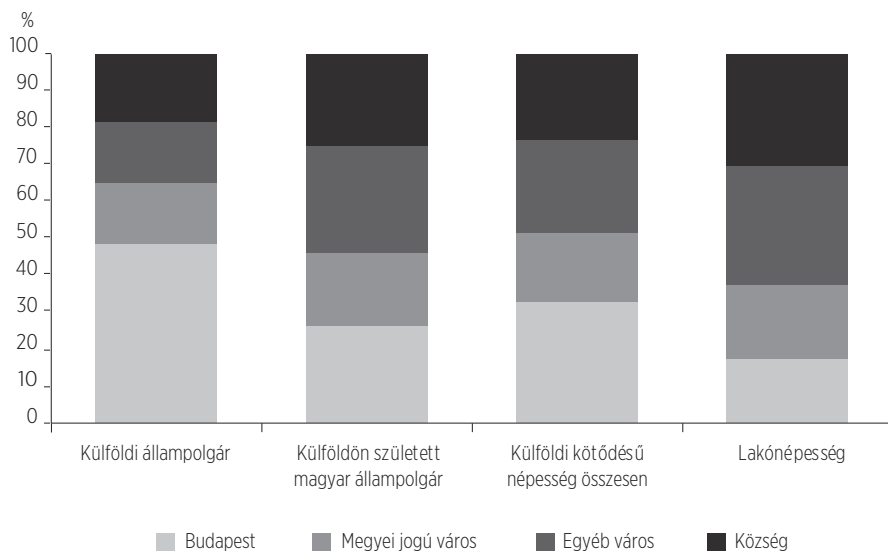
Forrás: Saját kalkuláció a BM és a KSH adatok alapján.

Területi jellemzők

A belföldi vándorlásokra jellemző, hogy a jobb munkaerő-piaci pozíciókkal rendelkező társadalmi csoportok a kedvezőbb gazdasági mutatókkal, és imázssal rendelkező, a települési hierarchia magasabb fokán lévő, nagyobb településekre vándorolnak (Bálint et al., 2017), ezzel is erősítve a térbeli társadalomszerkezet differenciáit, a különböző presztízsű társadalmi csoportok területi elkülönülését.

5. ábra: A külföldi kötődésű- és a lakónépesség megoszlása a jelenlegi lakóhely jogállása szerint, 2017

The distribution of foreign population and resident population according to their permanent adress, 2017



Forrás: Saját kalkuláció a BM és a KSH adatok alapján.

A nemzetközi vándorlásra ezek a megállapítások csak részben jellemzők, mert a jövedelmi lehetőségek mellett fontosabb szerep jut a desztinációk területi elhelyezkedésének és a természeti környezetnek (Balaton vonzó hatása a nyugat-európai nyugdíjasok számára) (Dövényi, 2011). A külföldi kötődésű népesség területi eloszlása különbözik a Magyarországon születettektől, az országos hatásokat így jelentősen felülmúlhatják az általuk preferált térségekben érezhető befolyásuk.

Három térséget emelhetünk ki migrációs szempontból, melyben általánosan és tartósan nagyobb számban és arányban vannak jelen a vizsgált vándorlási csoportok: Közép-Magyarországot, a határmenti járásokat és a Balaton térségét.

Budapest és Pest megye vonzza a legnagyobb távolságból az embereket, jelenleg itt él a legtöbb nem európai származású külföldi. A foglalkoztatottak száma magas, alacsonyabb az átlagéletkor és magasabb az iskolai végzettség, ezért elsősorban a gazdaságilag aktív, magasan kvalifikált külföldi állampolgárok telepednek le a főváros közelében. Az elmúlt tíz év során Budapest globálisan is migrációs célterületté vált. A NAV adatai alapján a személyi jövedelembevallást

készítő külföldi állampolgárok (a külföldön született magyar állampolgárokra vonatkozóan nem áll rendelkezésre adat) aránya a teljes lakónépességhez képest közel 2%, mellyel ők adják a jövedelemadó több mint 3%-át. Közép-Magyarországon ezek az arányok 5%-nál is magasabbak.

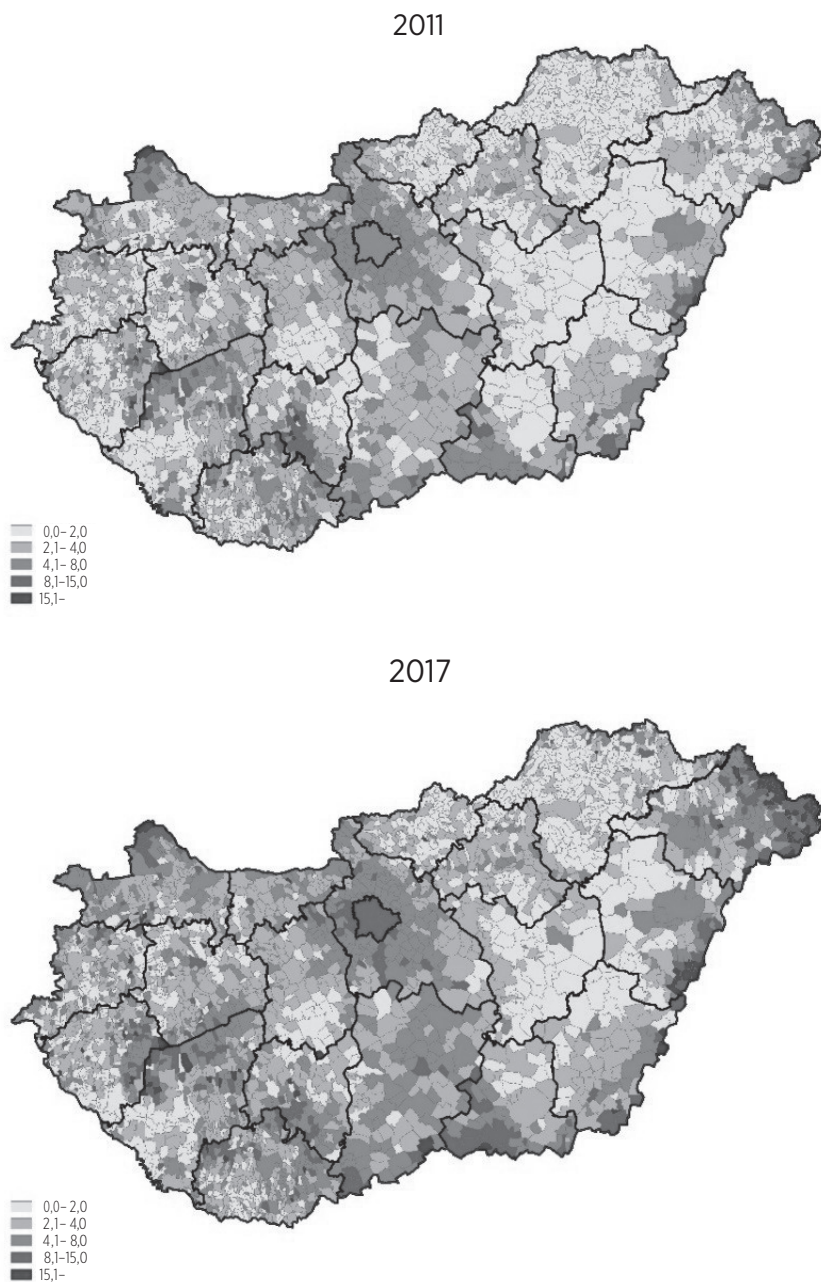
Három térséget emelhetünk ki migrációs szempontból, melyben általánosan és tartósan nagyobb számban és arányban vannak jelen a vizsgált vándorlási csoportok: Közép-Magyarországot, a határmenti járásokat és a Balaton térségét.

Budapest és Pest megye vonzza a legnagyobb távolságból az embereket, jelenleg itt él a legtöbb nem európai származású külföldi. A foglalkoztatottak száma magas, alacsonyabb az átlagéletkor és magasabb az iskolai végzettség, ezért elsősorban a gazdaságilag aktív, magasán kvalifikált külföldi állampolgárok telepednek le a főváros közelében. Az elmúlt tíz év során Budapest globálisan is migrációs célterületté vált. A NAV adatai alapján a személyi jövedelembevallást készítő külföldi állampolgárok (a külföldön született magyar állampolgárokra vonatkozóan nem áll rendelkezésre adat) aránya a teljes lakónépességhez képest közel 2%, mellyel ők adják a jövedelemadó több mint 3%-át. Közép-Magyarországon ezek az arányok 5%-nál is magasabbak.

Magyarországon, ahol a külföldi állampolgárok legnagyobb része a szomszédos országokból érkezik, a külföldi kötődésű népesség területi megoszlásában meghatározó a célterületek elhelyezkedése is. Az új lakóhely megválasztásában tehát a gazdasági centrumterületek mellett a *határmenti térségek* is fontos szerepet játszanak, ahol főként a határ másik oldaláról érkezők telepednek le.

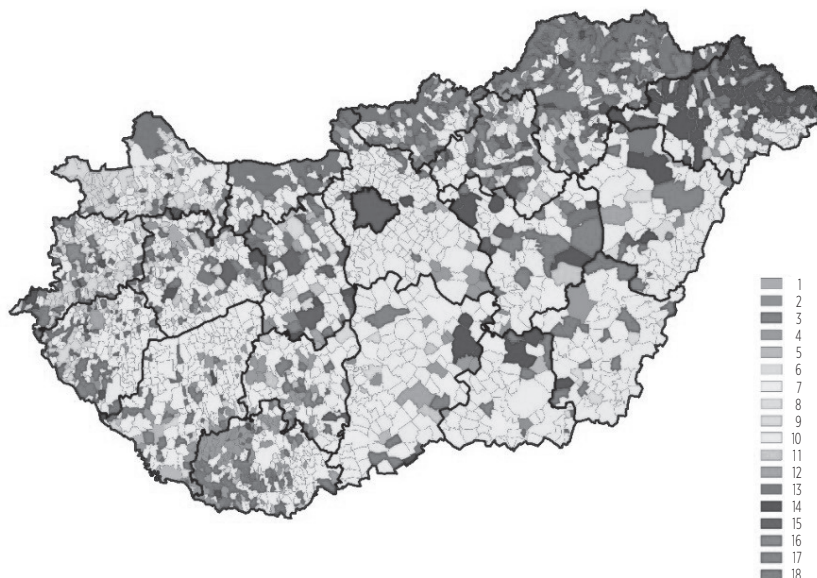
A *Balaton* térségét főként a német, osztrák, holland és svájci nyugdíjasok, magasabb életkorúak választják új lakóhelynek a nyugdíjuk jobb vásárlóerejének kihasználása, illetve a rekreációs lehetőségek és a természeti értékek miatt. Sok esetben a külföldiek már a migrációt megelőzően turistaként (Kincses et al., 2014) részletes információval rendelkeznek a célterületekről. Az időskorú migráció volumene jelentősen növekedett a vizsgált időszakban.

6. ábra: Külföldi kötődésű népesség 100 lakosra vonatkozó aránya
Proportion of foreign-born population per 100 inhabitants



Forrás: Saját kalkuláció a BM és a KSH adatok alapján.

7. ábra: Magyarország települései a legtöbb ott élő külföldi állampolgár szerint, 2017*
The settlements of Hungary by the most foreign living citizens, 2017



* 1 = amerikai; 2 = angol; 3 = belga; 4 = holland; 5 = horvát; 6 = lengyel; 7 = német; 8 = olasz; 9 = osztrák; 10 = román; 11 = svájci; 12 = szerb; 13 = szlovák; 14 = ukrán; 15 = kínai; 16 = orosz; 17 = egyéb; 18 = nincs külföldi
Forrás: Saját kalkuláció a BM és a KSH adatok alapján.

A MAGYARORSZÁGOT ÉRINTŐ NEMZETKÖZI VÁNDORLÁS KÁRPÁT-MEDENCEI FORRÁSTERÜLETEI

A migrációs forrásterületek meghatározása

Az elvándorlások hatásainak vizsgálatában nem releváns, hogy valaki külföldi, illetve magyar állampolgárként él Magyarországon, így a továbbiakban együttesen kezelem a külföldi kötődésű népességet. A migrációs folyamatokat az eredeti (román, ukrán, szerb stb.), születéskori lakóhely és a vándorlók demográfiai, szociológiai és munkaerő-piaci változói szerint elemeztem. Minden esetben az általam tanulmányozott területi szint a megyei (NUTS3), mely a legtöbb szomszédos országra rendelkezésre áll. Azonban Ukrajna kivételt képez, esetükben nem létezik effajta osztályozás, mivel az „oblaszty” integráltabb, a „rajon” pedig részletesebb a vizsgált szintnél (Mezencev, 2010). Ám Ukrajnán belül leginkább

Kárpátalja bír kitüntetett szereppel (hiszen az Ukrajnából érkezők döntő többsége innen származik), a finomabb beosztást alkalmaztam.

A szomszédos országokból érkező, Magyarországon élő külföldi kötődésű népesség száma 2017-ben 352 506 fő volt. Közülük 7131 fő már Magyarországon született és további 560 fő nem az állampolgárságuknak megfelelő országban látta meg a napvilágot (pl: Németországban született román állampolgárok, vagy Svédországban született szerb állampolgárok). Tehát összesen 344 815 olyan ember élt 2017-ben Magyarországon, akik a szomszédos országok valamelyikében született (nemzetiségi hovatartozástól függetlenül). Ez 2011-hez képest 24%-os növekedést jelent.

2011. január 1-jén a Magyarországon élő, külföldön született népesség közül legtöbben Maros (27 879 fő), Bihar (27 374 fő), Hargita (26 439 fő), Kolozs (21 667 fő), Szatmár (17 102 fő) megyékben, a Nyitrai kerületben (13 742 fő), Kovászna megyében (10 821 fő), Beregszászi járásban (9 301 fő), az Észak-Bácskai (8 877 fő) körzetben, az Ungvári járásban (7 958 fő) és az Észak-Bánsági (7 668 fő) körzetekben születtek. Ezek azok a romániai, kárpátaljai, vajdasági és felvidéki területek, ahol a magyar nemzetiségűek aránya magas (Kapitány, 2015).

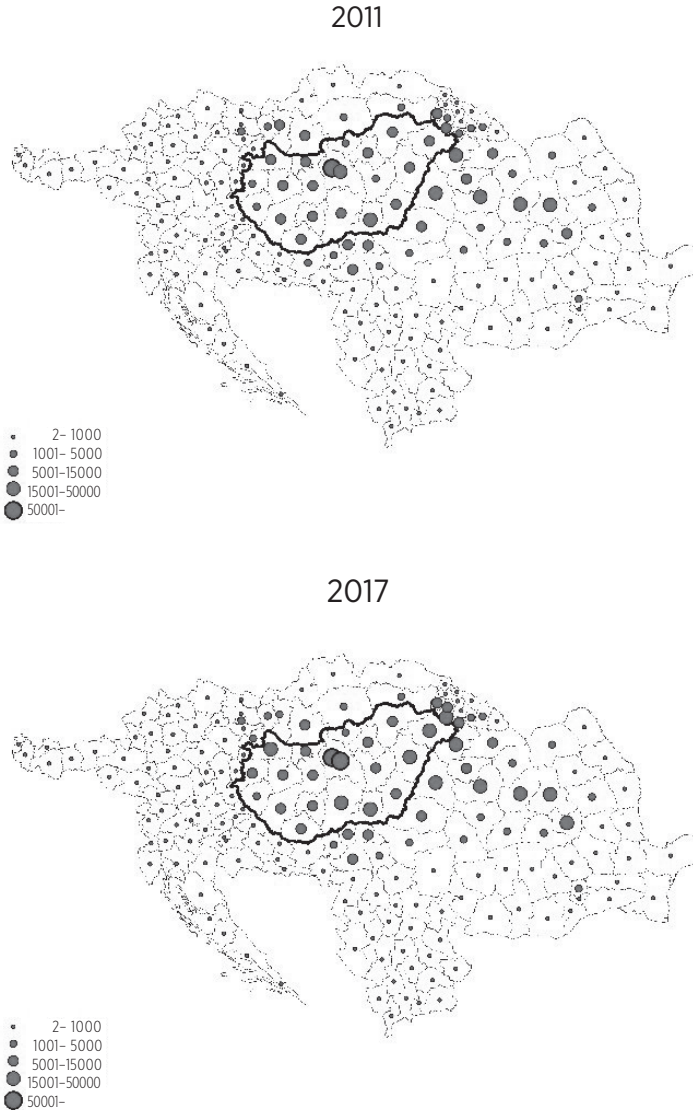
2017-re azonban az öt legnagyobb kibocsátó erdélyi megyének csak a sorrendje változott meg (Hargita 35 613 fő, Maros 32 433 fő, Bihar 31 587 fő, Szatmár 20 075 fő, Kolozs 19 540 fő). A többi nagyobb forrásterület: Beregszászi járás (19 429 fő), Kovászna megye (17 021 fő), Észak-Bácskai körzet (12 769 fő), Ungvári járás (12 410 fő), Észak-Bánati körzet (11 687 fő), Nagyszőlősi járás (11 628 fő) és a Nyitrai kerület (10 286 fő)⁶.

Arányaiban nagyobb változások csak a kisebb kibocsátó területeken voltak, Ausztriában, Szlovéniában és Koszovóban. A nagyobb forrástérségekből Kárpátalja (Nagyszőlősi járás: 259%, Beregszászi járás: 209%, Munkácsi járás: 177%, Huszti járás: 159%, Ungvári járás: 156%, Técsői járás: 131%), valamint Bákó (243%) és Kovászna (157%) megyék kibocsátó szerepe erősödött meg a leginkább a vizsgált évek alatt.

A további, részletesebb vizsgálatokhoz földrajzi szempont alapján rendeztem csoportokba a környező országok régióit. Románia megyéit három részre osztottam. Az első csoportba a határhoz közel eső (lényegében Partium és Bánság) megyék (Arad, Bihar, Krassó-Szörény, Máramaros, Szilágy, Szatmár, Temes), a másodikba az erdélyi térségek (Fehér, Beszterce-Naszód, Brassó, Kolozs, Kovászna, Hargita, Maros, Hunyad, Szeben), a harmadikba az egyéb területek tartoztak.

⁶ A tanulmány 3. táblázata tartalmazza a Kárpát-medencében élő magyar lakosság számait megyei bontásban.

8. ábra: Magyarországon élő, szomszédos országok külföldi kötődésű népessége születési régiók szerint*
The foreign-born population of neighboring countries who living in Hungary according to theirs regions of birth



* A térképeken a szomszédos országokra a Magyarországon élő adott állampolgárok születési helyei, míg a magyar részeken az adott megyében élő, környező országokban születettek vannak feltüntetve (ezt a meg gondolást alkalmaztam a dolgozat összes ezután következő térképén is).

Forrás: Saját kalkuláció a BM és a KSH adatok alapján.

Romániához hasonlóan három csoportot különböztettem meg Ukrajna esetében is, teljes egészében, diszjunkt módon lefedve az ukrajnai településeket. Az első osztályba a határhoz közel eső Beregszászi, Munkácsi, Nagyszőlősi és Ungvári járásokat soroltam. Ez a terület a magyar Alföld szerves folytatásaként a Kárpátaljai-alföld, ezért itt vannak jelen legnagyobb létszámban és arányban magyarok Ukrajna területén (Kocsis et al., 2006). A második csoport a Kárpátalja hegyvidék területe, a főként ruszinok lakta Lemkó-Nagybereznaei és Percsenyi járások és Bojkóvidék – Szolyvai, Volóci, Ilosvai és Ökörmezői járások –, továbbá a magas természetes szaporulattal jellemezhető Hucul-vidék – Rahói járás – és a Máramarosi-medence – a Huszti és a Técsői járás. A csoporton belül a Felső-Tisza menti, máramarosi városok – Huszt, Visk, Técső, Aknaszlatina – jelentősebb magyar kisebbséggel bírnak. Míg a harmadik csoportot Ukrajna belső, Kárpátokon túli területei adják.

Szerbiát szintén három egységre bontottam. Az első kategóriába a határhoz közel eső észak-bácskai, észak-bánsági és nyugat-bácskai körzetek tartoztak, a másodikba a dél-bácskai, dél-bánsági, közép-bánsági és szerémségi területek, míg a harmadik csoportot az egyéb körzetek, azaz a Vajdaságon kívüli szerb területek alkotják.

A szlovákiai lakóhelyeket két részre osztottam. Az elsőbe a Magyarországgal határos Besztercebányai, Nyitrai, Nagyszombati és Kassai körzetek, a másodikba pedig a többi (Eperjesi, Pozsonyi, Trencsényi, Zsolnai) területek tartoznak.

Ausztriában három kategóriát különböztettem meg. Az első Burgenland, a második a határhoz közel eső Bécsi, Alsó-Ausztriai és Stájerországi régiók, a harmadik pedig a többi (Tírol, Salzburg, Voralberg, Karintia és Felső-Ausztria) terület.

Horvátország, illetve Szlovénia esetén két-két kategóriát alkalmaztam. Horvátországban az első csoportba a határmenti megyéket (Eszék-Baranya, Kapronca-Körös, Muraköz, Verőce-Drávamente, Vukovár-Szerémség), a másodikba pedig a többi területet soroltam. Szlovéniában az első csoportba a határmenti Muramenti megyét, míg a másodikba a többi térséget osztottam.

A külföldi kötődésű népesség demográfiai, munkaerő-piaci és szociológiai jellemzőinek kapcsolata a születési térségekkel

Magyarországon a nemzetközi vándorlók nemek közötti aránya nőtöbbséget mutat (Gödri, 2011), azonban a ráta nem egységes forrásrégiók szerint, erős területi különbségek fedezhetők fel. A Magyarországgal szomszédos megyékben születettekre stabil, 55–56%-os a nők részaránya. A Romániából, Szlovákiából,

Ukrajnából érkezőkre egyaránt jellemző a nőtöbbség, ami Dél-Szlovákia esetén közel kétharmados. Szerbiára és Szlovéniára enyhe férfitöbbség jellemző, noha a Vajdaságból érkezők esetén női felülreprezentáltság, míg a Szerbia többi részéről érkezőkre erős férfitöbbséget mérhetünk. A horvát és az osztrák születésű nemzetközi vándorlók esetén kiegyenlített a ráta.

A 2011-es és 2017-es adatok egyaránt megerősítik, hogy a Magyarországon élő külföldi állampolgárok átlagéletkora Szlovákia nyugati részéről, Szerbia déli területeiről és Románia Erdélyen kívüli térségeiből származók esetén a legmagasabb, több esetben az 50 éves átlagot is jóval túlszárnyalva.

A 65 év felettiek aránya Szlovákiából, Románia Erdélyen túli részéből és Ausztria nyugati tartományjaiból érkezőknél a legmagasabb. Ez utóbbi oka a nyugdíjak vásárlóerejének jobb kihasználása, valamint a kedvezőbb természeti környezet keresése (Hévíz) (Illés, 2008). A többi eset mögött a régebben bevándorlók idősödése, illetve a Magyarországon elérhető magasabb szintű szociális és egészségügyi ellátás állhatnak. Ukrajnából érkezett, 65 év feletti népesség számossága a 8000 főt is meghaladja, így a magyar jogszabályok alapján a magyar nyugdíjszámítás szerint kapnak nyugdíjat, ami magasabb, mint ami Ukrajnában megilletné őket (Gellérné és Szigeti, 2005)⁷. Más kutatásokból (Tátrai et al., 2018) valószínűsíthető, hogy e szubpopuláció egy része mindkét országban rendelkezik bejelentett lakóhellyel, de életvitelszerűen továbbra is Kárpátalján él.

A fiatalok nagyrésze Ausztriából, Ukrajnából és Szlovéniából érkeznek főként, mely részben a tanulási célú migrációval magyarázható. Ausztria esetén fontos megemlíteni, hogy a statisztika részben olyan külföldön született magyar gyermekek bevándorlását detektálja, akiknek a családja korábban kivándorolt az országból, de később kiskorú gyermekükkel hazatértek.

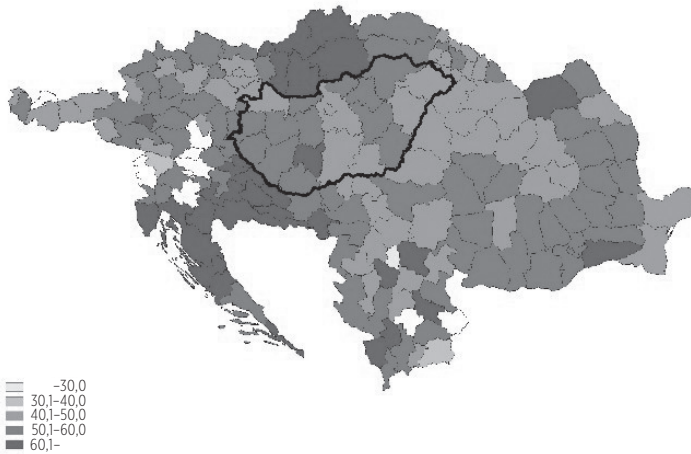
A munkaképes korú 25–64 éves korosztály aránya Kárpátaljáról, Erdélyből és Észak-Vajdaságból érkezőkre a legmagasabb. Az országhatár közelében születettek között több a nyugdíjas korú és a fiatal, míg a távolabbi térségekben születettekre jóval jellemzőbb a munkavállalási kor.

⁷ Magyarországnak területi elven megkötött, érvényes és működő kétoldalú szociálpolitikai egyezménye van az 1960-as évek elejétől több volt szocialista országgal. Az egyezmények akkor alkalmazhatók, ha az érintett természetes személy állandó lakóhelye valamelyik szerződő állam területén van. Az ellátásokat mindkét fél területén szerzett szolgálati idő egybeszámításával annak az országnak a társadalombiztosítási szerve állapítja meg a saját belső jogszabályai alapján, amelynek területén a jogosult állandó lakóhelye van. Az egyezmények azon a maga idejében reális feltételezésen alapultak, hogy az országok között alacsony szintű és hozzávetőlegesen egyenlő nagyságú nemzetközi vándorlások lesznek. Az egyes államok közel azonos szintű szolgáltatást fognak nyújtani, így a szerződő államok terhei nagyjából kiegyenlítődnek. Ez a feltételezés már a megkötés idejében sem igazolódott be, az 1990-es évektől pedig csak tovább fokozódott az arányeltolódás Magyarország terhére (Gellérné és Szigeti, 2005).

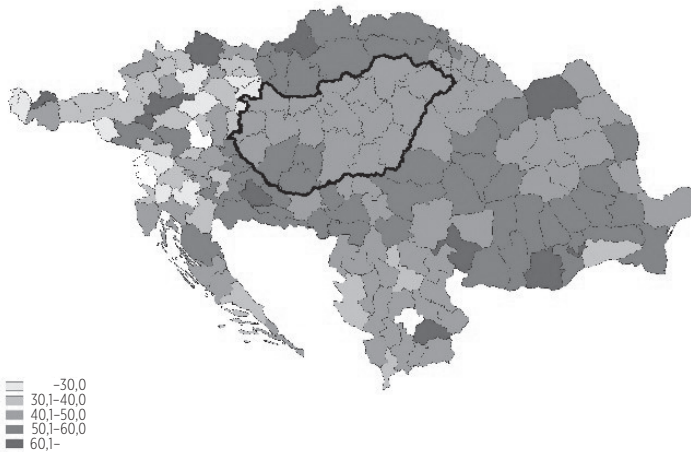
9. ábra: Magyarországon élő, szomszédos országok külföldi kötődésű népessége születési régiók és átlagéletkorok szerint

The foreign-born population of neighboring countries who living in Hungary according to theirs regions of birth and their average age

2011

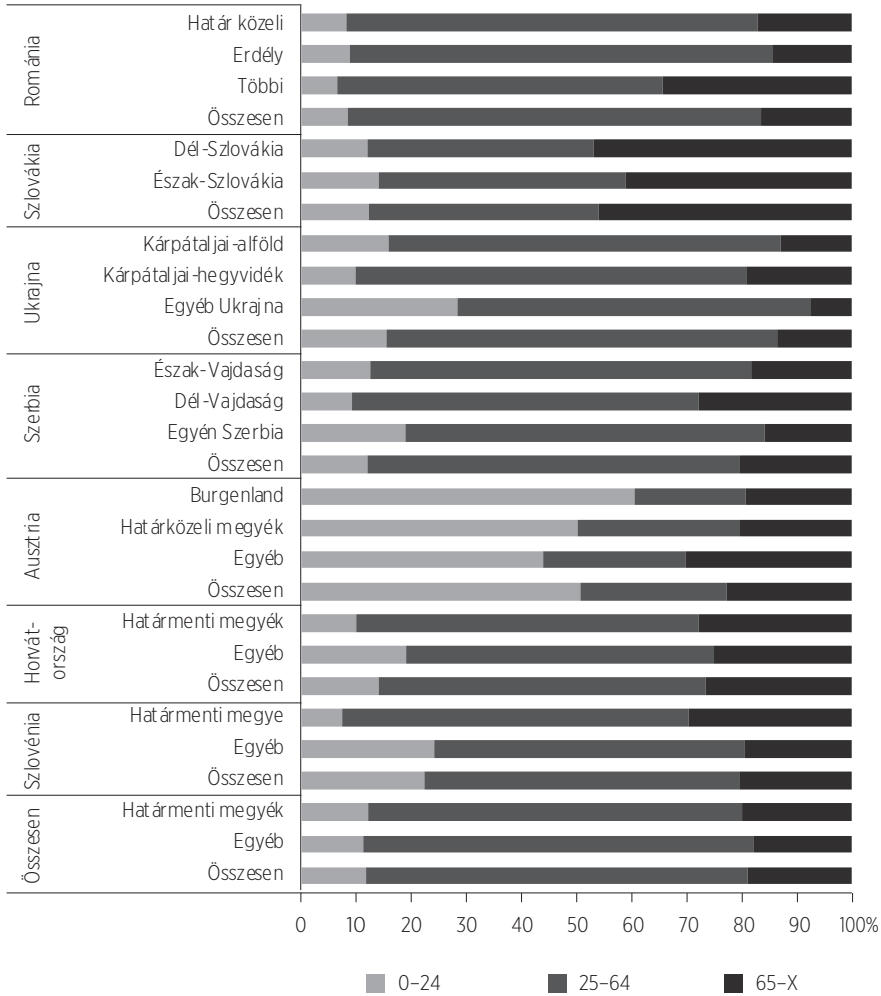


2017



Forrás: Saját kalkuláció a BM és a KSH adatok alapján.

10. ábra: Magyarországon élő, szomszédos országok külföldi kötődésű népesség korcsoportok szerinti megoszlása születési térségenként, 2017
 The distribution of foreign-born population of neighboring countries who living in Hungary according to their age group and regions of birth



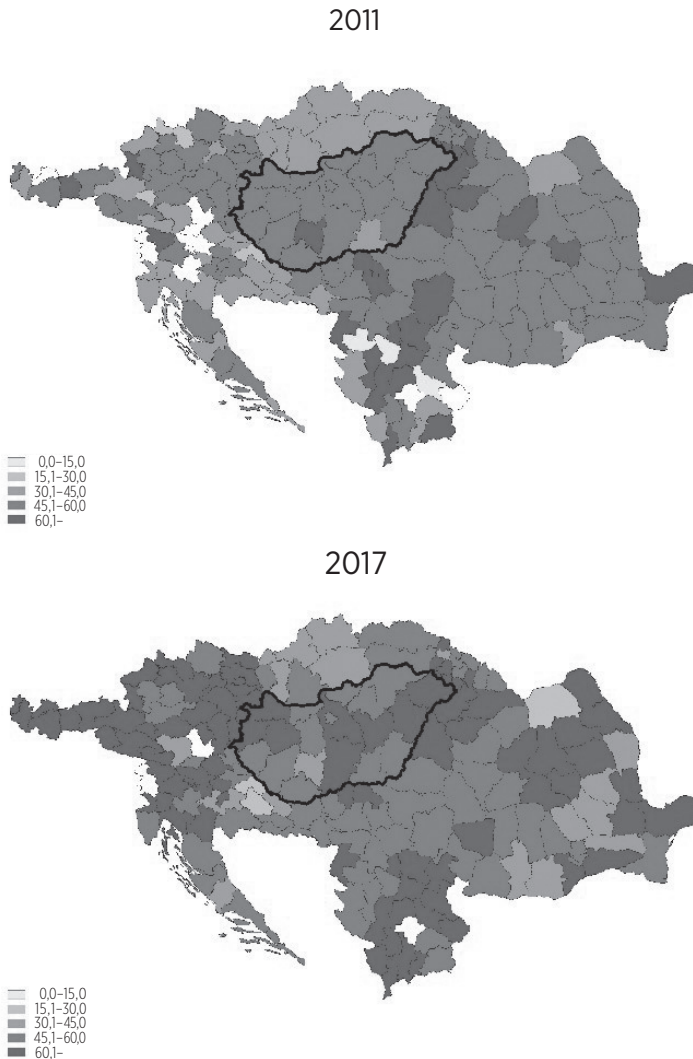
Forrás: Saját kalkuláció a BM és a KSH adatok alapján.

A jelenséget családtípusok szerint vizsgálva azt láthatjuk, hogy a gyermek nélkül élő háztartások száma visszaszorulóban van a vándorlók átlagéletkorának csökkenésével, 2017-re a gyerekes családokban élő külföldi kötődésű népesség

aránya 61%-ra emelkedett, azaz a családegyesítés, a családok együtt történő vándorlása fokozódott a vizsgált években. A nagyobb arányú időskorúak miatt a Szlovákiából érkezők általában gyerek nélküli háztartásban élnek.

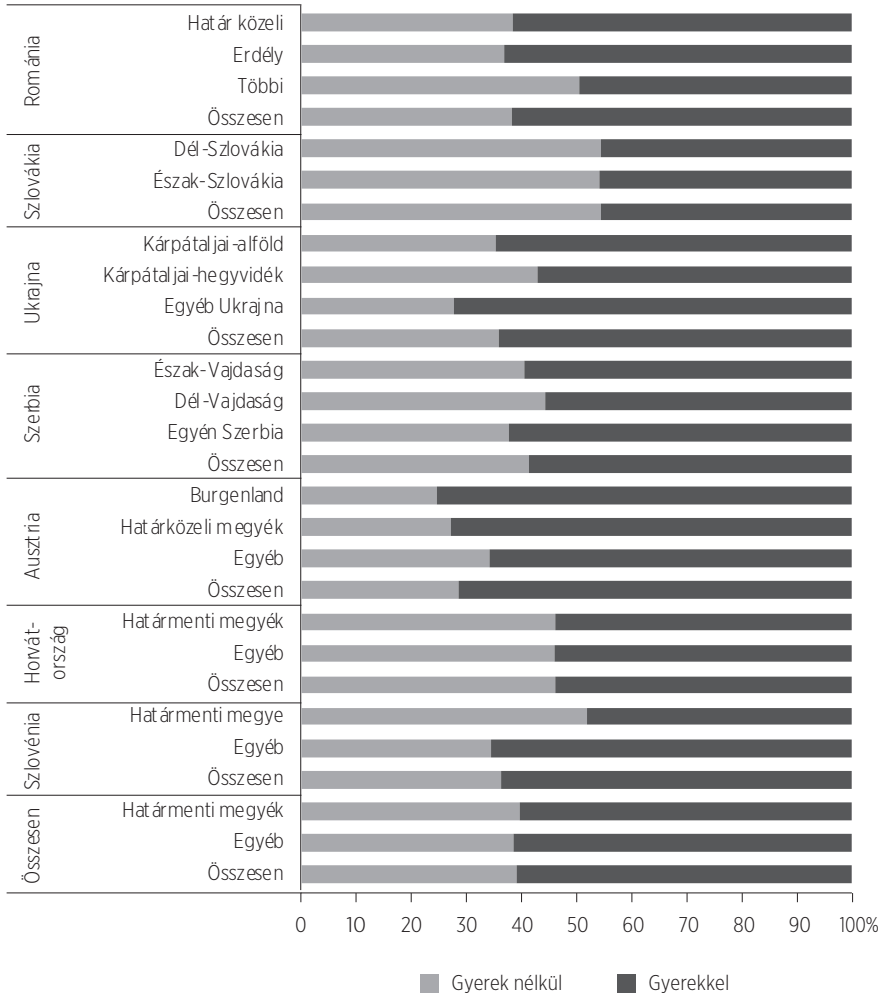
11. ábra: Magyarországon élő, szomszédos országok külföldi kötődésű népessége születési régió és a gyereket nevelő háztartásban élők aránya szerint

The foreign-born population of neighboring countries who living in Hungary according to theirs regions of birth and the rate of parenting household



Forrás: Saját kalkuláció a BM és a KSH adatok alapján.

12. ábra: Magyarországon élő, szomszédos országok külföldi kötődésű népessége családtípusok szerint születési térségenként, 2017
 The foreign-born population of neighboring countries who living in Hungary according to their family type of regions of birth, 2017



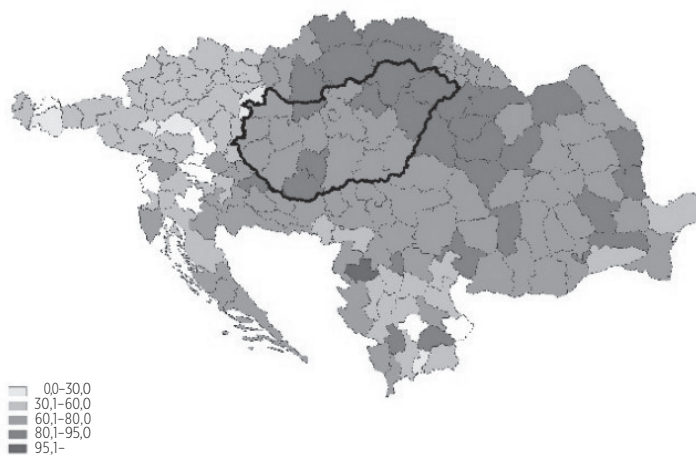
Forrás: Saját kalkuláció a BM és a KSH adatok alapján.

A nemzetközi migráció hazai jellegzetessége, hogy a bevándorló népesség nagy része magyar nemzetiségű, illetve anyanyelvű. A határon túl nyúló nyelvi, kulturális kapcsolatok erőssége elsősorban az I. és II. világháborút lezáró békeszerződések következménye. Ez a determinizmus folyamatosan, de viszonylag

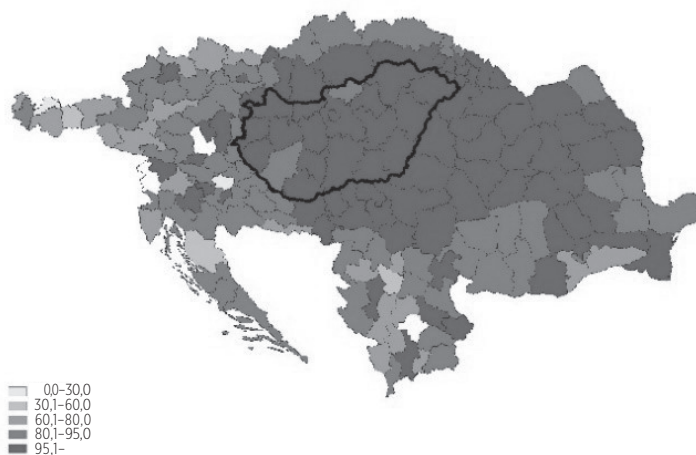
lassan csökken, melynek alapvető oka, hogy a magyarok aránya egyre kevesebb a bevándorló népességén belül.

13. ábra: Magyarországon élő, szomszédos országok külföldi kötődésű népessége születési régiók és a magyar anyagnyelvűek aránya szerint
The foreign-born population of neighboring countries who living in Hungary according to their regions of birth and the rate of native Hungarians

2011



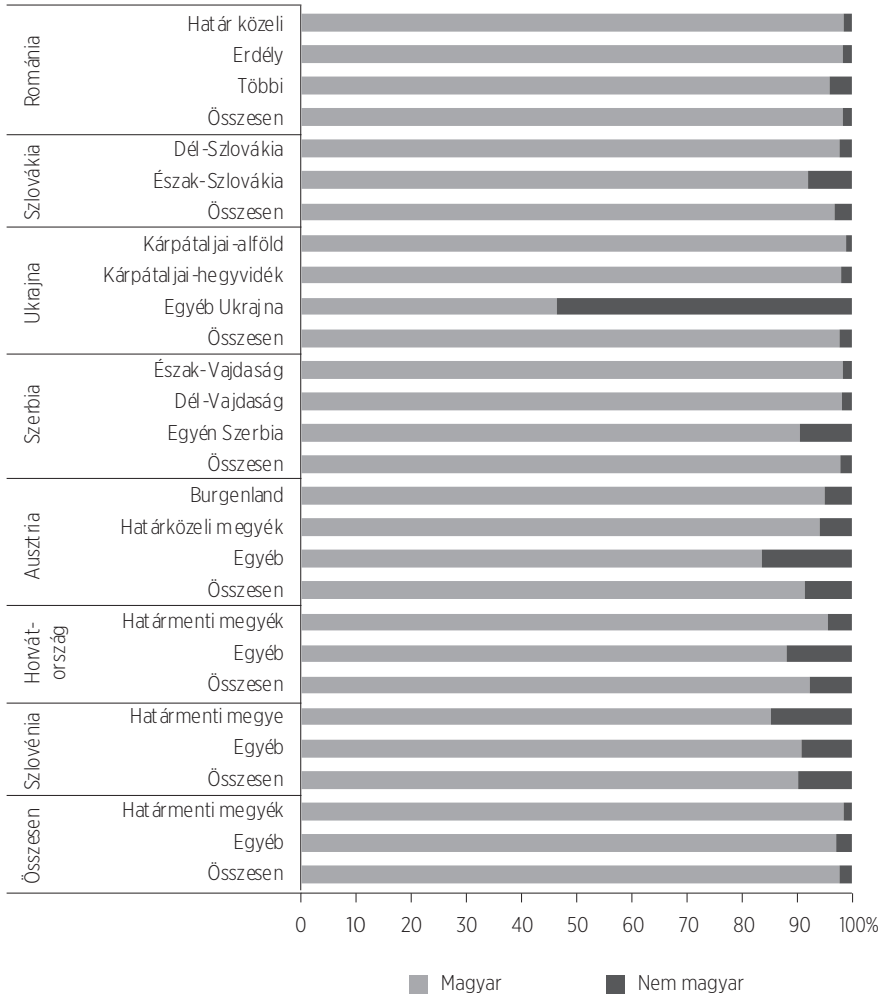
2017



Forrás: Saját kalkuláció a BM és a KSH adatok alapján.

14. ábra: Magyarországon élő, szomszédos országok külföldi kötődésű népessége anyanyelv szerint születési térségenként, 2017

The foreign-born population of neighboring countries who living in Hungary according to their mother tongue by regions of birth, 2017



Forrás: Saját kalkuláció a BM és a KSH adatok alapján.

2011-ben önbevallás alapján 14% volt nem magyar anyanyelvű a Kárpát-medence országaiból érkezők aránya, ez 2017-ben 3% körül alakult. A változás mögött részben a nem magyar etnikumúak asszimilációja is

állhat⁸, mely jelenség mögött az 1918 előtti idők demográfiai folyamatait ismerhetjük fel. A nem magyar anyanyelvűek aránya Ukrajna Kárpátokon túli területeiről, Észak-Szlovákiából, Szerbia Vajdaságon kívüli részeiről, valamint Ausztriából, Horvátországból és Szlovéniából érkezőkre magasabb, ahol a magyarok arányai eleve kisebbek. Ukrajna esetén tapasztalható kiugró érték összefüggésbe hozható a 2014 óta elhúzódó orosz-ukrán konfliktussal, a gazdasági, társadalmi krízissel és bizonytalansággal (Karácsonyi et al., 2014).

Magyarországon a bevándorlók átlagosan magasabb iskolai végzettségűek, mint a lakónépesség (Rédei, 2007), mely állítás hasonlóan igaz a szomszédos országok állampolgáira is. 2011-ben Magyarországon a 25 éves vagy annál idősebb lakónépesség több mint fele rendelkezett legalább érettségivel, ez az arány a szomszédos országokból érkezőknél 68% volt. Az iskolai végzettségek folyamatosan emelkednek, miközben nincsenek nagy területi különbségek forrásrégiók szerint a végzettségek megoszlásában.

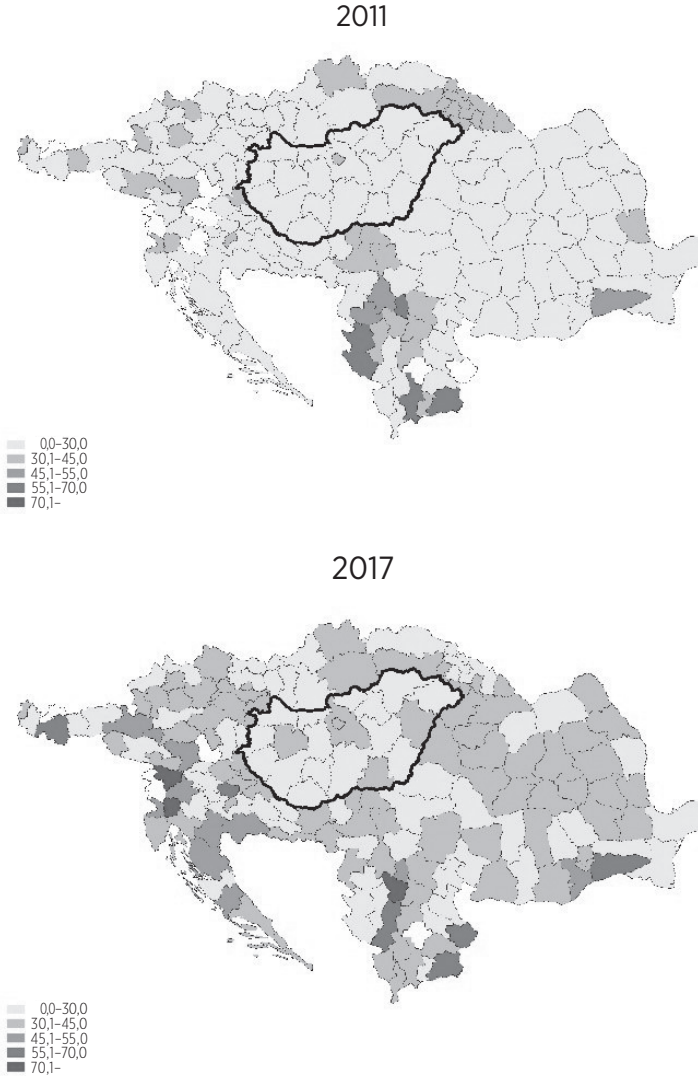
Mára részben megdőlni látszik az a több évtizedes szabály, hogy a migráció potenciális hatásterülete az iskolai végzettséggel növekszik (Rédei, 2007). Napjainkban ugyanis a nagyobb távolságú vándorlásban az alacsonyabb iskolai végzettségűek hasonló arányban vesznek részt, mint a kisebb távolságú mozgásokban.

Románia, Kárpátalja, Ausztria és Szlovákia esetén a születési hely határtól mért távolsága és az iskolai végzettségek között nem mutatható ki szignifikáns összefüggés, míg a többi szomszédos országra a határtól távolodva a felsőfokú végzettséggel rendelkező személyek aránya növekszik.

Az iskolai végzettségnek meghatározó szerepe van a munkaerő-piaci jellemzőkre nézve is. A szomszédos országokban született, Magyarországon élő 25–64 éves lakosság foglalkoztatási rátája 79% volt 2017-ben, vagyis a környező országok állampolgárainak nagyobb arányban van munkájuk, mint a lakónépességnek (75,1%).

⁸ Az észak-erdélyi szórványban (és általában a trianoni határainkon kívüli országrészekben) élők nemzetiségi hovatartozásáról a legmegbízhatóbb adataink a II. világháború előtti időkből származnak. 1941-ben ezeken a településeken 779 829 fő élt, közülük 124 748-an vallották magukat magyarnak, 572 ezren románnak, közel 25 ezren németnek, míg 58 ezren egyéb nemzetiséghez tartoztak (Tóth, 1999). Jelenleg Magyarországon e 709 közül 47 településből érkeztek magyarok, legnagyobb számban Érmihályfalváról (1414-en), a Tóth Pál Péter által lehatárolt észak-erdélyi szórvány térségből összesen 4188-an. Ugyanakkor 14 olyan település is található a listán (30%-a ezeknek a településeknek), ahonnan az érkező magyarok száma meghaladja az 1941-es települési magyar populációt. Ez az adat is azt a feltételezést erősíti meg, hogy a többes identitás, a magyarokhoz történő asszimiláció továbbra is élő jelenség a Kárpát-medencében.

15. ábra: Magyarországon élő 25 év feletti, szomszédos országok külföldi kötődésű népessége felsőfokú iskolai végzettség és születési régiók szerint
 The foreign-born population of neighboring countries who living in Hungary (over 25 years) according to their university degree and regions of birth



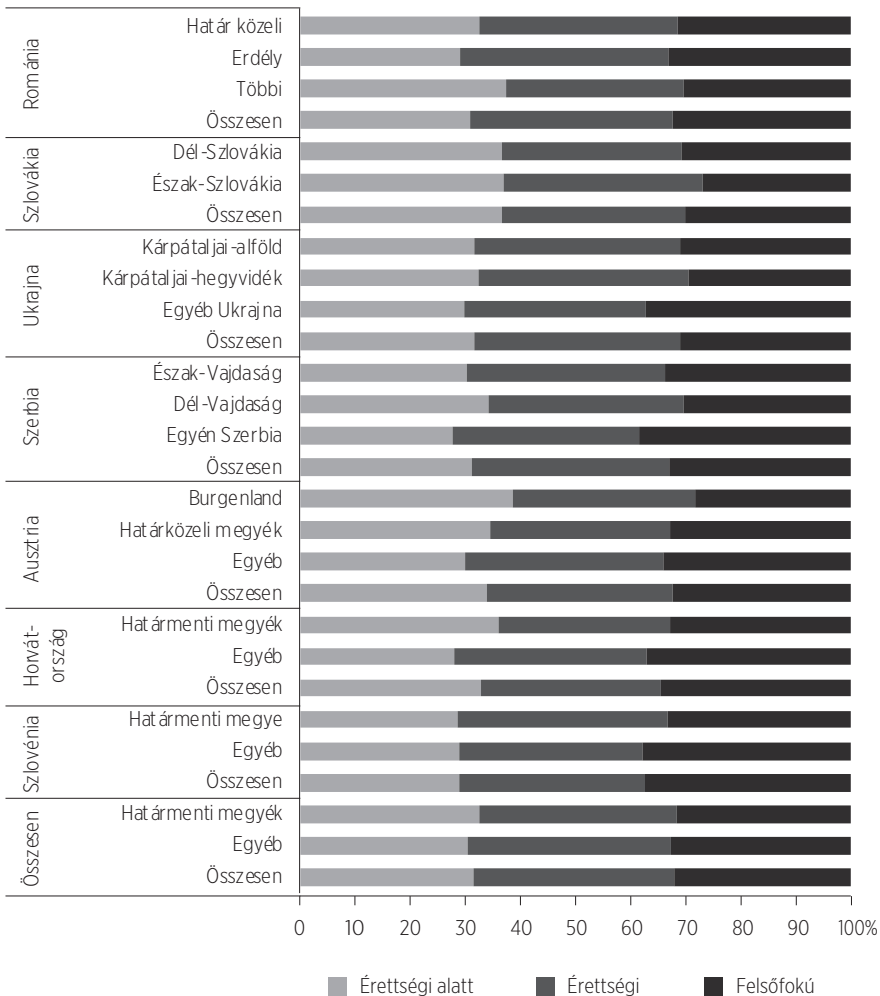
Forrás: Saját kalkuláció a BM és a KSH adatok alapján.

Születési régiók szerint a határtól távolabb eső szerb és román, és a határmenti horvát és szlovén régiókra a legmagasabbak a foglalkoztatottsági arányok, melyek részben az iskolai végzettségek magasabb értékeivel hozhatók összefüggésbe. Leg-

magasabb az inaktív aránya az Ausztriából és Ukrajna Kárpátalján kívüli területéről származók esetén. Ennek oka főként az, hogy sokan még diákok, illetve saját vagyonukból élnek, míg az utóbbi ország esetén többen még nem tudtak bekapcsolódni a munkaerő-piaci folyamatokba, illetve nem legálisan vannak foglalkoztatva.

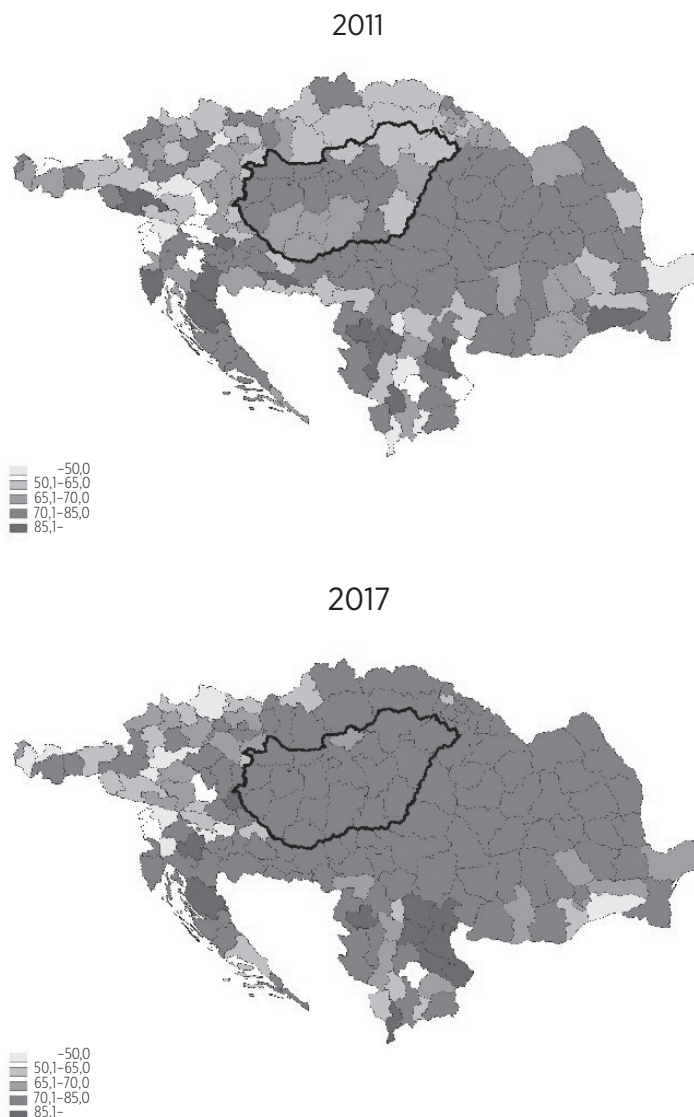
16. ábra: Magyarországon élő 25 év feletti, szomszédos országok külföldi kötődésű népessége végzettség szerint születési térségenként, 2017

The foreign-born population of neighboring countries who living in Hungary (over 25 years) according to their education and regions of birth, 2017



Forrás: Saját kalkuláció a BM és a KSH adatok alapján.

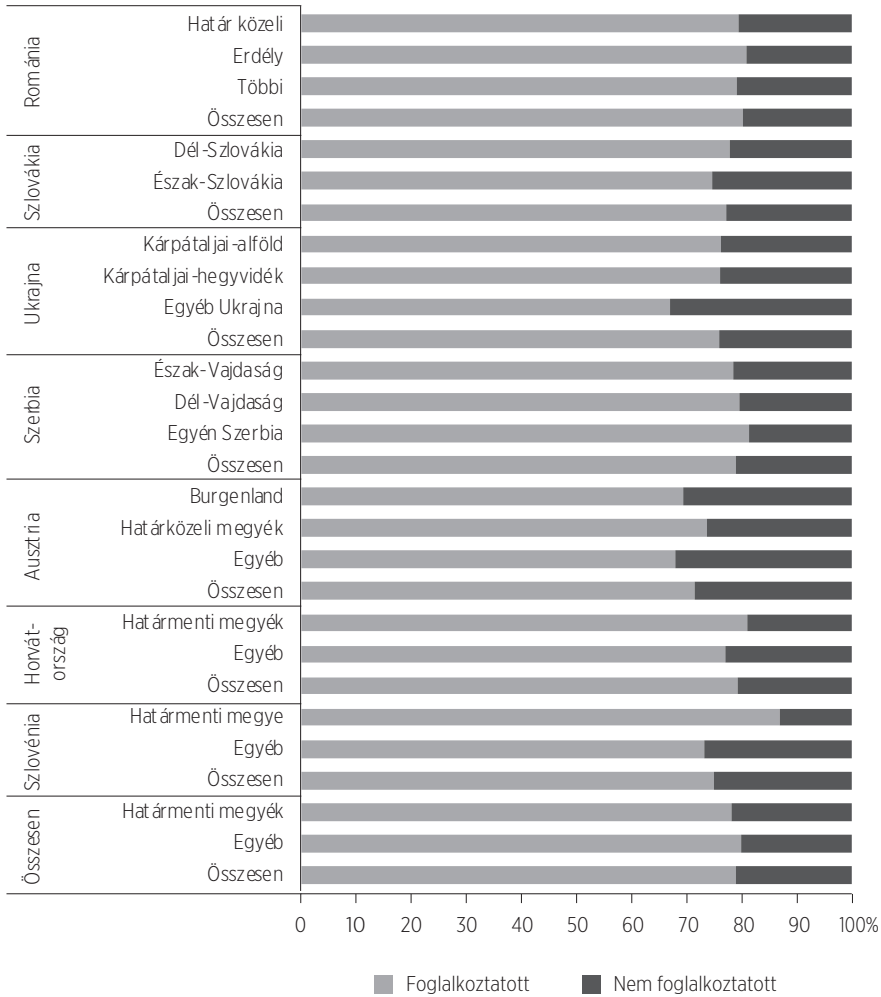
17. ábra: Magyarországon élő 25–64 éves, szomszédos országok külföldi kötődésű népessége foglalkoztatottsági arányai és születési terület szerint
The foreign-born population of neighboring countries aged 25-64 who living in Hungary by employment rates and area of birth



Forrás: Saját kalkuláció a BM és a KSH adatok alapján.

18. ábra: Magyarországon élő 25 és 64 év közötti, szomszédos országok külföldi kötődésű népessége foglalkoztatottság szerint születési térségenként, 2017

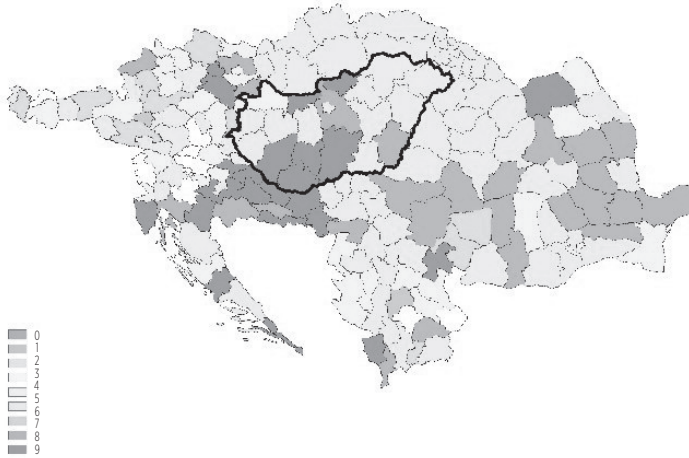
The foreign-born population of neighboring countries aged 25-64 who living in Hungary by employment rates and area of birth, 2017



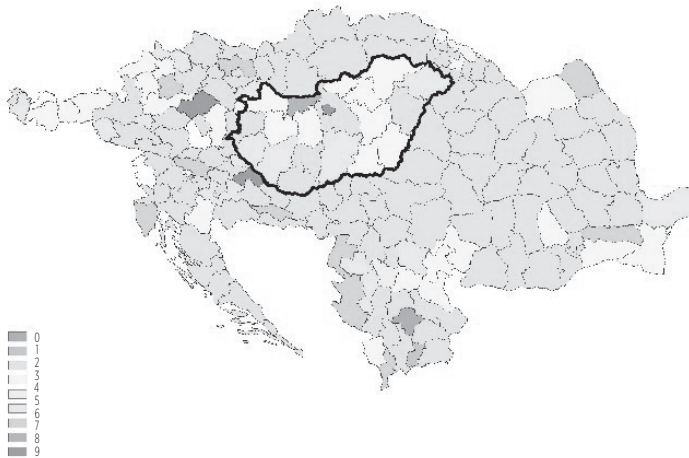
Forrás: Saját kalkuláció a BM és a KSH adatok alapján.

19. ábra: Magyarországon élő 25–64 éves, szomszédos országok külföldi kötődésű népessége a legjellemzőbb foglalkozási főcsoport* és születési régiók szerint
 The foreign-born population of neighboring countries aged 25–64 who living in Hungary by the most typical job group and regions of birth

2011



2017

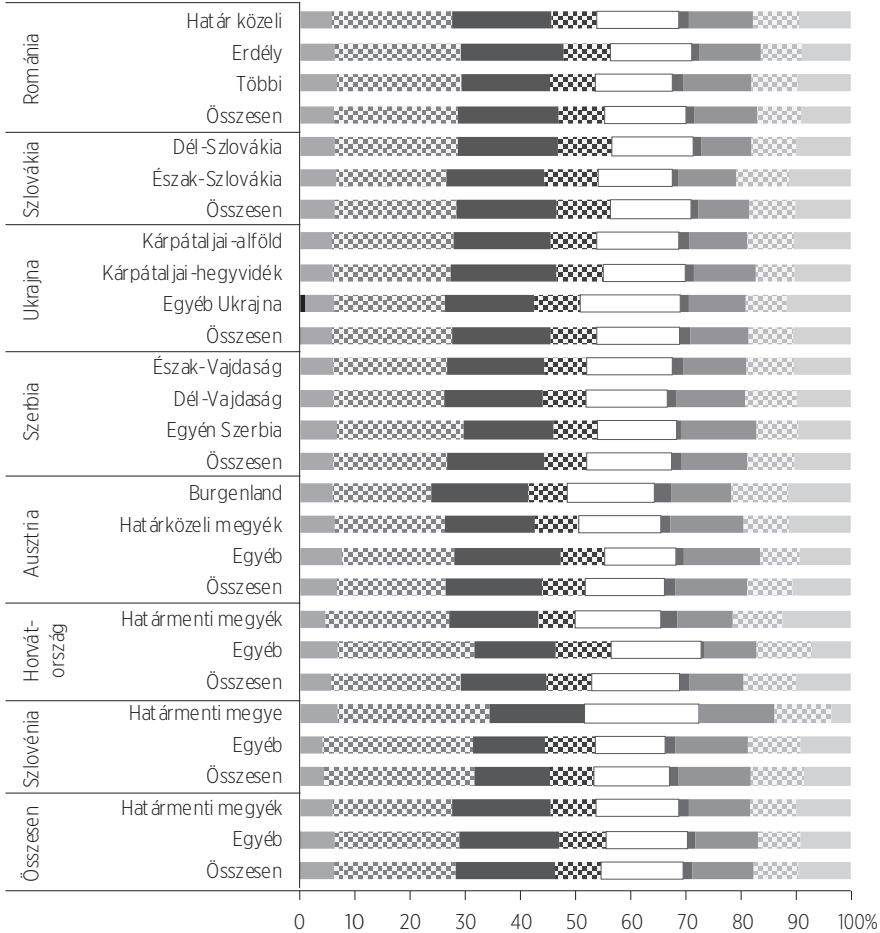


* 0. Főcsoport: Fegyveres szervek foglalkozásai; 1. Főcsoport: Gazdasági, igazgatási, érdekképviseleti vezetők, törvényhozók; 2. Főcsoport: Felsőfokú képzettség önálló alkalmazását igénylő foglalkozások; 3. Főcsoport: Egyéb felsőfokú vagy középfokú képzettséget igénylő foglalkozások; 4. Főcsoport: Irodai és ügyviteli (ügyfélkapcsolati) foglalkozások; 5. Főcsoport: Kereskedelmi és szolgáltatási foglalkozások; 6. Főcsoport: Mezőgazdasági és erdőgazdálkodási foglalkozások; 7. Főcsoport: Ipari és építőipari foglalkozások; 8. Főcsoport: Gépkézelők, összeszerelők, járművezetők; 9. Főcsoport: Szakképzettséget nem igénylő (egyszerű) foglalkozások.

Forrás: Saját kalkuláció a BM és a KSH adatok alapján.

20. ábra: Magyarországon élő 25–64 éves, szomszédos országok külföldi kötődésű népessége foglalkozási főcsoport szerint születési térségenként, 2017

The foreign-born population of neighboring countries aged 25-64 who living in Hungary by occupational groups and regions of birth, 2017



- Fegyveres szervek foglalkozásaiban dolgozók
- ▣ Felsőfokú képzettség önálló alkalmazását igénylő foglalkozásúak
- ▣ Irodai és ügyviteli (ügyfélforgalmi) jellegű foglalkozásúak
- Mezőgazdasági és erdőgazdálkodási foglalkozásúak
- ▣ Gépkezelők, összeszerelők, járművezetők
- Törvényhozók, igazgatási, gazdasági vezetők
- Egyéb, felső- vagy középfokú képzettséget igénylő foglalkozásúak
- Szolgáltatási jellegű foglalkozásúak
- Ipari és építőipari foglalkozásúak
- Szakképzettséget nem igénylő (egyszerű) foglalkozásúak

Forrás: Saját kalkuláció a BM és a KSH adatok alapján.

A foglalkozások szerinti eloszlások nem mutatnak jelentős területi differenciálódást, általánosságban igaz tehát, hogy a szakképzettséget nem igénylő foglalkozásokat a felsőfokú képzettség önálló alkalmazását igénylő foglalkozások váltják fel.

A MAGYARORSZÁG FELÉ IRÁNYULÓ VÁNDORLÁSOK HATÁSA AZ ELVÁNDORLÁSI TERÜLETEK MAGYAR NÉPESÉGSZÁMÁRA

A Kárpát-medencei magyarság népességfejlődésében fordulópontot jelentett a harmadik demográfiai katasztrófa⁹ (Kocsis, 2002, 2003, 2015, Kocsi et al., 2015), amely az első világháborút követően a hazai népesedési folyamatokba történő mesterséges beavatkozás miatt az addig szerves népességfejlődés (melyek átsegítettek az első két katasztrófán) megtorpant (Tóth, 2018). Ugyanis a Kárpát-medencei magyar népességfejlődést egymásba kapcsolódó, egymást segítő folyamatok határozták meg: a magyarság természetes szaporodása, a migrációs egyenleg, továbbá a demográfiai és etnikai reprodukció különbségei (asszimiláció) (Kiss et al., 2012). A történelmi Magyarország keretei között ennek a három folyamatnak az eredménye biztosította a magyar népesség természetes szaporodását meghaladó gyarapodását, melynek segítségével 1918-ig a magyarok a demográfiai katasztrófák okozta népességvesztéseiken többé-kevésbé úrrá tudtak lenni. Ez egyben azt is jelenti, hogy a harmadik demográfiai katasztrófát követően az új határok közé szorított magyarok esetében már nem, vagy csak alig működik a magyar népességfejlődést 1918-ig meghatározó törvényszerűség. Az ország kétharmad részének elcsatolásával megszűnt az addig működő (belföldi) mozgás, amely során a nemmagyar, vagy kevert nemzetiségűek a többségében magyarok által lakott központi területekre vándorolva, az ott élőkhez asszimilálódva a magyarok számát növelték. 1918 után a belső vándormozgalmak döntően már csak a lakosság területi átrendeződését, új határterületekről a centrum felé történő mozgásokkal szolgálta (Tóth, 2010, 2018.).

⁹ Első demográfiai katasztrófát a tatárjárás, másodikat a török hódoltság, a harmadikat a trianoni békeszerződés, a „Nagy Háború”, a negyediket pedig a II. világháború elvesztése okozta. Az 1956-os forradalom után szintén jelentős népességvesztés történt, de ez nem mérhető a fenti négy demográfiai katasztrófaéhoz.

A határok megváltoztatásával az addig belföldiként detektált, ma már nemzetközi vándorlások hosszabb távon már nem a népesség szám növelésében, hanem paradox módon annak csökkenésében játszanak szerepet (Kocsis et al, 2015, Tóth, 2018). Az elvándorlási térségekben a magyarok számával arányosan csökkennek az iskoláztatási, munkaerő-piaci, kulturális, társadalmi lehetőségek, az etnikai kapcsolatok szűkülhetnek, és a szórványosodással párhuzamosan növekszik az asszimiláció valószínűsége az otthon maradók között. Ugyanakkor fontos felismerni, hogy a magyarországi és a szomszédos országokban élő magyar nyelvközösséghez tartozók létszámának, korstruktúrájának alakulása csak látszólag független egymástól. Mindaz, ami a népesedési folyamatok terén Magyarországon zajlik, csak része a magyar nyelvközösség népesedési folyamatainak, de nem azonos azzal (Tóth, 2018, Dövényi, et al, 2008).

Ebben a fejezetben céloom feltárni, hogyan alakították és alakítják a Magyarországra vándorlások a magyar etnikai térszerkezetet, a magyar etnikumú népesség területi összetételét és arányait a Kárpát-medencében. Egyrészt regionális szintű becslést adok a 2011-es népszámlálási adatok alapján¹⁰ – a Magyarországra való bevándorlások nélkül – a szomszédos országok etnikai arányaira. Másrészt kiszámítom, hogy a 2011 és 2017 közötti időszakban hogyan formálták a külhoni magyarság etnikai térszerkezetet az említett évek vándorlási tendenciái. Becslést adok továbbá a 2017-es területi etnikai arányok változásaira – a többi etnikum számának változatlanságát feltételezve –, melyek pusztán a Magyarországra vándorlások miatt következtek be.

A becslés kiindulópontjaként – frissebb adatok hiányában – a környező országok 2011-es census adatai szolgáltak. Kivétel azonban Ukrajna, ahol friss népszámlálás hiányában csak a 2001-es hivatalos statisztikai információk álltak rendelkezésre¹¹. Ennek tekintetében Ukrajna egész területe helyett csupán Kárpátalja került be a vizsgálatokba. Az érintett országok censusaiban az etnikai kérdésblokkra nem kötelező a válaszadás (Ausztriában és Szlovéniában egyáltalán nincsenek ilyen jellegű adatok), ami nagyban nehezíti a pontos kép felrajzolását. A Kárpát-medence magyar etnikumú népességének 2011-es területi megoszlása – a becsléseim kiindulópontjai – a szak-

¹⁰ A magyar nemzetiségűek, környező országokba történő vándorlásainak figyelembevételére az eljárás nem terjed ki, pusztán a külföldi kötődésű népesség vándorlásaira fókuszál. Ugyanakkor a Magyarországon született népesség körében a környező országokba vándorlás elenyésző, itt egy markánsan egyirányú folyamatról van szó.

¹¹ Ugyanakkor több tanulmány ad becslést a magyarok számáról és a migráció hatásairól 2017-re, de ezek nem tekinthetők hivatalos statisztikai adatoknak. Lásd: https://bgazrt.hu/wp-content/uploads/2019/05/3.Tatrai_et.al_.pdf; http://metszetek.unideb.hu/files/metszetek_201801_02.pdf

irodalmak számításai szerint kerültek számbavételre (Molnár et al., 2005, Kiss et al., 2012, Kapitány, 2015, Tóth, 2018). A külhoni, 2011-es nemzetiségi arányoknál Kapitány Balázs (Kapitány, 2015) módszerére támaszkodtam, ezeket az értékeket használom a 3. táblázatban. Ennek lényege, hogy a nemzetiségűkről nyilatkozók számát úgy korrigálja, hogy a választ nem adókat arányosan besorolja az adott területen az etnikumukról nyilatkozók aránya szerint¹². Ez az eljárás finomítja a magyarok arányainak alulbecslését a környező országok censusaiban, de az eredmények így is elmaradnak a külhoni magyarok valós értékeitől.

Az eljárás eredményeinek használhatóságát több tényező is korlátozza. Egyrészt az egyes államok népszámlálási gyakorlatában módszertani eltérések figyelhetők meg. Másrészt a magyar censusok felülbecsülhetik a magyar nemzetiségűek arányát a külföldi kötődésű népességben (Magyarországon esetleg könnyebben vallhatja magát valaki magyarnak), így az elvándorlási térségekben a valósnál nagyobb magyar etnikumú elvándorlást detektálhat. A hazai asszimilációs folyamatról nincs pontos képünk (például, ha valaki a román etnikumhoz tartozóként jött hazánkba, és később vált magyarrá), így ezek hatásaira nem tudunk kitérni. Ezzel szemben a magyarrá Magyarországon váló személyek nem jelentenek igazi demográfiai deficitet a külhoni magyarság számára (csak akkor, ha ez a folyamat a kibocsájtó területen is bekövetkezett volna). A 2011 és 2017 közötti időszak vizsgálata során (az adatok hiánya miatt) azzal a feltételezéssel kellett élnem, hogy a környező országokból Magyarországra történő vándorlók egyenlege megegyezik ugyanezen két időpont stock típusú adatainak különbségeivel.

2011-ben a Kárpát-medencében (a történelmi Magyar Királyság területén, a volt Horvát Királyság nélkül) 26 millió ember élt, közülük 12 millióan – az itt élők 46%-a – vallották magukat magyarnak. 2011-ben 201 ezer (a külhoni magyarság 8%-a), 2017-ben pedig 313 ezer (külhoni magyarság 13%-a) magyar etnikumhoz tartozó olyan személy élt Magyarországon, akik a Kárpát-medence más országában születtek.

¹² A feltételezést egy vizsgálat sem tudja alátámasztani, a választ nem adók körében nem volt külön kutatás, mely az etnikai arányok megbízhatóbb becsléséhez vezethetne.

3. táblázat: Területi etnikai arányok és változásaik a Kárpát-medencében, 2011, 2017
Regional ethnic proportions and their changes in the Carpathian Basin

| Ország, megye, kerület, járás, körzet | Népesség, 2011 | Magyar nemzeti- ségük száma, 2011 | Magyar nemzeti- ségük aránya, % 2011 | Magyar- ország élő, magyar nemzeti- ségük, akik az adott térségben születettek, 2011 | Magyar- ország élő, magyar nemzeti- ségük, akik az adott térségben születettek, 2017 | Elvándorlások miatti magyar népesség- csök- kenések, 2011-2017 | Magyar nemzeti- ségük elméleti aránya, % 2011 ^a | Területi különbözet, 2011, százalék- pont ^b | Magyar nemzeti- ségük aránya, % 2017 (elvándorlás miatti változás) | Területi különbözet, 2017, százalék- pont ^c |
|--|-------------------|--|--|--|--|--|---|--|---|--|
| Románia | | | | | | | | | | |
| Arad | 430 629 | 39 298 | 9,1 | 4 680 | 6 028 | 1348 | 10,1 | 1,0 | 8,8 | 0,3 |
| Beszterce-Naszód | 286 225 | 15 091 | 5,3 | 815 | 1 119 | 304 | 5,5 | 0,2 | 5,2 | 0,1 |
| Bihar | 575 398 | 147 607 | 25,7 | 21 936 | 31 160 | 9224 | 28,4 | 2,7 | 24,4 | 1,3 |
| Brassó | 549 217 | 42 880 | 7,8 | 2 847 | 4 177 | 1350 | 8,3 | 0,5 | 7,6 | 0,2 |
| Fehér | 342 376 | 15 969 | 4,7 | 1 601 | 2 123 | 522 | 5,1 | 0,4 | 4,5 | 0,2 |
| Hargita | 310 867 | 268 555 | 86,4 | 21 055 | 35 102 | 14047 | 87,3 | 0,9 | 85,7 | 0,7 |
| Hunyad | 418 565 | 16 976 | 4,1 | 3 283 | 4 411 | 1128 | 4,8 | 0,7 | 3,8 | 0,3 |
| Kolozs | 691 106 | 111 420 | 16,1 | 17 362 | 19 218 | 1856 | 18,2 | 2,1 | 15,9 | 0,2 |

^a Az elméleti arányok azok az etnikai arányok, melyek a Magyarországra vándorlások nélkül lennének az adott területen.

^b Az elvándorlások nélküli és a valós etnikai arányok közötti különbségek.

^c A 2011-es korrigált - és a 2017-es, elvándorlások figyelembevételével számított etnikai arányok közötti különbségek. Az eljárás a nem magyar etnikumiak esetén a 2011-es adatokkal számol, mivel nincsenek újabb hivatalos statisztikai adatok a szomszédos országokra, noha feltételezhető, hogy a legtöbb helyen népességvesztés történt. Így az eljárás felülbecsülheti a környező országok nemzetiségének az arányát.

Forrás: Kapitány Balázs (2015), valamint saját kalkuláció a BM és a KSH adatok alapján.

3. táblázat: Területi etnikai arányok és változásai a Kárpát-medencében, 2011, 2017 (folytatás)
Regional ethnic proportions and their changes in the Carpathian Basin (continued)

| Ország, megye, kerület, járás, körzet | Népesség, 2011 | Magyar nemzeti- ségtek száma, 2011 | Magyar nemzeti- ségtek aránya, % 2011 | Magyar- országon élő, magyar nemzeti- ségtek, akik az adott térsegen születettek, 2011 | Magyar- országon élő, magyar nemzeti- ségtek, akik az adott térsegen születettek, 2017 | Elvándorlások miatti magyar népesség- csök- kenések, 2011-2017 | Magyar nemzeti- ségtek elméleti aránya, % 2011 ^a | Területi különbözet, 2011, százalék- pont ^b | Magyar nemzeti- ségtek aránya, % 2017 (elvándorlás miatti változás) | Területi különbözet, 2017, százalék- pont ^c |
|--|-------------------|---|---|--|--|--|--|--|---|--|
| Románia | | | | | | | | | | |
| Kovácsna | 210 177 | 157 062 | 74,7 | 8488 | 16740 | 8252 | 75,7 | 1,0 | 73,7 | 1,0 |
| Krassó-Szörény | 295 579 | 3 297 | 1,1 | 275 | 440 | 165 | 1,2 | 0,1 | 1,1 | 0,0 |
| Máramaros | 478 659 | 34 945 | 7,3 | 4199 | 5276 | 1077 | 8,1 | 0,8 | 7,1 | 0,2 |
| Maros | 550 846 | 212 801 | 38,6 | 22458 | 31875 | 9417 | 41,0 | 2,4 | 37,6 | 1,0 |
| Szatmár | 344 360 | 121 161 | 35,2 | 13922 | 19790 | 5868 | 37,7 | 2,5 | 34,1 | 1,1 |
| Szeben | 397 322 | 11 683 | 2,9 | 1374 | 1643 | 269 | 3,3 | 0,4 | 2,9 | 0,0 |
| Szilágy | 224 384 | 53 011 | 23,6 | 5219 | 8337 | 3118 | 25,4 | 1,8 | 22,5 | 1,1 |
| Temes | 683 540 | 38 812 | 5,7 | 3387 | 3806 | 419 | 6,1 | 0,4 | 5,6 | 0,1 |

^a Az elméleti arányok azok az etnikai arányok, melyek a Magyarországra vándorlások nélkül lennének az adott területen.

^b Az elvándorlások nélküli és a valós etnikai arányok közötti különbségek.

^c A 2011-es korrigált - és a 2017-es, elvándorlások figyelembevételével számított etnikai arányok közötti különbségek. Az eljárás a nem magyar etnikumúak esetén a 2011-es adatokkal szemben, mivel nincsenek újabb hivatalos statisztikai adatok a szomszédos országokra, noha feltételezhető, hogy a legtöbb helyen népességvesztés történt. Így az eljárás felülbecsülheti a környező országok nemzetiségeinek az arányát.

Forrás: Kapitány Balázs (2015), valamint saját kalkuláció a BM és a KSH adatok alapján.

3. táblázat: Területi etnikai arányok és változásaik a Kárpát-medencében, 2011, 2017 (folytatás)
Regional ethnic proportions and their changes in the Carpathian Basin (continued)

| Ország, megye, kerület, járás, körzet | Népesség, 2011 | Magyar nemzeti- ségük száma, 2011 | Magyar nemzeti- ségük aránya, % 2011 | Magyar- ország élő, magyar nemzeti- ségük, akik az adott térseben születtek, 2011 | Magyar- ország élő, magyar nemzeti- ségük, akik az adott térseben születtek, 2017 | Elvándorlások miatti magyar népesség- csök- kenések, 2011-2017 | Magyar nemzeti- ségük elméleti aránya, % 2011 ^a | Területi különbözet, 2011, százalék- pont ^b | Magyar nemzeti- ségük aránya, % 2017, százalék- pont ^c | Területi különbözet, 2017, százalék- pont ^c |
|--|-------------------|--|--|---|---|--|---|--|---|--|
| | | | | | | | | | | |
| Erdély, Partium, Báánát | 6 789 250 | 1 290 568 | 19 | 132 901 | 191 245 | 58344 | 20,6 | 1,6 | 18,3 | 0,7 |
| Egyéb Románia | 19 897 257 | 17 339 | 0,1 | 8 182 | 10 814 | 2632 | 0,1 | 0,0 | 0,1 | 0,0 |
| Teljes Románia | 20 121 641 | 1 307 907 | 6,5 | 141 083 | 202 059 | 60976 | 7,2 | 0,7 | 6,2 | 0,3 |
| Besztercebányai | 660 563 | 72 752 | 11 | 3 192 | 3 181 | -11 | 11,4 | 0,4 | 11,0 | 0,0 |
| Eperjesi | 814 527 | 695 | 0,1 | 259 | 318 | 59 | 0,1 | 0,0 | 0,1 | 0,0 |
| Kassai | 791 723 | 80 444 | 10,2 | 3 927 | 3 980 | 53 | 10,6 | 0,4 | 10,2 | 0,0 |
| Nagyszombati | 554 741 | 129 997 | 23,4 | 4 694 | 4 302 | -392 | 24,1 | 0,7 | 23,5 | -0,1 |

^a Az elméleti arányok azok az etnikai arányok, melyek a Magyarországra vándorlások nélkül lennének az adott területen.

^b Az elvándorlások nélküli és a valós etnikai arányok közötti különbségek.

^c A 2011-es korrigált - és a 2017-es, elvándorlások figyelembevételével számított etnikai arányok közötti különbségek. Az eljárás a nem magyar etnikumúak esetén a 2011-es adatokkal számol, mivel nincsenek újabb hivatalos statisztikai adatok a szomszédos országokra, noha feltételezhető, hogy a legtöbb helyen népességvesztés történt. Így az eljárás felülbecsülheti a környező országok nemzetiségeinek az arányát.

Forrás: Kapitány Balázs (2015), valamint saját kalkuláció a BM és a KSH adatok alapján.

3. táblázat: Területi etnikai arányok és változásaik a Kárpát-medencében, 2011, 2017 (folytatás)
Regional ethnic proportions and their changes in the Carpathian Basin (continued)

| Ország, megye, kerület, járás, körzet | Népesség, 2011 | Magyar nemzeti- ségük száma, 2011 | Magyar nemzeti- ségük aránya, %, 2011 | Magyar- ország élő, magyar nemzeti- ségük, akik az adott térsegen születettek, 2011 | Magyar- ország élő, magyar nemzeti- ségük, akik az adott térsegen születettek, 2017 | Elvándorlások miatti magyar népesség- csök- kenések, 2011-2017 | Magyar nemzeti- ségük elméleti aránya, %, 2011 ^a | Területi különbözet, 2011, százalék- pont ^b | Magyar nemzeti- ségük aránya, %, 2017, százalék- pont ^c | Területi különbözet, 2017, százalék- pont ^c |
|--|-------------------|--|---|---|---|--|--|--|--|--|
| | | | | | | | | | | |
| Szlovákia | | | | | | | | | | |
| Nyitrai | 689 867 | 182 386 | 26,4 | 11 369 | 10 056 | -1313 | 27,6 | 1,2 | 26,6 | -0,2 |
| Pozsonyi | 602 436 | 25 710 | 4,3 | 2 860 | 2 861 | 1 | 4,7 | 0,4 | 4,3 | 0,0 |
| Trencsényi | 594 328 | 858 | 0,1 | 344 | 310 | -34 | 0,2 | 0,1 | 0,2 | -0,1 |
| Zsolnai | 688 851 | 595 | 0,1 | 83 | 191 | 108 | 0,1 | 0,0 | 0,1 | 0,0 |
| Teljes Szlovákia | 5 397 036 | 493 437 | 9,1 | 26 728 | 25 199 | -1529 | 9,6 | 0,5 | 9,2 | -0,1 |
| Szerbia | | | | | | | | | | |
| Észak-Bácskai | 186 906 | 80 242 | 42,9 | 6 247 | 12 530 | 6283 | 44,8 | 1,9 | 40,9 | 2,0 |
| Észak-Bánáti | 147 770 | 72 511 | 49,1 | 5 330 | 11 510 | 6180 | 50,8 | 1,7 | 46,8 | 2,3 |

^a Az elméleti arányok azok az etnikai arányok, melyek a Magyarországra vándorlások nélkül lennének az adott területen.

^b Az elvándorlások nélküli és a valós etnikai arányok közötti különbségek.

^c A 2011-es korrigált - és a 2017-es, elvándorlások figyelembevételével számított etnikai arányok közötti különbségek. Az eljárás a nem magyar etnikumúak esetén a 2011-es adatokkal szembe, mivel nincsenek újabb hivatalos statisztikai adatok a szomszédos országokra, noha feltételezhető, hogy a legtöbb helyen népességvesztés történt. Így az eljárás felülbecsülheti a környező országok nemzetiségeinek az arányát.

Forrás: Kapitány Balázs (2015), valamint saját kalkuláció a BM és a KSH adatok alapján.

3. táblázat: Területi etnikai arányok és változásaik a Kárpát-medencében, 2011, 2017 (folytatás)
Regional ethnic proportions and their changes in the Carpathian Basin (continued)

| Ország, megye, kerület, járás, körzet | Népesség, 2011 | Magyar nemzeti- ségük száma, 2011 | Magyar nemzeti- ségük aránya, % 2011 | Magyar- ország élő, magyar nemzeti- ségük, akik az adott térsebben születettek, 2011 | Magyar- ország élő, magyar nemzeti- ségük, akik az adott térsebben születettek, 2017 | Elvándorlások miatti magyar népesség- csök- kenések, 2011-2017 | Magyar nemzeti- ségük elméleti aránya, % 2011 ^a | Területi különbözet, 2011, százalék- pont ^b | Magyar nemzeti- ségük aránya, % 2017, százalék- pont ^c | Területi különbözet, 2017, százalék- pont ^c |
|--|-------------------|--|--|--|--|--|---|--|---|--|
| | | | | | | | | | | |
| Dél-Bácskai | 615 371 | 50 347 | 8,2 | 4 086 | 6 222 | 2136 | 8,8 | 0,6 | 7,9 | 0,3 |
| Közép-Bánáti | 187 667 | 24 779 | 13,2 | 1 144 | 2 027 | 883 | 13,7 | 0,5 | 12,8 | 0,4 |
| Nyugat-Bácskai | 188 087 | 18 493 | 9,8 | 2 076 | 3 313 | 1237 | 10,8 | 1,0 | 9,2 | 0,6 |
| Dél-Bánáti | 293 730 | 13 882 | 4,7 | 494 | 843 | 349 | 4,9 | 0,2 | 4,6 | 0,1 |
| Szerémségi | 312 278 | 3 987 | 1,3 | 43 | 99 | 56 | 1,3 | 0,0 | 1,3 | 0,0 |
| Vajdaság | 1 931 809 | 264 241 | 13,7 | 19 420 | 36 544 | 17 124 | 14,5 | 0,8 | 12,9 | 0,8 |
| Egyéb Szerbia | 5 255 053 | 2 763 | 0,1 | 495 | 1 513 | 1 018 | 0,1 | 0,0 | 0,0 | 0,1 |
| Teljes Szerbia | 7 186 862 | 277 004 | 3,9 | 19 915 | 38 057 | 18 142 | 4,1 | 0,2 | 3,6 | 0,3 |

^a Az elméleti arányok azok az etnikai arányok, melyek a Magyarországra vándorlások nélkül lennének az adott területen.

^b Az elvándorlások nélküli és a valós etnikai arányok közötti különbségek.

^c A 2011-es korrigált - és a 2017-es, elvándorlások figyelembevételével számított etnikai arányok közötti különbségek. Az eljárás a nem magyar etnikumúak esetén a 2011-es adatokkal szemben, mivel nincsenek újabb hivatalos statisztikai adatok a szomszédos országokra, noha feltételezhető, hogy a legtöbb helyen népességvesztés történt. Így az eljárás felülbecsülheti a környező országok nemzetiségeinek az arányát.

Forrás: Kapitány Balázs (2015), valamint saját kalkuláció a BM és a KSH adatok alapján.

3. táblázat: Területi etnikai arányok és változásai a Kárpát-medencében, 2011, 2017 (folytatás)
Regional ethnic proportions and their changes in the Carpathian Basin (continued)

| Ország, megye, kerület, járás, körzet | Népesség, 2011 | Magyar nemzeti- ségtek száma, 2011 | Magyar nemzeti- ségtek aránya, % 2011 | Magyar- ország élő, magyar nemzeti- ségtek, akik az adott térsegen születettek, 2011 | Magyar- ország élő, magyar nemzeti- ségtek, akik az adott térsegen születettek, 2017 | Elvándorlások miatti magyar népesség- csök- kenések, 2011-2017 | Magyar nemzeti- ségtek elméleti aránya, % 2011 ^a | Területi különbözet, 2011, százalék- pont ^b | Magyar nemzeti- ségtek aránya, % 2017 (elvándorlások miatti változás) | Területi különbözet, 2017, százalék- pont ^c |
|--|-------------------|---|---|--|--|--|--|--|---|--|
| | | | | | | | | | | |
| Beregszászi | 80 616 | 53 948 | 66,9 | 6 440 | 19 200 | 12 760 | 69,4 | 2,5 | 60,7 | 6,2 |
| Huszt | 128 824 | 5 511 | 4,3 | 1 019 | 2 446 | 1 427 | 5,0 | 0,7 | 3,2 | 1,1 |
| Ilosvai | 100 905 | 114 | 0,1 | 216 | 650 | 434 | 0,3 | 0,2 | -0,3 | 0,4 |
| Munkácsi | 183 080 | 19 846 | 10,8 | 2 630 | 7 199 | 4 569 | 12,1 | 1,3 | 8,6 | 2,2 |
| Nagybereznai | 28 211 | 15 | 0,1 | 74 | 126 | 52 | 0,3 | 0,2 | -0,1 | 0,2 |
| Nagyszőlősi | 117 957 | 30 874 | 26,2 | 3 035 | 11 503 | 8 468 | 28,0 | 1,8 | 20,5 | 5,7 |
| Ökörmezői | 49 890 | 8 | 0 | 161 | 223 | 62 | 0,3 | 0,3 | -0,1 | 0,1 |
| Perecsényi | 32 026 | 78 | 0,2 | 90 | 175 | 85 | 0,5 | 0,3 | 0,0 | 0,2 |

^a Az elméleti arányok azok az etnikai arányok, melyek a Magyarországra vándorlások nélkül lennének az adott területen.

^b Az elvándorlások nélküli és a valós etnikai arányok közötti különbségek.

^c A 2011-es korrigált - és a 2017-es, elvándorlások figyelembevételével számított etnikai arányok közötti különbségek. Az eljárás a nem magyar etnikumúak esetén a 2011-es adatokkal szemben, mivel nincsenek újabb hivatalos statisztikai adatok a szomszédos országokra, noha feltételezhető, hogy a legtöbb helyen népességvesztés történt. Így az eljárás felülbecsülheti a környező országok nemzetiségeinek az arányát.

Forrás: Kapitány Balázs (2015), valamint saját kalkuláció a BM és a KSH adatok alapján.

3. táblázat: Területi etnikai arányok és változásai a Kárpát-medencében, 2011, 2017 (folytatás)
Regional ethnic proportions and their changes in the Carpathian Basin (continued)

| Ország, megye, kerület, járás, körzet | Népesség, 2011 | Magyar nemzeti- ségűek száma, 2011 | Magyar nemzeti- ségűek aránya, %, 2011 | Magyar- országban élő, magyar nemzeti- ségűek, akik az adott térseggben születettek, 2011 | Magyar- országban élő, magyar nemzeti- ségűek, akik az adott térseggben születettek, 2017 | Elvándorlások miatti magyar népesség- csök- kenések, 2011-2017 | Magyar nemzeti- ségűek elméleti aránya, %, 2011 ^a | Területi különbözet, 2011, százalék- pont ^b | Magyar nemzeti- ségűek aránya, %, 2017 (elvándorlás miatti változás) | Területi különbözet, 2017, százalék- pont ^c |
|--|-------------------|---|--|---|---|--|---|--|--|--|
| Rahói | 90 945 | 2 929 | 3,2 | 298 | 653 | 355 | 3,5 | 0,3 | 2,8 | 0,4 |
| Szolyvai | 54 869 | 383 | 0,7 | 167 | 327 | 160 | 1,0 | 0,3 | 0,4 | 0,3 |
| Técsői | 171 850 | 4 991 | 2,9 | 1 161 | 2 252 | 1 091 | 3,6 | 0,7 | 2,3 | 0,6 |
| Ungvári | 189 967 | 32 794 | 17,3 | 5 396 | 12 257 | 6 861 | 19,5 | 2,2 | 14,2 | 3,1 |
| Völöci | 25 474 | 25 | 0,1 | 88 | 162 | 74 | 0,4 | 0,3 | -0,2 | 0,3 |
| Teljes Kárpátalja | 1 254 614 | 151 516 | 12,1 | 20 775 | 57 173 | 36 398 | 13,5 | 1,4 | 9,4 | 2,7 |

^a Az elméleti arányok azok az etnikai arányok, melyek a Magyarországra vándorlások nélkül lennének az adott területen.

^b Az elvándorlások nélküli és a valós etnikai arányok közötti különbségek.

^c A 2011-es korrigált – és a 2017-es, elvándorlások figyelembevételével számított etnikai arányok közötti különbségek. Az eljárás a nem magyar etnikumúak esetén a 2011-es adatokkal szemben, mivel nincsenek újabb hivatalos statisztikai adatok a szomszédos országokra, noha tehetősebb, hogy a legtöbb helyen népességvesztés történt. Így az eljárás felülbecsülheti a környező országok nemzetiségének az arányát.

Forrás: Kapitány Balázs (2015), valamint saját kalkuláció a BM és a KSH adatok alapján.

3. táblázat: Területi etnikai arányok és változásaik a Kárpát-medencében, 2011, 2017 (folytatás)
Regional ethnic proportions and their changes in the Carpathian Basin (Continued)

| Ország, megye, kerület, járás, körzet | Népesség, 2011 | Magyar nemzeti- ségítők száma, 2011 | Magyar nemzeti- ségítők aránya, %, 2011 | Magyar ország élő, magyar nemzeti- ségítők, akik az adott térsegen születettek, 2011 | Magyar- ország élő, magyar nemzeti- ségítők, akik az adott térsegen születettek, 2017 | Elvándorítások miatti magyar népesség- csök- kenések, 2011-2017 | Magyar nemzeti- ségítők elméleti aránya, %, 2011 ^a | Területi különbözet, 2011, százalék- pont ^b | Magyar nemzeti- ségítők aránya, %, 2017, százalék- pont ^c | Területi különbözet, 2017, százalék- pont ^c |
|--|-------------------|--|---|--|---|---|--|--|--|--|
| Burgenland ^d | 286 215 | 10 000 | 3,5 | 2 188 | 1 852 | 1 852 | 3,6 | 0,1 | 2,9 | 0,6 |
| Egyéb Ausztria | 8 349 150 | 7 270 | 0,1 | 1 945 | 7 581 | 5 636 | 0,1 | 0,0 | 0,0 | 0,1 |
| Teljes Ausztria | 8 635 365 | 17 270 | 0,2 | 2 281 | 9 769 | 7 488 | 0,2 | 0,0 | 0,1 | 0,1 |
| | | | | Horvátország | | | | | | |
| Észak-Baranya | 305 032 | 8 532 | 2,8 | 764 | 762 | -2 | 3,0 | 0,2 | 2,8 | 0,0 |
| Egyéb Horvátország | 3 879 775 | 5 516 | 0,1 | 1 469 | 1 476 | 7 | 0,2 | 0,1 | 0,1 | 0,0 |
| Teljes Horvátország | 4 184 807 | 14 048 | 0,3 | 2 233 | 2 238 | 5 | 0,4 | 0,1 | 0,3 | 0,0 |

^a Az elméleti arányok azok az etnikai arányok, melyek a Magyarországra vándorlások nélkül lennének az adott területen.

^b Az elvándorítások nélküli és a valós etnikai arányok közötti különbségek.

^c A 2011-es korrigált - és a 2017-es, elvándorítások figyelembevételével számított etnikai arányok közötti különbségek. Az eljárás a nem magyar etnikumúak esetén a 2011-es adatokkal számol, mivel nincsenek újabb hivatalos statisztikai adatok a szomszédos országokra, noha feltételezhető, hogy a legtöbb helyen népességvesztés történt. Így az eljárás felülbecsülheti a környező országok nemzetiségeinek az arányát.

^d A Magyarországon született, magyar nemzetiségűek, környező országokba történő vándorlásainak figyelembevételére az eljárás nem terjed ki, pusztán a külföldi kötődésű népesség vándorlásaira fókuszál. Az itt feltüntetett számok Kapitány Balázs (2015) kalkulációi.

Forrás: Kapitány Balázs (2015), valamint saját kalkuláció a BM és a KSH adatok alapján.

3. táblázat: Területi etnikai arányok és változásai a Kárpát-medencében, 2011, 2017 (folytatás)
Regional ethnic proportions and their changes in the Carpathian Basin (continued)

| Ország, megye, kerület, járás, körzet | Népesség, 2011 | Magyar nemzeti- ségűek száma, 2011 | Magyar nemzeti- ségűek aránya, % 2011 | Magyar- ország élő, magyar nemzeti- ségűek, akik az adott térsebben születettek, 2011 | Magyar- ország élő, magyar nemzeti- ségűek, akik az adott térsebben születettek, 2017 | Elvándorlások miatti magyar népesség- csök- kenések, 2011-2017 | Magyar nemzeti- ségűek elméleti aránya, % 2011 ^a | Területi különbözet, 2011, százalék- pont ^b | Magyar nemzeti- ségűek aránya, % 2017 (elvándorlás miatti változás) | Területi különbözet, 2017, százalék- pont ^c |
|--|-------------------|---|---|---|---|--|--|--|---|--|
| | | | | | | | | | | |
| Muravidék | 118 988 | 4 000 | 3,4 | 16 | 46 | 30 | 3,4 | 0,0 | 3,3 | 0,1 |
| Egyéb Szlovénia | 1 955 192 | 2 243 | 0,1 | 354 | 417 | 63 | 0,1 | 0,0 | 0,1 | 0,0 |
| Teljes Szlovénia | 2 074 180 | 6 243 | 0,3 | 370 | 463 | 93 | 0,3 | 0,0 | 0,3 | 0,0 |
| Teljes Magyarország | 9 937 628 | 9 741 112 | 98 | - | - | - | 98 | - | 98 | - |
| Teljes Kárpát-medence (egykori Magyar Királyság, volt Horvát Királyság nélkül) | 26 020 572 | 11 963 406 | 46 | 200 940 | 313 157 | 112 217 | 46 | - | - | - |

^a Az elméleti arányok azok az etnikai arányok, melyek a Magyarországra vándorlások nélkül lennének az adott területen.

^b Az elvándorlások nélküli és a valós etnikai arányok közötti különbségek.

^c A 2011-es korrigált - és a 2017-es, elvándorlások figyelembevételével számított etnikai arányok közötti különbségek. Az eljárás a nem magyar etnikumúak esetén a 2011-es adatokkal számol, mivel nincsenek újabb hivatalos statisztikai adatok a szomszédos országokra, noha feltételezhető, hogy a legtöbb helyen népességvesztés történt. Így az eljárás felülbecsülheti a környező országok nemzetiségeinek az arányát.

Forrás: Kapitány Balázs (2015), valamint saját kalkuláció a BM és a KSH adatok alapján.

Ha a békeszerződések előtti Magyarország területén értelmezzük a teljes nemzetközi vándorlási vertikumot, megállapíthatjuk, hogy a mozgások mintegy felét belföldi vándorlásként detektálnánk. Az I. és II. világháborút lezáró békeszerződések következményei, a határokon túl nyúló nyelvi, kulturális kapcsolatok ma is meghatározók a Kárpát-medence vándorlási folyamataiban (Tóth, 2005). Az adatok alátámasztják, hogy az I. világháború előtti időkre jellemző trend folytatódik a vándorlások karakterisztikájában a központi területeken (Magyarország), amikor a peremterületekről az ország középpontja felé történő mozgások voltak jellemzők¹⁵. Ezek a mozgások sok esetben nem egyirányú események, ezáltal felerősödik a cirkuláris migráció jelensége (Illés et al., 2009). A mai határokon átnyúló vándorlások egyre kevésbé jelentenek végleges letelepedési szándékot, sokkal inkább az életpálya egy-egy állomásaként (Hatton and Williamson, 2005) foghatók fel. Azaz időbeli késéssel az esetek egy részében ellenirányú mozgások (a szülőföldre történő visszavándorlás) valószínűsíthetők (2012 és 2017 között Magyarországra bevándorolt román állampolgár száma 21475 fő volt) szinte ugyanannyi (21313 fő), mint ahányan ugyanezen időszak alatt elhagyták hazánkat. Többségük visszavándorolt Romániába, kisebb részük pedig más országokba telepedett le.

Fontos hangsúlyozni, hogy a külhoni területekről Magyarországra történő vándorlások a magyarság Kárpát-medencei összlétszámát rövidtávon nem változtatják meg. Hosszabb időhorizonton azonban csökkenthetik azt, mivel az etnikai térszerkezetet jelentős befolyásolhatják: lokálisan, az elvándorlási térségekben a magyarok számával arányosan csökkennek az iskoláztatási, munkaerőpiaci, kulturális, társadalmi lehetőségek, az etnikai kapcsolatok szűkülhetnek, és a szórványosodással párhuzamosan megjelenhet, vagy felgyorsulhat az asszimiláció (Tóth, 2018), ha a többi etnikai csoport számossága nem csökken a magyarnál nagyobb mértékben.

2011-es adatok alapján hazánkban a vándorlások miatt legnagyobb mértékben Kárpátalja magyar etnikumának aránya csökkent (a 12,1%-os etnikai arány 13,5% lenne, ha 21 ezer fő nem dönt a régió elhagyása mellett), ahol a Beregszászi és az Ungvári járások voltak a leginkább érintettek (2,5, illetve 1,8 százalékponttal csökkentve a magyar etnikum arányát az adott járásban).

A 2011-es népszámlálás szerint a Magyarországra való vándorlások száma nélkül Erdély lakosságának 21%-a lenne magyar, de a vándorlásokat is figyelembe véve a ráta 19%-os. A leginkább érintett megyék Bihar (2,7 százalékpontos különbség), Szatmár (2,5), Maros (2,4) és Kolozs (3,8). Ezeken a területeken él az erdélyi magyarság csaknem fele.

¹⁵ A Kárpát-medence határon túli régióinak vándorlási mintázatát ellenben nem ismerjük.

A Vajdaságban élő magyar nemzetiségűek aránya 14,5% lett volna, ha közel 20 ezren nem költöznek át 2011-ig Magyarországra (így 13,7%). A magyar etnikumúak arányai a legnagyobb mértékben az Észak-Bánáti (1,7 százalékpont) és az Észak-Bácskai (1,9) körzetekben csökkent.

Szlovákiában 2011-ben 9,1%-os volt az előző népszámlálás során a magyarok aránya, míg az elvándorlások nélkül fél százalékponttal magasabb, 9,6%-os értéket mérhettünk volna. Itt a legnagyobb csökkenés a Nyitrai kerületben (1,2 százalékpont) volt, 2011-ben már 11 ezer ott született ember élt hazánkban.

Ausztria, Szlovénia és Horvátország esetén nem történt számottevő változás az etnikai térszerkezetben a külföldön született népesség Magyarországra vándorlásai miatt. Jóllehet közel 100 000 magyar dolgozik nyugati szomszédunknál az osztrák társadalombiztosítási adatok szerint¹⁴, akiknek kisebb részük kivándorolt Magyarországról, míg nagyobb hányaduk ingázó. Így a magyar nemzetiség jelenléte Ausztriában összességében növekedett az általam elemzett időszak alatt.

A 2011 óta eltelt időszakot vizsgálva megállapítható tehát, hogy a Kárpát-medencében az elvándorlás következtében a kárpátaljai magyarság fogyása vált arányaiban a leggyorsabbá (2017-ben 9,4% a magyarok aránya a becslések szerint, 2,7 százalékponttal kevesebb az előző értéknél). A Beregszászi járásban alig maradt 60% felett a magyarok aránya a 2011-es 66,9%-hoz képest, ha a többi etnikum számának változatlanságával számolunk. Kárpátalja magyarok lakta járásainak jóval kedvezőbb demográfiai helyzete és az általánossá váló kivándorlások tompítják az elméleti etnikai szerkezeti eltolódást (Karácsonyi et al., 2014).

Romániában 2017-re a becslés szerint 6,2%-ra mérséklődött a magyarok aránya (a 6,5%-os 2011-es értékről). Ez a folyamat leginkább Bihar megyét érintette, ahol a magyarok aránya 24,4%, míg a 2011-es népszámlálás szerint arányuk 25,7 % volt.

A tovább folytatódó Észak-Bácskai és Észak-Bánáti kiáramlások miatt a Vajdaságban a 2011-es 13,7%-ról 2017-re 12,9%-ra mérséklődhetett a magyar etnikumúak aránya.

Szlovákiában azonban megállt a magyarok Magyarországra költözése, inkább a visszavándorlások a jellemzők, így az etnikai szerkezet is többé-kevésbé változatlan maradt 2017-re. Hasonló arány és visszavándorlás jellemzi az eddig nem említett vizsgált országokat is.

¹⁴ <http://www.hauptverband.at/cdscontent/?contentid=10007.754024&viewmode=content>

ÖSSZEFOGLALÓ

A Magyarországot érintő nemzetközi vándorlásban egyszerre van jelen a globális migrációs hatás, valamint a környező országok és hazánk közötti folyamatok, melyek hosszú időre nyúlnak vissza. A nemzetközi migráció hazai jellegzetessége, hogy a bevándorló népesség nagy része magyar nemzetiségű, illetve magyar anyanyelvű. A határon túl nyúló nyelvi, kulturális kapcsolatok erőssége elsősorban az I. és II. világháborút lezáró békeszerződések következménye.

A szomszédos országokban élő kisebbség reprodukciója nem pusztán a természetes demográfiai folyamatok kérdése, hanem jelentős szerepet játszanak benne a vándorlások is. A Magyarországra érkezők csökkentik az elvándorlás térségének magyar népességszámát, ahol a legtöbb esetben ettől függetlenül is népességvesztés történik természetes népmozgalmi okokból. Ahol pedig növekedhetne a magyarság lélekszáma, ott a vándorlás az esetek egy részében „elviszi” ezt. Másrészt a vándorlás, mivel korszpecifikus folyamat, közvetett hatások révén befolyásolja a forrásterületek társadalmi-gazdasági folyamatait (eltartottsági ráta, átlagéletkor, gazdaságilag aktívak aránya stb.). A külhoni területekről Magyarországra történő vándorlások a magyarság Kárpát-medencei összlétszámát rövidtávon nem változtatják meg, azonban hosszabb időhorizonton csökkenthetik, mivel az etnikai térszerkezetre jelentős befolyásuk van.

Az 1980-as évek végén, és az 1990-es évek elején bekövetkezett népességmozgások tették egyértelművé számunkra, hogy a magyar nyelvközösség körében lejátszódó demográfiai folyamatokat – az 1918-ban bekövetkezett széttagoltság, és a közel 100 éves „szétfejlődés” ellenére – csak akkor ismerhetjük meg, ha azokat együtt, egységes folyamatként vizsgáljuk. Fontos felismerni, hogy a demográfiai folyamatok a jelenlegi határok mentén és a határ túloldalán is hasonló jellegűek. Kérdés viszont, hogy Európán belül nemcsak mint történelmi, hanem mint demográfiai régió is létezik-e Közép-Európa (Tóth, 2018).

Tehát mindaz, ami a népesedési folyamatok terén Magyarországon zajlik, csak része a magyar nyelvközösség népesedési folyamatainak, de nem azonos azzal. Cél ezáltal nemcsak a magyarországi, hanem a Kárpát-medencei magyarság létszámcsökkentésének megállítása is lehet. Ennek megvalósítása nem egyszerű feladat, mert ellentétes a szomszédos országok érdekeivel. Kérdés tehát, hogy a mai magyar népességfejlődés mennyire lehet folytatása az 1918-as évet megelőző évszázadoknak.

A tanulmányban leírt vándorlási folyamatok még jelentősebb hatással lennének a magyarság Kárpát-medencei etnikai térszerkezetére és létszámára, ha a többi etnikum száma nem csökkenne hasonlóan a magyarhoz. A szülőföldön maradás erősödése, a visszavándorlások számának, illetve a helyi magyarság termékenységi rátájának emelkedése jelenthetne megoldást a problémára. Mindezzel talán elérhető lenne, hogy a Kárpát-medencében újra növekedjen a magyarok száma, amivel 50% fölé is emelkedhetne az arányuk. Ennek a folyamatnak jelenleg legnagyobb gátja az a népességveszteség, amely az alacsony termékenység, a magas halálozás következtében a Kárpát-medence magyar népességét éri.

Köszönetnyilvánítás: A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

IRODALOM

- Venables, Anthony J. (1998). The assessment: trade and location, *Oxford Review of Economic Policy*, (14)2,1-6.
- Bálint L., Obádovics Cs. (2017). Belföldi vándorlás. In Monostori Judit, Őri Péter, Spéder Zsolt (szerk.). *Demográfiai portré 2018* (217-236. o.). Budapest: KSH NKI.
- Blaskó Zs., Gödri I. (2016). A Magyarországról kivándorlók társadalmi és demográfiai összetétele. In Blaskó Zs., Fazekas K. (szerk.), *Munkaerőpiaci tükör 2015*, (59-68. o.). Budapest: MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaságtudományi Intézet.
- Dövényi Z., Tóth P.P. (2008). Immigration, reception and integration in Hungary. In Kertész Á. és Kovács Z. (szerk.). *Dimensions and trends in Hungarian geography: Dedicated to the 31st International Geographical Congress, Tunis, 12-15 August 2008. (Studies in Geography in Hungary; 33.)* (111-123. p.). Budapest: Geographical Research Institute, Hungarian Academy of Sciences.
- Dövényi Z. (2011). A Magyarországot érintő nemzetközi vándorlás területi aspektusai. In Tarrósy I., Glied V., Keserű D. (szerk.). *Új népvándorlás: Migráció a 21. században Afrika és Európa között.* (85-95. o.) Pécs: Publikon Kiadó.
- Egedy T. (2017). A külföldre ingázás statisztikai, demográfiai és területi jellemzői Magyarországon. *Területi statisztika*, 57(4), 385-405.
- Gárdos É., Sárosi A., Kincses Á., Nagyné Forgács E. (2008). Integrated Database of International Migration Statistics with a Particular Attention to Linking Data Sources. *Hungarian statistical Review*, 12(86),75-87.
- Gellérné Lukács É. és Szigeti B. (2005). *Munkavállalási szabályok az EU tagállamaiban az átmeneti idő alatt.* Budapest: KJK Kerszöv.
- Gödri I. (2011). A Magyarországon élő külföldiek jellemzőinek területi sajátosságai és ezek összefüggése a munkaerő-piaci helyzetükkel. *Demográfia*, 54(2-3), 81-120.
- Gödri I. (2012). Nemzetközi vándorlás. In *Demográfiai portré – jelentés a magyar népesség helyzetéről 2012* (137-154. o.). Budapest: KSH NKI.
- Hatton, Timothy J. and Williamson, Jeffrey G. (2005). *Global Migration and the World Economy: Two Centuries of Policy and Performance*, Mass. Cambridge: MIT Press.
- Illés S. (2008). Indirect estimation on the types of international elderly migration in Hungary. *Romanian Review on political Geography*, 8(1), 55-63.
- Illés S. és Kincses Á. (2009). Cirkuláció és migráció Magyarország nemzetközi vándormozgalmában. *Statisztikai Szemle* 87 (7-8), 729-747.
- Juhász A., Molnár Cs., Zgut E. (2017). *Menekültügy és migráció Magyarországon.* Prága: Heinrich-Böll-Stiftung e.V., Budapest: Political Capital.
- Kapitány B. (2015). Külhoni magyar közösségek. In *Demográfiai portré 2015* (227-240. o.). Budapest: KSH NKI.
- Karácsonyi D., Kocsis K., Kovály K., Molnár J., Póti L. (2014). East-West dichotomy and political conflict in Ukraine - Was Huntington right?. *Hungarian Geographical Bulletin* 63(2), 99-134. DOI: 10.15201/hungeobull.63.2.1
- Kincses Á. (2014). Nemzetközi migrációs körkép Magyarországról a 2011-es népszámlálási adatok alapján. *Területi Statisztika*, 54(6), 590-605.

- Kiss T. és Barna G. (2012). *Népszámlálás 2011. Erdélyi magyar népesedés a XXI. század első évtizedében Demográfiai és statisztikai elemzés*. Kolozsvár: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- Kocsis K. (2002). Etnikai földrajz. In Tóth J. (szerk.), *Általános társadalomföldrajz I.*. Budapest-Pécs: Dialóg Campus Kiadó. http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_528_Toth_Jozsef_Altalanos_tarsadalomfoldrajz_I_II/ch06s04.html
- Kocsis K. (2003). *A Kárpát-medence etnikai földrajza (896-1989)*. Budapest: MTA CSFK Földrajztudományi Intézet.
- Kocsis K., Bottlik Zs., Tátrai P. (2006). *Etnikai térfolyamatok a Kárpát-medence határainkon túli régióiban (1989-2002)*. Budapest: MTA FKI.
- Kocsis K. (2015). *A Kárpát-medence etnikai térképsorozata (Erdély, Szlovákia, Kárpátalja, Vajdaság, Horvátország, Muravidék, Órvidék, Magyarország)*. Budapest: MTA Földrajztudományi Kutatóintézet.
- Kocsis K., Tátrai P., Agárdi N., Balizs D., Kovács A. (2015). *A Kárpát-Pannon-térség változó etnikai arculata a 15. század végétől a 21. század elejéig*. Budapest: MTA CSFK Földrajztudományi Intézet. http://www.mtafki.hu/konyvtar/karpat-pannon2015/pdf/Changing_Ethnic_Pattern_Carpatho_Pannonian_Area_2015.pdf
- Krugman P. és Venables, A. J. (1996). Integration, Spetialization, and Adjustment, *European Economic Review*, 40959-968.
- Központi Statisztikai Hivatal (2017). Új magyar állampolgárok. Változások az egyszerűsített honosítási eljárás bevezetése után. Budapest, p. 64; <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/ujmagyarallampolgarok.pdf>
- Mezencev K. (2010). A területi egységek lehatárolásának tökéletesítése Ukrajnában az Európai Unió normái szerint. *Területi statisztika*, 13(50). 56-66.
- Molnár J. és Molnár D. I. (2005). Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében. *Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség*.
- Rédei M. (2007). *Mozgásban a világ, a nemzetközi migráció földrajza*. Budapest: Eötvös Kiadó.
- Siskáné Szilasi B., Halász L., Gál-Szabó L. (2017). A magyar fiatalok erősödő kivándorlási szándékának kiváltó okai és jellemzői. *Tér és Társadalom*, 31(4), 131-147. doi:10.17649/TET.31.4.2885
- Tátrai P., Molnár J., Molnár D. I., Kovály K., Erőss Á., Ferenc V., Rákóczi K. (2018). A migrációs folyamatok hatása a kárpátaljai magyarok számának alakulására. *Metszetek* 7(1). 5-29. DOI 10.18392/metsz/2018/1/1
- Tóth P. P. (1999). *Szórványban, A magyar vegyes (magyar-román, román-magyar) családok helyzete Észak-Erdélyben 1942-1944 között*. Budapest: Püski Kiadó.
- Tóth P. P. (1997). *Haza csak egy van? Menekülők, bevándorlók, új állampolgárok Magyarországon*. Budapest: Püski Kiadó.
- Tóth P. P. (2005). A szomszédos országokból bevándorlók lakóhelyi és kulturális jellemzői. *Korfa*, 2005(2-3), 3-7.
- Tóth P. P. (2010). A magyar népességfejlődés meghatározottsága (Múlt, jelen, jövő). *Művelődés*, 2010(4), 153-163. <http://www.muvelodes.ro/index.php/Cikk?id=956>
- Tóth P. P. (2018). *A Kárpát-medencei magyar népességfejlődés*, Globe Edit.

HUNGARIAN INTERNATIONAL MIGRATION IN THE CARPATHIAN BASIN BETWEEN 2011 AND 2017

ABSTRACT

There are two distinct levels of international migration affecting Hungary: the influences of global migration and the processes between neighbouring countries and Hungary. The characteristic feature of international migration in Hungary is that the majority of the immigrant population are of Hungarian nationality, which is partly due to the consequence of the First and the Second World War.

The migration of Hungarian ethnicity from abroad to Hungary does not change the total number of Hungarians in the Carpathian Basin in the short term. However, they are reduced over a longer time horizon, as they have a significant influence on the ethnic spatial structure: locally, in the immigration regions, the number of opportunities have been decreased in line with the declining number of Hungarians, and assimilation may appear. Population movements after the change of regime made it clear that the demographic processes taking place in the Hungarian language community – despite the fragmentation from 1918 and the almost 100 years of fragmentation – can only be known if we examine them together as a unified process. All that happens in Hungary is only part of the demographic processes of the Hungarian language community. The aim is not only to stop the decreasing number of Hungarians in Hungary, but to stop them falling in the Carpathian Basin. Realizing this is not an easy task, because it is against the national interests of neighbouring countries.

Of the foreign born population in Hungary the number of migrants, who come from territories of non-Hungarian ethnicity is increasing, and among them the assimilation to Hungarians can be detected, where the demographic processes of the pre-1918 period can be recognized. How can the development of Hungarian population be put in continuity to the centuries before 1918 is questionable.

The migration processes described in the study would have a significant impact on the ethnic spatial structure and number of the Hungarians in the Carpathian Basin if the number of other ethnicities did not decrease similarly to the Hungarians. Strengthening staying in the birth country, and increasing the number of returnees and rate of fertility in the whole Carpathian-Basin could solve the problem. The goal would be to increase the proportion of Hungarians to 50% in the Carpathian Basin. The biggest obstacle to this process is the loss of existing population which, due to low fertility and high mortality rates, affects the Hungarian population of the Carpathian Basin.

Keywords: Demography, Carpathian Basin, International Migration, Statistics

A NEMZETKÖZI MIGRÁCIÓ MOZGATÓRUGÓI: ELMÉLET ÉS EMPÍRIA. ÁTTEKINTÉS.

Golovics József

ÖSSZEFOGLALÓ

A nemzetközi migráció komplex jelenség, ennek megfelelően okait és befolyásoló tényezőit a társadalomtudományok különböző irányzatai is sokszínű módon, illetve szemléletben értelmezik, elemzik. Jelen tanulmányban ezen irányzatokról adunk egy rendszerezett, kritikai áttekintést. Bemutatjuk és értékeljük a napjainkban domináns migrációs elméleteket, így a makroökonómiai és mikroökonómiai irányzatokat, utóbbi továbbfejlesztett modelljeit és bizonyos behaviorista megközelítéseket. Emellett kitérünk a migráció új közgazdaságtanára, valamint a hálózatelméleti irányzatra is. Az elméletek mellett szisztematikusan feldolgozzuk a vonatkozó empirikus irodalmakat: széles körű áttekintést adunk a migráció okait és az áramlások jellemzőit aggregált adatokkal vizsgáló kutatásokról, illetve a szelekció kérdését mikroszinten, egyedi adatokkal elemző munkákról.

Tárgyszavak: nemzetközi migráció, elvándorlás, migrációs elméletek

Golovics József, Budapesti Corvinus Egyetem, Összehasonlító és Intézményi Gazdaságtan Tanszék

E-mail: jozsef.golovics@uni-corvinus.hu

BEVEZETÉS

A nemzetközi migráció egyike napjaink legfontosabb témáinak. Ennek megfelelően a jelenség okainak, mozgatórugóinak megértése is tudományos érdeklődésre tart számot. A társadalomtudományok különböző ágai különböző háttérrel, szemlélettel és módszerrel különböző elemzési szinteken szolgáltak magyarázattal a jelenség különböző aspektusaira. Ezen irányzatokról és vívmányokról több összefoglaló mű is született a nemzetközi szakirodalomban: Bauer és Zimmermann (1995), Hagen-Zanker (2011), Massey et al. (1993, 1998), Molho (1986), Stahl (1995) munkái rendre széleskörűen tekintették át koruk migrációs elméleteit, kutatási eredményeit.

Noha ezen irodalmi áttekintések elvitathatatlan érdemekkel rendelkeznek, több okból is indokoltnak látjuk egy újabb áttekintő tanulmány készítését. Egyrészt elmondható, hogy a terület legjelentősebb, legtöbbet hivatkozott összefoglalója, Massey et al. (1993) munkája immáron több, mint negyedszázaddal ezelőtt született, és így időtállósága ellenére is rendelkezik hiányosságokkal az aktuális kutatási trendek és elméleti vívmányok tekintetében. Ráadásul ebben az időszakban az informatikai apparátus is olyan mértékben fejlődött, ami masszív előrelépési lehetőségeket jelentett az empirikus kutatások számítógépes elvégzéséhez, így ezek módszertani alapossága is mélyülhetett. Utóbbiak szisztematikus áttekintése és az elméleti vívmányokhoz történő kötése azonban nem jelenik meg igazán a hivatkozott tanulmányokban. Ez alól Bauer és Zimmermann (1995) műve képez kivételt, amely az empirikus munkákat az elméletiekkel egyenrangú módon, rendszerezve dolgozza fel, azonban az elmúlt két évtized eredményeit ez sem tartalmazza.

Ezen időszak migrációkutatása kapcsán elmondható, hogy az elméletekről való gondolkodás alapvető kereteit a Massey et al. (1993) által felépített struktúra határozta meg. Ez egyrészt a mű jogos érdemeit jelzi, ugyanakkor bizonyos szempontból korlátot is jelentett a migrációkutatás számára: a kutatók egy részét „elkényelmesítette”, s az általa feldolgozott irodalmi bázisra és felosztási struktúrába szorította őket. Utóbbi szempont többek között a Massey et al. (2013) áttekintési spektrumának szélesítését megcélzó Hagen-Zanker (2008) munkájára is jellemző. Egy új, széles körű áttekintés a fentiekén túl a hazai migrációkutatás számára is fontos adalékkal szolgálhat. Massey et al. (1993) úttörő munkájának fontosabb részletei ugyan magyar nyelven is megjelentek Sik (2007, szerk.) szöveggyűjteményes kötetében, s ezen kívül is találhatunk hosszabb áttekintéseket (Hautzinger et al. 2014; Huzdik 2014), ám a fent említett kritériumokra ezek sem reflektálnak érdemben, s jobbára utóbbiak is a Massey et al. (1993) féle struk-

túrán és szakirodalmi bázison nyugszanak. Ráadásul a magyar migrációkutatás eredményeit sem helyezik el a nemzetközi szakirodalom rendszerében.

Mindezek tükrében jelen tanulmányban egy széles körű és szisztematikus irodalmi áttekintés elkészítésére vállalkozunk, amely egyaránt bemutatja a nemzetközi migráció okait magyarázó – főként közgazdaság-tudományi gyökerekkel rendelkező – elméleti irányzatokat és az ezek igazolását célzó kvantitatív empirikus eredményeket. Mindezek során természetesen támaszkodunk a korábbi áttekintések eredményeire, de azokat az elmúlt évtizedek trendjei és eredményei alapján jelentősen kiegészítjük, illetve bizonyos dolgokat újra is értelmezünk.

Jelen bevezetést követően először a 21. században domináns elméleti irányzatokat mutatjuk be. Ezeket kritikai szemléletben értékeli is: az egyes elméletek erényei és alkalmazhatósága mellett azok esetleges gyengeségeire, hiányosságaira is felhívjuk a figyelmet. Elméleti áttekintésünket a migráció makrogazdasági megközelítésének bemutatásával kezdjük, mivel annak megállapításai már előrevetítik az áramlások potenciális irányait, s csak ezek ismeretében célszerű a migránsok egyéni szelekciójáról beszélni. Ezt követően bemutatjuk a vonzás-taszítás (*push-pull*) elméletét, amely értelmezésünkben a mikro- és a makroszintű megközelítések között helyezkedik el, hiszen mindkét szintről használ tényezőt a mozgások magyarázatára. Ezután rátérünk a mikroökonómiai humántőke-irányzatra, majd ennek továbbfejlesztési irányairól és bizonyos behaviorista megközelítésmódokról is értekezünk. Végül a migráció új közgazdaságtanának nevezett iskolát, majd az elvándorlás hálózatelméleti megközelítését mutatjuk be. Mindez azt is jelenti, hogy bizonyos, Massey et al. (2013) által bemutatott iskolák, így például a világrendszer-elmélet vagy a duális munkaerőpiacok elmélete nem képezi részét áttekintésünknek. Ennek oka, hogy az említett irányzatok ma már nem tartoznak a migrációkutatás főáramába, s mint azt az empirikus irodalmak áttekintésekor bemutatjuk, jellemzően utóbbiak sem ezekről az elméleti alapokról indulnak. A duális munkaerőpiacok elméletének bizonyos implikációi mind a makroökonómiai, mind a push-pull elméletek gondolataival egybecsengenek, tekintve, hogy utóbbiak kurrensebb irányzatnak számítanak napjaink migrációkutatásában, inkább ezek bemutatására szorítkozunk.¹ Ezt követően az empirikus tanulmányok szisztematikus feldolgozására kerül sor. Az elméleti és empirikus munkák külön fejezetben történő tárgyalását az teszi szükségessé, hogy utóbbiaknál – a rendelkezésre álló adatok természetéből fakadóan – nem

¹ Jóllehet a push-pull megközelítések negyedszázaddal ezelőtt is fontos irányát képezték a migrációkutatásnak, ez nem jelent meg Massey et al. (2013) munkájában. A vonzó és taszító tényezőkre csak a fent említett duális munkaerőpiacok elmélete kapcsán utaltak.

az elméleti irodalmakkal egyező struktúrában különíthetők el a makro-, illetve a mikroszintű elemzések (gyakran a mikroszintű elméletek implikációt is aggregált adatokon tesztelik). Az empirikus irodalmak bemutatása során – összhangban Bauer és Zimmermann (1995) felosztásával – két irányzatot azonosítottunk: a főként makroszintű adatokat használó, az áramlásokat aggregált szinten vizsgáló ágat, valamint a (potenciális) migránsok szelekcióját és a kivándorlást valószínűsítő tényezőket egyéni szintű adatokkal elemző ágat. Tanulmányunkban egyúttal a hazai migrációkutatás eredményeit is elhelyezzük a nemzetközi szakirodalom térképén. Áttekintésünk összefoglalását a záró fejezet után a mellékletekben szereplő táblázatokban közöljük.

MIGRÁCIÓS ELMÉLETEK

Makroökonómiai irányzat

A nemzetközi migráció legalapvetőbb, neoklasszikus makroökonómiai elmélete egyensúlyi mechanizmusként tekint a vándorlásra (Hagen-Zanker, 2011). Eszerint a migráció mértékét és irányát – a belső migrációhoz hasonlóan² (Harris és Todaro, 1970) – a termelési tényezők, így a tőke és a munka keresleti, illetve kínálati viszonyai határozzák meg: a migránsok a tőkével gazdagon, ám munkaerővel relatíve kevésbé ellátott és ezáltal magasabb bérszínvonalú területekre áramlanak. Hicks (1963) ennek megfelelően az utóbbit, a bérkülönbségeket tekinti a migráció fő okának. Amint azt Lewis (1954) kiemeli, a folyamatot az indítja be, hogy a kapitalista gazdaságok tőkefelhalmozása gyorsabb a népesség növekedésénél, ami a bérek emelkedéséhez vezet, ez pedig bevonzza a külföldi munkaerőt. A tömeges migráció, valamint az ezzel párhuzamosan beinduló tőkeexport azonban idővel megteremti az egyensúlyt a termelési tényezők nemzetközi piacán.³ Ugyanez a másik oldalról megközelítve: a nagy népességnövekedés a munkanélküliség emelkedéséhez vezet a fejlődő országokban, ami – a fejlődő

² A migrációs elméletek egy jelentős része nem tesz éles különbséget a nemzetközi és az államhatárokon belüli migráció magyarázatában, mivel az egyszerűbb – főként az intézményi tényezőket ignoráló – absztrakt közgazdasági modellekben ez nem befolyásolja azok következtetéseit. Bauer és Zimmermann (1995) megfogalmazásában a belső és a nemzetközi migráció lényegében csak az intézményi környezetükben különböznek egymástól, s mint azt Eriksson (1989) empirikusan is alátámasztotta, a két jelenség mozgatórugói nem különböznek érdemben akkor, ha a nemzetközi migráció jogi akadályait minimalizálják.

³ Borjas (1989) nyomán megemlítendő, hogy a neoklasszikus nemzetközi gazdaságtani Heckser–Olin–Samuelson modell migráció nélkül is a termelési tényezők árának kiegyenlítését prediktálja, így a munkaerő nemzetközi áramlásának e keretbe történő beemelése nem okoz érdemi változást a modell implikációiban.

és fejlett országok közötti jövedelmi olló szétnyílásával – migrációra ösztönözi az előbbieken élő munkaerőt. Célpontjaik pedig a magas jövedelmi szintű, alacsony munkanélküliségi rátával rendelkező államok lesznek.

Ez az irányzat tehát az egyes országok termelési tényezőkkel való ellátottságát tekinti a migráció fő mozgatórugójának, és a jelenség vizsgálatok a bérszínvonal és a munkanélküliség elemzésére helyezi a hangsúlyt. Kiemelendő ugyanakkor, hogy ezen elméletek a múlt században, főként a fejlődő és a fejlett országok között végbemenő migrációs folyamatok magyarázatára születtek. Ebben a relációban pedig a modellek magyarázóváltozói rendre korrelálnak az országok általános fejlettségével, ami még tovább egyszerűsíti a leírtakat – azt sugallva, hogy a migránsok egyszerűen a fejletlenebb területekről a fejlettebbek felé vándorolnak.⁴ Ugyanakkor empirikus bizonyítékok az egyensúly megvalósulására – ideértve a bérek kiegyenlítődsését – nem tapasztalhatók. Emellett a makroszintű elmélet egyáltalán nem foglalkozik a szelekció kérdésével: nem ad magyarázatot arra, hogy azonos makrogazdasági körülmények között bizonyos egyének miért döntenek a migráció mellett, míg mások a helyben maradáást választják.

Vonzás-taszítás elmélete

Az általános gazdasági helyzetet, valamint a munkaerőpiaci viszonyokat leíró tényezők – így többek között a bérszínvonal – szerepét a több elemzési szinttel együttesen foglalkozó vonzás-taszítás (push-pull) elmélete is megerősíti. A teória előfutárának Ravensteint (1885, 1889) szokás tekinteni, aki a 19. század végén fogalmazta meg a „migráció törvényeit”, mely kifejezés alatt az általa megfigyelt empirikus „törvényszerűségeket” értette.⁵ Az elméletet a 20. században Lee (1966) elevenítette fel és formálta újjá, matematikai formalizálását Dorigo és Tobler (1983) végezte el, Zimmermann (1994) pedig a komparatív statika módszerével vizsgálta a munkaerőpiaci tényezők migrációra gyakorolt vonzó, illetve taszító hatását. Legfrissebb vívmányként Van Hear et al. (2018) „push-pull plus” elmélete említhető, amely cizellálja a különböző húzó és taszító tényezőket, kiemeli a közöttük lévő különbségeket, illetve csoportosítja őket. Álláspontjuk szerint a különböző faktorok összetett hatáskomplexumokká szerveződnek, és ezek befolyásolják egyedi módon a migrációt a különböző viszonylatokban.

⁴ Az egyszerűbb makromodellek természetesen kiegészíthetők további tényezőkkel. A külkereskedelem és a migráció közötti összefüggésről lásd például Fassmann és Münz (1997), illetve (2005) munkáit, a további irányokhoz pedig Bauer és Zimmermann (1995) nyújt iránymutatást.

⁵ Ravenstein törvényeinek időtállóságát Tobler (1995) tesztelte 20. századi adatokon, vegyes eredményekkel.

Noha a vonzás és taszítás elmélete is elsősorban az áramlások irányának és mértékének magyarázatára fókuszál, már megjelenik benne a migrációs döntést meghozó egyén. Döntését azonban többségében olyan külső makroszintű tényezők befolyásolják, amelyek jelenlegi lakhelyére, illetve a potenciális célterületre jellemzők. Emellett persze a személyes vonatkozású motívumok sem hanyagolhatók el. Az elmélet szerint a származási országban meglévő negatív tényezők, úgynevezett taszító faktorok növelhetik az elvándorlás valószínűségét, míg a célországba pozitív, húzó faktorok csábíthatják a migrációt fontolóra vevő egyéneket. Ezen tényezők területenként eltérő mintázatot mutatnak, s noha többségüket az emberek hasonlóan értékelik, a potenciális migránsok heterogenitása miatt bizonyos faktorok egyénekenként különbözően hathatnak. Emellett a push-pull elmélet számol az elvándorlás kapcsán felmerülő akadályokkal is, így a tényleges áramlások mindezek eredőjeként értelmezhetők az iskola szerint. A célterület húzó faktorai között olyan tényezők említhetők, mint a magasabb élet-, illetve bérszínvonal, az alacsonyabb munkanélküliség, vagy a kormányzat kedvező közpolitikai programjai (utóbbiakat például az egyéni élethelyzet függvényében már különbözően értékelhetik az emberek), míg a taszító faktorok között ezek ellentétei, vagy akár a politikai instabilitással, a demokrácia hiányával, illetve az éghajlattal kapcsolatos szempontok említhetők.

Mindezek tükrében a vonzás-taszítás elmélete a makroökonómiai megközelítéshez képest árnyaltabb képet fest a migrációs folyamatokról, továbbá magyarázatot ad arra is, hogy a globális szinten prediktált potenciális egyensúly – a faktorok egyénekre gyakorolt eltérő hatása, illetve a munkaerő heterogenitása miatt – miért nem kell, hogy szükségszerűen a bérek teljes kiegyenlítődéhez vezessen (Zimmermann, 1994).

Mindazonáltal Portes és Böröcz (1989) helyesen hívják fel a figyelmet arra, hogy noha az elmélet *post factum* valóban magyarázatot ad egyes mozgásokra, azzal kapcsolatban nincs mondanivalója, hogy más hasonló helyzetekben és viszonylatokban miért nem indul meg migráció. Ezt azzal állítják összefüggésbe, hogy a vonzás-taszítás kontextusában íródott munkákban a mikro és a makro elemzési szintek nem különülnek el megfelelő módon. Ezen felül pedig – mint azt empirikus példákkal is alátámasztják – arra sem képesek magyarázatot adni, hogy az egyes faktorok hatásának (például a bérkülönbségek) csökkenésekor az áramlások miért nem mérséklődnek az elmélet által prediktált módon.

További kritikaként fogalmazható meg, hogy a vonzás-taszítás hagyományos elmélete – illetve annak az alább bemutatandó mikroökonómiai megközelítés által még nem befolyásolt része – a kivándorlási döntés természetével csak absztrakt szinten foglalkozik. Noha Lee (1966) felsorolja és egy folyamatábrán

bemutatja a döntést befolyásoló tényezőket, annak szisztematikus jellegű leírására nem kerül sor.⁶ Mindezeket plasztikusan összegezhethetjük Hagen-Zanker (2008) kritikájával, aki szerint a vonzás-taszítás megközelítés valójában csak csoportosítja a migrációt befolyásoló tényezőket, ám az oksági viszonyok pontos leírásának hiányában aligha tekinthető valódi elméletnek. Mindez abban is megmutatkozik, hogy a taszítás és vonzás fogalmai a migrációs irodalom más iskoláiban, teljesen más kontextusban, mögöttes elméleti megalapozás nélkül is (lásd például Haug [2008] munkáját a később tárgyalandó migrációs hálózatok esetében) gyakorta megjelennek.

Mikroökonómiai humántőke-elmélet

A kritikákban megfogalmazott hiányosságok szükségessé teszik, hogy a migráció mozgatórugóinak megértésekor az egyéni szintig nyúljunk le, s az elmélet az egyént tegye meg elemzési egységül: az ő döntését befolyásoló tényezőkre vezesse vissza a nemzetközi vándorlási folyamatokat. Ez a megközelítésmód egyben azt is lehetővé teszi, hogy az áramlások irányán és mértékén túl a migránsok szelekcióját is értelmezni tudja. A migrációelmélet mikroökonómiai irányzatához a Becker (1962), Mincer (1958), valamint Schultz (1983) neveihez köthető humántőke-elmélet adja a kiindulópontot. Ennek lényege, hogy az egyén a tudásával, emberi tőkájával a többi termelési tényezőhöz hasonlóan próbál racionálisan gazdálkodni, így például az oktatás révén beruházást eszközöl abba, amelynek a munkaerőpiacon a legjobb megtérülését keresi majd – legyen szó hazai vagy éppen külföldi „hasznosításról”.

Ennek megfelelően a migráció mikroökonómiai elmélete – amelyről áttekintést ad DaVanzo (1981) – beruházásként tekint a kivándorlásra, amelynek a jövőbeni megtérülés, azaz a jobb élet reményében költségei is vannak. Ezen gondolkodási keret alapjait Sjaastad (1962) fektette le, munkaerőpiaci kontextusba helyezett tovább gondolatát Bodenhöfer (1967) és Todaro (1969), további formalizálásait pedig többek között Hart (1975), illetve Todaro – Maruszko (1987) végezték el. E megközelítés immáron nem az aggregált áramlásokra koncentrál, hanem egy individuális, önérdelvezérelt, haszonmaximalizáló döntésként kezeli a migrációt, amelyet az egyén racionálisan, a vonatkozó költségek és a várható

⁶ Lee (1966) ezzel kapcsolatban azt állítja, hogy a migrációs döntés sosem teljesen racionális, sőt egyeseknél többségben az irracionális elemek játszanak szerepet. A matematikai formalizálás Dorigo és Tobler (1983) munkájában is csak a makroszintű áramlások felírására vonatkozik.

hasznok mérlegelésével hoz meg. E költség-haszon kalkuláció értelmében akkor választja a kivándorlást, ha az nettó hasznosságnövekedéssel jár számára.

A hasznok között Sjaastad (1962) pénzbeli és nem pénzbeli tényezőket egyaránt említ. Előbbiek eredőjét a munkajövedelemben, valamint a munkavállalás költségeiben és a fogyasztási javak árában elérhető megtakarítások kombinációja adhatja, utóbbiak közé pedig az új lakhely iránti preferenciából (például kedvezőbb klíma miatt), illetve a jobb fogyasztási lehetőségekből fakadó hasznosságnövekmények sorolhatók. Az előbbieken túl az irodalom a hasznok között említi még az esetleges béren kívüli többletjuttatásokat is. Továbbá – összhangban a Tiebout (1956) hipotézisében megfogalmazott adó-közjóság csomagok iránti preferenciák elméletével – a kormányzat által nyújtott költségvetési támogatások és egyéb közszolgáltatások, valamint a közpénzügyi rendszer által az egyénre rótt terhek (például adók) különbségeiből származó előnyöket is ide sorolja (DaVanzo, 1981). E hasznok – vagy legalábbis egy részük – nemcsak a migrációs döntés meghozatalát követően, hanem az életpálya hátralevő részén is jelentkeznek, így a vonatkozó modellek gyakran az összes jövőbeli haszon diszkontált jelenértékével számolnak. Mivel a haszon jellegű tényezők mind az egyén eredeti lakhelyén, mind a vándorlás célállomásán jelen vannak valamilyen mértékben, így ezeket a potenciális migráns preferenciái szerint összegezi, s összehasonlítja őket a két terület között.

A fenti hasznok mellett a döntést a kivándorlás költségei befolyásolják még. Ezeket Sjaastad (1962) ugyancsak a pénzbeliség ismérve mentén csoportosítja.⁷ A pénzbeliek közé a vándorlás közvetlen költségeit, a nem pénzbeliekhez pedig az utazás vagy az új állás keresése miatt elszalasztott jövedelmet (lehetőség költséget), valamint a távozás, így a család vagy az ismerős környezet elhagyása nyomán jelentkező lelki költségeket sorolja. Emellett az irodalom a migrációs költségek között olyan további tényezőket tart számon, mint a külföldi megélhetés esetleges többletköltségei, a hozzátartozókkal való kapcsolattartás költségei, az új nyelv elsajátításának, valamint az új környezethez és kultúrához való alkalmazkodás terhei (Bauer és Zimmermann 1995; DaVanzo 1981; Massey et al. 1993).

A humán tőke megközelítés magyarázóereje összességében túlmutat a korábban bemutatott elméletekén. Nem pusztán az áramlások irányát és mértékét magyarázza, hanem foglalkozik a szelekció kérdésével is, azzal, hogy a heterogén embertömegeből kik lesznek azok, akik a migráció mellett döntenek. Hasonlóan a makroelméletekhez, a bérkülönbségek és munkapiaci tényezők itt is dön-

⁷ Megjegyzendő, hogy a fenti kategorizálás mellett Sjaastad (1962) beszél egyéni és társadalmi költségekről, valamint hasznokról is.

tó fontosságúnak számítanak, de a migráció mikroökonómiai megközelítése nem az átlagokra, az aggregált mennyiségekre helyezi a hangsúlyt. Az egyének számára elérhető bérek vagy munkalehetőségek ugyanis eltérőek: a saját humán tőkéjük karakterisztikumaitól függenek. Így ez az elmélet az egyes országok munkaerőpiaci jellemzőinek figyelembevételével választ ad arra a kérdésre is, hogy egy alacsony bérszínvonalú ország dolgozói közül kik lesznek hajlamosak az elvándorlásra: akik a humán tőkéjüket könnyebben, nagyobb megtérüléssel és hosszabb időhorizonton tudják hasznosítani a célországban (így például a nyelvtudással rendelkező, magasan képzett fiatalok, akik a migráció adta előnyöket hosszabb időhorizonton élvezhetik).

Kritikák mindazonáltal a humántőke-elmélettel szemben is megfogalmazhatók: ezek jobbra a modell racionalitásfeltevésére, valamint annak egyszerűsítő és kizárólagos természetére utalnak, jelezvén, hogy komplex természete miatt a migráció is sokszínűbb megközelítést igényel (lásd pl. Melegh et al. 2018). Ezek adják meg az elmélet továbbfejlesztési irányait is, amelyeket – magukkal a kritikákkal együtt – a következő két fejezetben tárgyalunk részletesen.

A mikroökonómiai megközelítés továbbfejlesztési irányai

A migráció mikroökonómiai elmélete tehát erényei ellenére több ponton elnagyoltnak tekinthető. Ebből kifolyólag az alapmodellnek több módosított, továbbfejlesztett változata létezik. Ezek egyik szegmense egy adott résztémára fókuszál, kiemelve annak specifikus vonásait, a másik pedig – amelyet a későbbiekben mutatunk be részletesen – a kiinduló modell egyszerűsítő feltevéseinek feloldásával, megváltoztatásával kíván javítani az elmélet magyarázóerején, s közelebb hozni azt a valósághoz. Előbbiekre példa Todaro és Maruszko (1987) illegális migrációval foglalkozó tanulmánya, valamint Djajic és Milbourne (1988) és Dustmann (2003) vendégmunkára, illetve ideiglenes migrációra fókuszáló modelljei, de idesorolhatók Borjas (1989; 2014) szelekciót tárgyaló írásai is.

Borjas (1989) a munkaerő nemzetközi allokációját a szakmák közötti elosztás kérdéséhez hasonlította, és Roy (1951) szakmaválasztási modelljét használta fel a migránsok szelekciójának elemzéséhez. Borjas (2014) a képzettségek megtérülési rátájának országok közötti eltéréseire helyezte a hangsúlyt. Megfogalmazásában akkor beszélhetünk pozitív szelekcióról, amikor a küldő ország munkaerőpiaca a fogadó országhoz képest relatíve alacsonyabb többlettel díjazza a magasabb képzettségeket (azaz az oktatásban való részvétel megtérülési rátája relatíve kisebb). Erre példa lehet többek között a küldő országban mű-

ködő progresszív adórendszer. Ilyen esetben azok döntenek a migráció mellett, akik mind a küldő, mind a fogadó országban átlag feletti képzettséggel és ennek megfelelően keresettel rendelkez(én)ek. Ha a képzettségek és a mobilitás költségei között negatív előjelű korreláció figyelhető meg, az szintén a pozitív szelekció valószínűségét növeli. Negatív szelekcióról az előbbiek ellenkezője esetén beszélhetnénk. A harmadik lehetőséget, amikor az elvándorlók a küldő országban átlag alatt, ám a célországban átlag felett keresnének, inverz kiválasztásnak nevezi. Ez ugyancsak a képzettségek megtérülési rátájával állhat összefüggésben, s így a származási országban úgynevezett alulértékelt szakmák képviselőit ösztönözheti elvándorlásra. Mindezek tükrében a modell amellett érvel, hogy a nemzetközi migráció megértésében nem az átlagbérekre, hanem a képzettségek megtérülési rátájára érdemes fordítani a figyelmet. Mindazonáltal a modell erős korlátozó tényezőjének mondható, hogy a származási és a célországbeli béreket exogén módon kezeli, holott nagyobb volumen esetén a vándorlásoknak nyilvánvaló hatása van rájuk.⁸

Ahogy azt jeleztük, a migrációkutatás egy másik szegmense a humántőke-elmélet bizonyos pontjainak felülvizsgálatával kívánta továbbfejleszteni az alapmodell magyarázó-erejét. A legfontosabb ilyen pont a modell emberképe, azaz az aktorra vonatkozó viselkedési előfeltevések megváltoztatása. Ezek közül kiemelendő a szereplők informáltságának kérdése. Míg a kiinduló modellek rendszerint tökéletes racionalitást és teljes informáltságot feltételeznek az egyénről, addig a későbbi tanulmányok gyakran lazítanak ezen.

Ezek között elsőként a Katz és Stark (1987) által felírt és Bauer és Zimmermann (1995) által feldolgozott, információs aszimmetriára épülő modell említendő, amely azonban nem a migráns, hanem a fogadó ország munkaadójának hiányos informáltságából fakadó következményeket vizsgálja. Tekintve, hogy ez a modell gyakorlatilag az Akerlof-féle (1970) tragacspiac külföldi munkavállalásra átfordított változata, következtetései is megegyeznek vele: mivel a munkaadók rövid távon nem tudják megfigyelni a migránsok termelékenységét, ezért mindenkinek csak egy átlagos bért hajlandók fizetni, ami azonban kizárólag a képzetlenebbek számára ad ösztönzést a migrációra. Kedvezőtlen helyzetükön a képzetlenebbek szignálózással tudnának javítani, ami azonban nem csak számukra költséges, de ösztársadalmi szempontból is hatékonyságvesztéssel jár.

A modellek egy másik családja a migrációs döntést fontolgató egyén kapcsán lazít a tökéletes informáltság feltevésén. Amint ugyanis Shaw (1974) megjegyzi

⁸ A saját modelljével és különösen annak formalizálásából adódó problémákkal kapcsolatos kritikákat Borjas (2014) foglalta össze.

és empirikus példával alá is támasztja, a potenciális migránsok jókora hányada nem tudja felmérni az elvándorlás költségeit és hasznait, ennek következtében racionális költség-haszon kalkulációt sem tud végezni. Speare (1971) felmérése ugyancsak azt erősíti meg, hogy a migránsok döntő hányada gyakorlatilag minimális tudással rendelkezik a célterületi lehetőségekről. Világos tehát, hogy a tökéletes racionalitási feltevése csorbul, hiszen a döntést hozók nincsenek tisztában az előttük álló opciók valamennyi aspektusával.

Valójában persze már a kockázatok modellbe építése is puhított a tökéletes racionalitás feltételezésén. Az, hogy a potenciális migráns az alternatívák várható hasznaival – például a bérnek a munkába állás valószínűségével diszkontált értékével – számolt, már ebbe az irányba tett elmozdulás volt. Ez pedig az egyén kockázatpreferenciáját emelte az elvándorlás fontos befolyásoló tényezői közé. Így ezen modellekben – mint arra DaVanzo (1981) is utal – a kockázathoz való hozzáállás a migránsok egyik szelekciós tényezőjévé vált.

A potenciális migráns hiányos informáltságának modellbe építését a migrációkutatás egyik irányzata a Stigler-féle (1989) keresési elmélet felhasználásával kívánta megoldani. Ebben a keretben a migrációhoz szükséges információ maga is egy jószág, amely az egyén számára hasznos, keresése azonban költséggel – direkt- és lehetőségköltséggel egyaránt – jár. Így az információ keresése is egy maximalizálási problémává válik a migrációt fontolgató személy számára: azt optimálisan addig érdemes folytatnia, míg a tevékenység határhaszna egyenlő nem lesz annak határköltségével. Ez a megközelítésmód jelenik meg többek között David (1974), Goodman (1981)⁹, illetve Poot (1996) munkáiban. Noha ezen modellek következtetései a kiinduló feltevések függvényében különbözhetnek, általánosságban elmondható, hogy az egyén információhoz való hozzáférése – amely meghatározza, hogy milyen költségek mellett tud keresni – kulcsfontosságú tényezővé válik a migránsok szelekciója szempontjából.

Mindazonáltal ezen irányzat alapmodelljeinek is vannak gyengeségei, ami szintén az irreális előfeltevésekkel áll összefüggésben. Amint azt Molho (1986) kiemeli, ahhoz, hogy a potenciális migráns racionálisan döntsön a keresésre fordított idő optimális mértékéről, előzetesen is ismernie kell – vagy legalábbis valami alapján felételeznie kell – annak legfontosabb jellemzőit, így a keresés költségét és várható hasznát, vagy az elérhető bérek eloszlásának paramétereit. Ez azonban szintén távol áll az ember valóságban tapasztalt korlátozott racio-

⁹ Goodman (1981) előremutatón az is kiemeli, hogy két típusú hiányzó információ van: „megvásárolható” és „meg nem vásárolható”. Előbbihez a célországokban elérhető adottságokat és lehetőségeket, utóbbihoz pedig a bizonytalan jövő lehetséges kimeneteleit sorolja. A distinkció alapja értelemszerűen az, hogy a jövőről való információt az egyén még (idő) befektetés révén sem szerezheti meg biztosan.

nalításától.¹⁰ Emellett DaVanzo (1981) arra hívja fel a figyelmet, hogy ezekben a modellekben az egyén kezdeti – azaz a keresés megkezdése előtti – információellátottsága kulcskérdés lehet: eldöntheti, hogy egyáltalán hozzálászon-e az információgyűjtéshez. Előfordulhat ugyanis, hogy valakinek objektíve nézve racionális lenne – még a kereséssel is – elvándorolnia, de mivel a kezdeti tudása túlságosan szűkös, ezért hozzá sem kezd az információgyűjtéshez, így a végeredmény szuboptimális lesz.

Az ismeretlen jövő kezelésének ugyancsak bevett módja a véletlen hasznossági (*random utility*) modellek használata, amelyekről Molho (1986) ad áttekintést, de találkozhatunk vele Borjas (1991), Huber és Nowotny (2013), illetve Van Est (1981) munkáiban is.¹¹ Ezek lényege, hogy az egyén által maximalizálandó hasznossági függvény két komponensre oszlik: egy objektív determinisztikus és egy véletlen részre. Ez utóbbi nemcsak az empirikus becsléskor használt, meg nem figyelt, az emberek heterogenitását jelző egyedi jellemzőket sűrítő „hibatagot” integrálja eleve a döntési függvényébe, hanem egyúttal az előttük álló ismeretlenségét is megtestesíti. Így ez az irányzat, szemben a neoklasszikus megközelítéssel, már nem állítja, hogy valamennyi potenciális migránsnak ugyanabba az irányba kell mozognia, ráadásul a hagyományos humántőke-elmélet eredményein is túllép azzal, hogy a látszólag homogén csoportok esetében sem prediktál hasonlókat, hanem teret enged az egyéni élethelyzetekben meglévő különbségek modellben való megjelenítésére. Ráadásul, mint Borjas (1989) kiemeli, a migrációs döntés szempontjából a véletlen tényezők országok közötti korrelációjának is fontos szerepe lehet. Mindazonáltal ahhoz, hogy a véletlen tényező kezelhető legyen az elméleti modellben, a random komponensre itt is statisztikai előfeltevéseket kell tennünk – ez azonban inkább a kutató, semmint a potenciális migráns feladatának tekinthető.

Behaviorista megközelítések

A potenciális migránsok korlátozott informáltságának modellbe építését a migrációs irodalom egy másik irányzata behaviorista szemléletben, Simon (1959, 1982) munkásságára alapozva tette meg: az egyén kognitív korlátainak figye-

¹⁰ Természetesen vannak modellek, amelyek lazítanak a feltevéseken. Maier (1985) tanulmányában például az egyén ugyan nem ismeri előre a bérek eloszlásának paramétereit, de a keresés során szerzett információk alapján lépésenként új becslést ad rá, ami azonban ugyancsak komoly kognitív képességeket kíván meg tőle.

¹¹ A random hasznossági modellek véletlen-komponensének különböző specifikus jelentéstartalmairól, illetve ezeknek az empirikus munkákban történő megjelenéséről Huber és Nowotny (2013) ad áttekintést.

lembevételével és a megelégedésre törekvés (*satisficing*) koncepciójával gondolta újra a migrációs döntés természetét. Ezt a megközelítést használja Speare (1974) elmélete is, amely ezáltal túllép a hagyományos közgazdasági kereteken, így az már kívül esik a migráció neoklasszikus mikroökonómiai irányzaton. Modelljében az egyént többféle kötelék kapcsolja a lakhelyéhez (például személyes ismeretségek, munkahely stb.), amelyek erősségét a kapcsolattal való elégedettség adja meg. Ezek összessége határozza meg az aktor általános elégedettségi szintjét, amely, ha kellően magas, akkor az egyénnek meg sem fordul a fejében az elvándorlás gondolata. Még akkor sem, ha a maximalizálási paradigma alapján a status quo nem tekinthető optimálisnak. Ellenben, ha az elégedettség értéke egy bizonyos szint alá csökken, akkor számításba veszi a migráció lehetőségét. Amennyiben pedig elköteleződik a költözés mellett, akkor sem a teljes spektrum legjobb opcióját, tehát az „optimális célhelyet” kívánja megtalálni: keresési tevékenységét az első kielégítő alternatíva fellelése után befejezi.¹² Mindez megfeleltethető a simoni *satisficing* koncepciónak. Ezen keretek között az elégedetlenség szükséges, de nem elégséges feltétele a kivándorlásnak: az egyén kísérletet tehet ugyanis arra, hogy az elégedetlenségét korrekciókkal csökkentse a helyben maradás mellett (például fizetésemelést kérjen). E megközelítés magyarázattal szolgál arra, miért van a világban annyi ember, akinek bár a racionális költség-haszon kalkuláció alapján megérné a migráció, mégsem veszi azt fontolóra. A modell ráadásul a humántőke-elmélet bizonyos aspektusaira is egy új irányból ad magyarázatot. Speare szerint ugyanis az, ha valaki tudja, hogy máshol ugyanazért a munkáért többet keresnek, az az elégedetlenségét növeli, tehát a bérkülönbségek is ezen a csatornán keresztül befolyásolják az elvándorlást. Az életkor kapcsán pedig azt hangsúlyozza, hogy az idősödés nem önmagában teszi egyre immobilabbá az embereket, inkább az elégedettségük szempontrendszerét és annak küszöbértékét befolyásolja.

Speare (1974) modellje nem előzmény nélküli a migrációs irodalomban, s később sem merült feledésbe. Bár nem Simon alapján, de hasonló irányba indult el korábban Wolpert (1966) is, aki az egyén lakhelyén megélt stresszel hozta összefüggésbe a kivándorlási hajlandóság megfogalmazódását. Noha a migrációs döntés meghozatalakor az egyén ebben a modellben is az adott hely elérhető hasznosságát (*place utility*) veti össze az alternatíváéval, szerepel benne egy olyan környezeti stresszből fakadó küszöbérték, amely meghatározza, hogy

¹² A kielégítő alternatíva megtalálása után a tényleges értékelési folyamatot már Speare (1974) is egyfajta költség-haszon kalkulációként írja le. A modell ennek tükrében kétlépcsősnek tekinthető, amelyben az első fok a maradók és a migránsok szétválasztására, a második pedig már a célterület-választásra fókuszál.

egyáltalán elgondolkodik-e a költözésen. A stressznek e kritikus értéke lényegében megfeleltethető a fent tárgyalt elégedettségi küszöbvel, ugyanakkor Speare (1974) a stressz kifejezést annak negatív mentális konnotációja miatt utasította el. A Speare-féle modellt használja kisebb kiegészítéssel – az elégedetlenség és a költözési szándék interakcióinak használatával – Bach és Smith (1977), s ezt fejleszti tovább Landale és Guest (1985) is. Utóbbiak szerint a szubjektív elégedettségi küszöbön túl olyan objektív korlátok is visszatartják az egyént az elvándorlástól, mint a pénz, az idő, vagy a tudás hiánya, illetve idesorolhatók az adott helyre vonatkozó elköteleződések, például az ingatlan tulajdonlása is. Noha ezen tényezők más hagyományos elméletekben is befolyásolják az egyén döntését, itt, a simoni hagyományoknak megfelelően nem csupán a maximalizációs probléma tényezőiként, hanem effektív korlátként jelennek meg, amelyek megléte esetén az egyén el sem gondolkodik az elvándorlason. Az elégedetlenség-konceptió további modellekbe történő beépítési kísérleteiről De Jong és Fawcett (1981) ad áttekintést.

Bár a simoni hagyomány oldaláról érvelhetünk amellett, hogy a megelégedésre törekvést alkalmazó migrációs elméletek jobb leíró modellként szolgálnak az emberi viselkedés megértéséhez, ám kritika – többek között a maximalizációs paradigma oldaláról is – ezekkel szemben is megfogalmazható. Molho (1986) szerint ugyanis a maximalizálás és a megelégedésre törekvés közötti különbség valójában csak szemantikai, s pusztán az információ kezelése tér el ezekben a modellekben. Hagen-Zanker (2008) szerint is lehet úgy tekinteni e modellekre, amelyek pusztán a terminológiát cserélik fel egy újra. Előbbi az érvelésében azt írja, hogy a megelégedésre törekvő embert más megközelítésben egy olyan maximalizáló aktorként modellezhetnénk, aki erőteljes korlátokba ütközik az információ költségének és elérhetőségének oldaláról. Az elégedettség és a stressz fogalmak használatával szemben is hasonló kritikákat fogalmaz meg: azok újdonságértéke valójában attól függ, hogyan definiáljuk őket. Gyakorlati oldalról pedig az mondható el Molho szerint, hogy a stressz és az elégedettség általában ugyanazon tényezők függvénye, amelyek a hasznosságot is közvetlenül befolyásolják. Hasonló jellegű kritikát Landale és Guest (1985) megközelítésével szemben is megfogalmazhatunk. Ők praktikusán úgy kerülnek el a migrációs döntés maximalizációs problémaként történő megfogalmazását, hogy nem építenek formalizált modellt, megelégedési koncepciójukat verbálisan írják le, és azt tesztelik empirikus eszközökkel. Mindazonáltal a modellcsalád értékelésekor Molho (1986) is elismeri, hogy a Simon-féle gondolatvilág áttemelésével az érintett szerzők fontos problémára tapintottak rá, s hogy az egyén informáltságának kérdése nem kezelhető pusztán a neoklasszikus alapokon.

A behaviorista alapokon fejlődő, s ma már egyre inkább domináns iskolává váló viselkedési közgazdaságtan vívmányai is megjelennek a migrációs elméletekben. Ennek leginkább előremutató alkalmazása Czaika (2015) munkájában található, amely a kilátásemélet segítségével modellezi a potenciális elvándorlók döntését.¹³ A Kahneman és Tversky (1979) által kidolgozott kilátásemélet állítja az, hogy az egyén a hagyományos utilitarista megközelítéssel szemben nem az abszolút hasznosságát, hanem az abban bekövetkező változásokat értékeli. Tanulmányában Czaika (2015) ennek a megközelítésnek a Kőszegi és Rabin-féle (2009) specifikációját használja, s azt feltételezi, hogy a potenciális elvándorlók a várható abszolút hasznossági szintek helyett a jövőre vonatkozó várakozásaikban bekövetkező változások alapján hozzák meg döntéseikhez. Ebben a megközelítésben a status quo-t a jövőre vonatkozó korábbi várakozás jeleníti meg, a modell pedig integrálja magába a nyereségekre és veszteségekre vonatkozó eltérő kockázatpreferenciát és a veszteségkerülést is. Czaika (2015) emellett további viselkedési közgazdaságtani vívmányokat, így a status quo torzítást és a birtoklási hatást is annak magyarázataként említi, hogy miért maradnak helyben világszerte olyanok, akiknek a migráció egyébként racionális alternatíva lehetne.

Ugyancsak a hiányos informáltságra alapozva használ egy másik viselkedésgazdaságtani vívmányt Epstein (2002, 2008), illetve Epstein és Gang (2006). Ezen tanulmányok a csordamagatartás (*herd behavior*) koncepciójával (Banerjee 1992) magyarázták, hogy a kivándorlók milyen minták alapján formálják migrációs terveiket, s választják ki célországukat. A csordamagatartás elmélete azt implikálja, hogy mások viselkedése erősen befolyásolja az egyén elvándorlási szándékát, a potenciális migránsok pedig – feltételezvé, hogy elődeik tömegesen biztosan nem hozhattak rossz döntést – aszerint választanak célterületet, hogy polgártársaik előttük hova mentek nagy számban.¹⁴

Jóllehet, ezek a viselkedésgazdaságtani megközelítések életszerű leírását adják a migrációs döntés bizonyos szegmenseinek, annak jobbjára csak egy verbális szempontból új értelmezését adják, s a modellek végkövetkeztetései nem térnek el érdemben a korábbi elméletekétől. Mindazonáltal a közgazdaságtudomány

¹³ A kilátásemélet korábbi, indirekt alkalmazásával Polgreen és Simpson (2011) munkájában találkozhatunk. A szerzők a boldogság szerepét vizsgálták a migráció alakításában, s jutottak arra a következtetésre, hogy a boldogságnak nemcsak az abszolút szintje, hanem az abban bekövetkező változások is fontos befolyásoló tényezők lehetnek. A kilátáseméletet utóbbi eredményeik potenciális magyarázataként említették.

¹⁴ Megjegyzendő, hogy a hivatkozott művekben a csordamagatartás szerepének tárgyalására a később tárgyalandó hálózatokkal párhuzamosan kerül sor. Epstein (2008) ezzel a hálózatok létrejöttének okára is értelmezést kíván nyújtani. A hálózati modellek ugyanis azt jól magyarázzák, hogy egy bizonyos idő – a hálózat kiépülése – után a hálózat miért gyakorol pozitív hatást a további potenciális migránsok döntésére, ám kialakulásuk okairól nem szól. Epstein többek között ezen úr betöltésére is vállalkozik, mondván, a csordamagatartást már néhány korábbi elvándorló viselkedése is beindíthatja.

fejlődésének jelenlegi trendjei alapján ezen irányzatokban a migrációkutatás számára is jelentős potenciál rejtőzhet.

A migráció új közgazdaságtana

A nem biztos kimenetek kezelésének a problematikája adott inspirációt egy, a mikroökonómiai modellektől elkülönülő iskola, a migráció új közgazdaságtana (a továbbiakban: MÚK) kialakulására, amelynek fejlődése leginkább Stark munkásságához köthető (Stark, 1991; Stark és Bloom, 1985; Stark és Taylor, 1989, 1991). Ezen irányzat elemzési egysége már nem az egyén, helyette a családra tekint döntéshozó aktorként, amely a migráció lehetőségét egyfajta allokációs döntésként kezeli. Ennek során emberi erőforrásait, azaz a családtagokat úgy allokálja a hazai, illetve külföldi munkaerőpiacok között, hogy azzal családi szinten maximalizálja a várható közös jövedelmet, kihasználva a nemzetgazdaságok különbözőségei adta diverzifikációs lehetőségeket, és minimalizálja az előttük álló kockázatokat is.

A MÚK-ban megjelenik az az egyébként viselkedésgazdaságtani (Kahneman et al., 1991) motivum, amely szerint az emberek nem abszolút értelemben értékelik a helyzetüket, hanem mindig valamilyen referenciaponthoz (például a társadalom más csoportjaihoz) viszonyítják azt. Ez a migráció kapcsán úgy manifesztálódhat, hogy a potenciális elvándorlók nem pusztán saját jövedelmi vagy vagyoni helyzetük, hanem a társadalmi ranglétrán elfoglalt pozíciójuk, relatív depriváltságuk alapján hozzák meg kivándorlási döntésüket (Stark és Taylor, 1989, 1991). Eszerint a szegénység önmagában még nem feltétlenül ösztönöz elvándorlásra. Egy gazdag vagy nagy jövedelmi egyenlőtlenségekkel terhelt társadalomban azonban már nyomasztóbb szegénynek lenni az irányzat szerint, így ezek érintettjei hajlamosabbak lehetnek a migrációra. Mindezek alapján a migráció új közgazdaságtana a fentebb ismertetett elméletekhez képest új implikációkkal bír. Ezek legfontosabbika, hogy a migrációs folyamat elindulhat a nemzetközi bérkülönbségek léte nélkül is. Az országon belüli egyenlőtlenségek, illetve a kockázatcsökkentés mint családi cél ugyanis érdemi fejlettségbeli különbségek hiányában is ösztönözhet az elvándorlásra.

Az ismertetett erények mellett több kritika is megfogalmazható a migráció új közgazdaságtanával szemben. Ezek egyike az elmélet alkalmazhatóságával áll összefüggésben. Míg a fejlődő és fejlett országok viszonylatában valóban plauzibilis hipotézisnek tűnhet a családi szintű kockázatminimalizálás mint migrációs ok, a fejlett országokból kiinduló elvándorlás esetén már kételyek fogalmazód-

hatnak meg ezzel kapcsolatban. Egyrészt azért, mert a nyugati individualista és atomizált társadalmi berendezkedésben, ahol a nukleáris családmódel mellett egyre inkább jellemző az egyedülállóság is, a család mint döntéshozatali egység gondolata megkérdőjelezhető. Másrészt pedig – mint azt Massey et al. (1993) is említik – ezen országokban fejlett magán- és társadalombiztosítási rendszer működik, amely például a munkanélküliségi ellátás intézménye révén betölti azt a kockázatminimalizálási funkciót, amely ellen a fejlődő országok potenciális migránsai az elvándorlással tudnak védekezni. Emellett a családi szintű haszonmaximalizálás és kockázatminimalizálás koncepciója elvi szinten is kifogásolható. Az ember kognitív korlátai ugyanis a családi szintű optimalizációban, amely a kollektív döntések nehézségeivel is terhelt, még inkább jelen lehetnek, ami a realitás oldaláról kezdheti ki ezen leíró modellek jóságát.

Ebből a szempontból életszerűbbnek tűnhetnek DaVanzo (1981), Mincer (1978) és Sandell (1977) korábbi modelljei, amelyek nem mennek el addig, mint a MÚK. Pusztán annyit állítanak, hogy a család akkor vándorol el együttesen, ha az így szerezhető összjövedelem nagyobb a hazainál, és az egyes családtagok esetleges alacsonyabb keresetéből származó kiesést a többiek növekménye internalizálni tudja. Mindazonáltal a MÚK elvitathatatlan érdeme, hogy felhívta a figyelmet arra, hogy az emberek nem kizárólag saját szempontjaikat veszik figyelembe a kivándorlaskor, hanem az őket körülvevő családi és társadalmi közeg is befolyásolja döntésüket.

Hálózatelméletek

Amint arra már utaltunk, tájékozódása során az egyén különös figyelmet szentel a rokonoktól, barátoktól érkező információkra. Ennek fontosságát a migrációs hálózatok elmélete foglalja keretbe (Gurak és Caces, 1992; Massey, 1990a, 1990b), amely elsősorban nem a migráció kiváltó okait, hanem annak mértékének alakulását kívánja magyarázni. Az irányzat központi fogalma a kumulatív okság (*cumulative causation*) kifejezés, amely a migráció önerősítő és öfenntartó természetére utal. Az ugyanis, hogy egy adott társadalmon belül (vagy más megközelítésben egy adott célországban) növekszik a kivándorlók (vagy bevándorlók) száma, a migrációs hálózatok kiépülésével a többiek számára is megkönnyíti a migrációt. A migrációs hálózatok az emberek interperszonális kapcsolataira épülnek, amelyek – például a kvázi-intézményesülő információs csatornákon keresztül – érdemben csökkentik a vándorlás költségeit. A hálózatok növekedésével ezek a költségek tovább mérséklődnek, ami a kivándorlás nettó hasznainak

növelésével még több személy számára teszi racionális döntéssé az elvándorlást, így az egy idő után öngerjesztő folyamattá válik. Ráadásul a hálózat kiépülése nem csak a migrációs költségek, hanem a bizonytalanság csökkentéséhez is érdemben hozzájárul, ami – mint arra már kitértünk – ugyancsak döntő erővel bírhat. További következmény lehet az is, hogy a kibocsátó közegben a migrációval kapcsolatos attitűdök is megváltoznak, s az elvándorlásnak egyfajta kultúrája alakul ki, ami szintén előmozdíthatja a folyamat további erősödését.

A hálózatok szerepét mind a közgazdasági, mind a szociológiai irodalom tárgyalja. Előbbi a hálózat által nyújtott pozitív externáliák és a hálózat növekedése nyomán endogén módon változó mobilitási költségek szerepére helyezi a hangsúlyt (Carrington et al., 1996), illetve azt emeli ki, hogy a hálózat segítségével az információs költségek csökkenhetnek (Poot, 1996), a munkába állás valószínűsége pedig nőhet (Stahl, 1995). Ezek mind kedvezőbbé tehetik a kivándorlási alternatívát.

A szociológiai irodalom ennél még szélesebb körű szerepet tulajdonít a hálózatoknak. Mivel rendszerint az egyéni cselekvések társadalmi beágyazottságára és meghatározottságára helyezi a hangsúlyt, a migráció kapcsán is axiómaként kezeli, hogy a személyes kapcsolatoknak és az erre épülő kapcsolati hálónak fontos szerepe van a migráció lefolyásában.¹⁵ Sik (2012) ezt a hálózatrendszeret nevezi migrációs buroknak, amelynek az elvándorlás mint lehetőség felmerülésétől kezdve, a célországválasztáson át egészen a külföldi munkahely megtalálásáig döntő szerepe van a migráció sikerességében. Mint írja: „a hálózat nem csupán a hálózetelméletben megismert tranzakcionális költségeket csökkentő racionalitás intézménye, hanem egy nagy tehetetlenségi erejű és önálló életet élő társadalmi mechanizmus, amely több mint a benne szereplő egyének és háztartások összege, amely önálló szubkultúraként és gazdasági környezetként hosszú távon befolyásolja a benne lévők és a vele érintkezők viselkedését és korlátozottan racionális döntéseit” (Sik, 2012: 145). Ez a megközelítés Haug (2008) munkájában is megjelenik, aki a hálózatok növekedésével járó társadalmi tőke bővülésére helyezi a hangsúlyt. A hálózat így az új környezetbe való beilleszkedésben és az ezzel járó személyes sokkok kezelésében is segítséget tud nyújtani (Sik, 2018).

Mindezek tükrében a migrációs hálózatok elmélete fontos adalékkal szolgál a vándorlási folyamatok alakulásának megértéséhez, hiszen magyarázatot

¹⁵ A szociológiai irodalom a hálózatok kapcsán használja a Granovetter-féle (1985) beágyazottság fogalmát is, ám ezt többnyire a bevándorlók integrációja kapcsán tárgyalja, amely kívül esik jelen tanulmány fókuszán. A témáról jó áttekintést ad Portes és Sensenbrenner (2007).

nyújt arra is, hogy miért növekedhetnek az áramlások még elhanyagolható, vagy éppen csökkenő nemzetközi bérkülönbségek mellett is. Ugyanakkor, mint azt Massey et al. (1993) kiemelik: fontos látni, hogy ezen elmélet fókusza eltér a fent bemutatottakétól, és a migráció megindulásának kezdeti okait nem, csak későbbi mértékének alakulását képes magyarázni.

EMPIRIKUS IRODALMAK

A migráció befolyásoló tényezőit leíró elméleti modellek bemutatása után az ezek érvényességéről, empirikus alátámasztásáról szóló kvantitatív vizsgálatokat¹⁶ lefolytató irodalmat tekintjük át.¹⁷ Ezt azonban – mint azt korábban jeleztük – az elméleti alfejezet felépítésétől eltérő struktúrában tesszük: az áttekinthető tanulmányokat az általuk használt adatok mérési szintjének függvényében bontjuk két részre. Ennek megfelelően először az aggregált, makroszintű, majd az egyéni jellemzőket tartalmazó, mikroszintű adatokat használó vizsgálatokat mutatjuk be. Erre a bontásra azért van szükség, mert a megfelelő egyéni adatok hiányában gyakori, hogy a mikroszintű elméleteket is aggregált adatok segítségével tesztelik a szerzők.

A makroadatokat használó tanulmányok elsősorban az áramlások irányának, mértékének és a makrokörnyezetben megjelenő kiváltó okok elemzését célozzák. Az egyéni adatokkal végzett kutatások pedig elsősorban a migránsok szelekciójának, az elvándorlási döntésben számításba vett egyedi tényezők vizsgálatára alkalmasak. Utóbbiak esetén gyakori, hogy tényleges vándorlási adatok helyett a kutatók migrációs hajlandósági adatokon tesztelik az elméleteket. Ezeket ugyancsak szerepeltetjük az áttekintésben.

¹⁶ A kvalitatív vizsgálatok áttekintése – noha fontos szegletét képezik a migrációkutatásnak, különösen a szociológiában – túlmutat jelen tanulmány keretein, már csak terjedelmi szempontok alapján is. Előbbiek ugyanis nem csak módszertanukban, de gyakran kiindulópontjaikban is jelentősen eltérnek az itt tárgyalt vizsgálatoktól, így az – akár az eredményekben vagy implikációkban is megjelenő – esetleges eltérések részletes tárgyalása külön tanulmányt érdemelne.

¹⁷ Az empirikus elemzések értékelésekor mindig szem előtt kell tartani, hogy a migrációkutatásban az adatok elérhetőségével és megbízhatóságával kapcsolatban számos kihívás és dilemma áll a kutatók előtt. Ez többek között a migráció természetéből adódó mérési nehézségekkel áll összefüggésben. A felmerülő kihívásokat az itt hivatkozott művek egy része is tárgyalja (pl. Blaskó és Gödri, 2014; Gödri és Feleky, 2013; Gödri, 2015; Zaiceva és Zimmermann, 2008), de átfogó és általános képet ad az adatokkal kapcsolatos problémákról többek között Bauer és Zimmermann (1995) és Lakatos (2015) is.

Makroszintű vizsgálatok

Amint azt az előző fejezetben bemutattuk, a migráció egyik mozgatórugója a bérkülönbségek léte. Az egyes területek, országok bérszínvonala pedig általában szoros korrelációt mutat azok általános fejlettségét leíró további mutatókkal. Mindezeknek a migrációs folyamatokban betöltött szerepét – különböző elméleti háttérrel, módszertant és mintát használva – az empirikus irodalmak is rendre igazolták. Hartog és Vriend (1989) Hollandia, míg Katseli és Glystos (1989) Görögország esetében vizsgálta a kivándorlási rátákra ható tényezők szerepét. Utóbbiak a migráció mikroökonómiai elméletéből kiindulva az NDK-ba vándorlás esetén, előbbieket pedig a mikro- és makroökonómiai megfontolások együttes felhasználásával, nem célország-specifikusan támasztották alá a célországok bérszínvonalának befolyásoló erejét. Geary és Ó Gráda (1989) az ír-brit relációt vizsgálva jutott azonos eredményre. Ugyanezt Lundborg (1991) a humántőke-elmélet talajáról a skandináv országok migrációs rátái kapcsán erősítette meg. A fogadó ország béreinek proxyjaként az egy főre eső GDP-t használva vegyes elméleti háttérrel Jennissen (2003) a nyugat-európai, Mayda (2010) az OECD-országok 1980 és 1995 közötti időszak vándorlási rátája, Sprenger (2013) illetve Palmer és Pytlikova (2015) pedig az Európai Unió belüli áramlások esetén támasztotta alá a változó fontosságát.

Negatív irányú kapcsolatra utaló empirikus eredménnyel csak Jenkins (1977) munkájában találkozhatunk, aki a vonzás-taszítás elméletét Mexikó és az Egyesült Államok viszonylatában tesztelte. Eredményének általánosíthatósága azonban több szempontból is megkérdőjelezhető. Vizsgálata ugyanis az idősorok egyszerű korrelációanalízisére épült, így a bérek és a migráció kapcsolatában nem tudott további tényezőkre kontrollálni (pl. az amerikai gazdaság további vonzó tényezőire vagy a migrációs politika szigorúságának változására). Elemzését továbbá nem a gazdaság egészére végezte, kizárólag mezőgazdasági dolgozók bérével számolt, amelynek változása sem az egyéb szektorok, sem a nemzetgazdasági átlag bérszínvonalának mozgásával nem esik egybe feltétlenül.

A származási országok bérszínvonala ugyancsak fontos tényező a migráció alakulásában, amit Jenkins (1977), Katseli és Glystos (1989), Geary és Ó Gráda (1989), valamint Lundborg (1991) empirikus vizsgálatai is alátámasztottak. A push-pull megközelítésre alapozva, a pakisztáni kivándorlók számát vizsgálva Ahmad et al. (2008) is hasonló eredményre jutott, Kureková (2013) pedig a kelet-közép-európai országok munkaerejének kivándorlási rátája kapcsán bizonyította ezt. A bérek proxyjaként ismét a GDP-adatokat használva Sprenger (2013), valamint Palmer és Pytlikova (2015) eredményei is a fentieket erősítik meg.

A küldő országok bérszínvonala kapcsán csak Faini és Venturini (2010) találtak vegyes eredményeket. A szerzők dél-európai országok bruttó flow adatokból számított kivándorlási ráták kapcsán jutottak arra, hogy ugyan a gazdagabb küldő országok bérszínvonalának növekedése csökkenti az elvándorlást, ám a szegény országok esetén a kapcsolat fordított. A származási országok bérszínvonalának és kivándorlási rátájának kapcsolatát tehát egy fordított U-alakú görbével írták le. Ezt azzal magyarázták, hogy a bérek növekedése ezen társadalmakban első körben inkább lehetőséghez juttatja a migrációt fontolgatókat.

A származási és a célország egymáshoz viszonyított bérszínvonalának – azaz a relatív bérszínvonalnak – a kivándorlásra gyakorolt hatását is többen tesztelték. Walsh (1974) humántőke- és push-pull elméletre alapozott tanulmányában Írország és az Egyesült Királyság viszonyában igazolta a bérszínvonalbeli különbségek és az áramlások mértéke közötti pozitív kapcsolatot. Ezt az összefüggést erősítette meg Jenkins (1977) és Geary és Ó Gráda (1989) is. A pozitív kapcsolat létét támasztotta alá Finnország és Svédország viszonyában a humántőke-elmélet bázisán vizsgálódó Erikson (1989), valamint a gravitációs modelljét¹⁸ a nyugat-európai országok bevándorló állományán tesztelő Molle és van Mourik (1989) is. A neoklasszikus közgazdaságtan predikcióit a közép-európai országok mintáján Fassmann és Münz (1997) is megerősítette: a nagyobb bérkülönbségek nagyobb vándorlási áramlásokat eredményeznek. A humántőke-elméletből kiindulva Hatton (2005) egyesült királysági adatok felhasználásával, Clark et al. (2007) pedig amerikai adatokon jutott ugyanerre az eredményre. Bertocchi és Strozzi (2008) vegyes elméleti háttérrel 1870 és 1910 közötti adatokkal, válogatott nyugat-európai és észak-amerikai országok mintáján igazolta a bérkülönbségek szignifikáns szerepét. A pozitív irányú kapcsolat létét Faini és Venturini (2010) is megerősítette.

A fentiekkel ellentétes, negatív irányú kapcsolatra utaló eredmény csak Grogger és Hanson (2011) modelljeinek egyik specifikációjában figyelhető meg. Itt a szerzők OECD-országok kivándorlási rátái segítségével a Borjas-féle szelekciós modell implikációit kívánták tesztelni, a negatív együtttható megjelenését pedig a mobilitási költségekre való kontrollálás hiánya miatti kihagyott változók okozta torzítással, valamint az adatokban meg nem jelenő negatív szelekció hiányával magyarázták. Negatív irányú és nem szignifikáns kapcsolatról számolt

¹⁸ A gravitációs modellek főbb predikciói Kim és Cohen (2010) megfogalmazásában a következők: i) a nagyobb népességű országok több migránst bocsátanak ki a kisebb népességűeknek; ii) a nagyobb népességű országok több bevándorlót vonzanak; és iii) nagyobb távolságok esetén a várható áramlások mértéke is kisebb.

be Waldorf és Esparza (1988) is, akik négy különböző európai országból az NSZK-ba történő munkaerő-migráció időbeli alakulását vizsgálták. Az országok idősoraira külön-külön futtatott és egymástól is különböző specifikációjú modelljeikben azonban mindössze a relatív bér- és munkanélküliségi szint szerepelt magyarázóváltozóként, így az erősen korlátozottnak tekinthető, ami magyarázattal szolgálhat az irodalom döntő többségében tapasztaltaknak ellentmondó eredményeire.

A nemzetgazdaságok munkaerőigénye és ennek pandantjaként a migráns munkába állásának valószínűsége ugyancsak fontos befolyásoló tényezőként jelent meg a migrációs elméletekben, amely faktorokat az empirikus kutatások rendre a munkanélküliség mértékével proxyzták. A célterületek munkanélküliségi szintje és az odaáramló migráció mértéke között az irodalom egyhangúan igazolta a negatív irányú kapcsolat létét. Jenkins (1977), Hartog és Vriend (1989), Katseli és Glystos (1989), Lundborg (1991), Jennissen (2003), Hatton (2005), Faini és Venturini (2010), Sprenger (2013), valamint Palmer és Pytlikova (2015) hivatkozott tanulmányai mind erre szolgáltatnak empirikus bizonyítékokat. Tétényi et al. (2018) szerint ráadásul ez az összefüggés még menekültek esetén is fennáll. Munkájukban ezt a push-pull irányzatból kiindulva a 2002 és 2016 között Magyarországra beérkező menedékkérelmekre vonatkozó adatok segítségével igazolták.

Ezzel párhuzamosan a származási országok magasabb munkanélküliségi szintje a gazdaságban meglévő munkaerőfeleslegre utalhat. Így az egyén számára is nehezebb lehet megfelelő munkát találni, s ez egyfajta taszító tényezőként jelentkezhet az elvándorlást fontolgató munkaerő számára. E hipotézist Eriksson (1989), Katseli és Glystos (1989), Lundborg (1991), Fassmann és Münz (1997), Ahmad et al. (2008), Faini és Venturini (2010), Kureková (2013), Sprenger (2013), Palmer és Pytlikova (2015) vizsgálatai támasztják alá.

A küldő ország munkanélküliségi szintje és a kivándorlás mértéke között csak Stark et al. (2009) talált negatív irányú kapcsolatot, akik a MŰK elméleti talaján állva elemezték a lengyelországi régiók emigrációs folyamatait. A szokatlan eredményt strukturális okokkal magyarázták: az érintett munkanélküliek ugyanis – a szocialista rendszer „örökségeként” – olyan típusú képzettségekkel rendelkeztek, amellyel külföldön sem tudnának munkát találni. Így esetükben humán tőkájuk gyenge minősége jelentette a visszatartó erőt a kivándorlástól, s a magas munkanélküliség nem oka, hanem okozata volt ennek.

A munkanélküliség fentiekkel konzisztens szerepét erősítették meg Walsh (1974), Waldorf és Esparza (1988) és Lundborg (1991) hivatkozott elemzései is, akik a küldő és a fogadó ország relatív munkanélküliségi szintje és a vándorlások mértéke között találtak pozitív irányú szignifikáns kapcsolatot. A két vál-

tozók között ellentétes irányú kapcsolatot csak Geary és Ó Gráda (1989) mért az Írországból az Egyesült Királyságba történő migrációt vizsgáló empirikus modelljük első specifikációjában. Miután azonban modelljüket újraszpecifikálták és a várható relatív bérek változójában számoltak a munkanélkülivé váláskor esedékes járadékokkal is, már az elmélettel konzisztens eredményekre jutottak.

A piaci tényezők mellett a közpilitikai jellegű faktorok fontosságát is több empirikus vizsgálat alátámasztotta. Geary és Ó Gráda (1989) azt mutatta meg, hogy az adó- és a jóléti rendszer a potenciális migránsok várható jövedelmén keresztül befolyásolja a migrációs trendeket. Tétényi et al. (2018) a menedékkérők esetén jutott hasonló eredményre, míg Lundborg (1991) a munkanélküli járadékok célországbeli, illetve a küldőkhöz viszonyított relatív nagyságának befolyásoló erejét igazolta. Kureková (2013) a származási országok jóléti rendszereinek (jóléti, szociális védelmi és munkanélküliségi kiadások), Palmer és Pytlikova (2015) pedig a jóléti kiadások kapcsán bizonyította, hogy hatással vannak a migráció alakulására.

Pânzaru (2013) közép-kelet-európai országok migrációs flow adatain jutott arra az eredményre, hogy a közpolitika és az intézményi működés minősége (így az üzleti és a munkaerőpiaci szabályozás, valamint az igazságszolgáltatás, továbbá a jogrendszer működése) nem befolyásolja a vándorlások mértékét. Ebből azt a következtetést vonta le, hogy az említett tényezők helyett elsősorban a gazdasági tényezők dominánsak a migráció mozgásában. Tekintve azonban, hogy empirikus modelljében ezekre a változókra nem kontrollált, így eredményei, illetve következtetései erősen megkérdőjelezhetőek. Bertocchi és Strozzi (2008) ugyanakkor szignifikáns kapcsolatot talált a fogadó országok politika intézményeinek minősége (demokrácia foka, szavazati jog kiterjedtsége) és a beáramló migráció alakulása között. Tétényi et al. (2018) pedig a származási ország politikai rendszere kapcsán arra jutott, hogy elnyomás esetén kevesebb menekült tud távozni onnan, az erőszakos konfliktusok jelenléte azonban érdemi taszító hatást jelent.

A költségek migrációs döntésekben betöltött szerepe empirikusan nehezen mérhető, ám az általánosan elmondható, hogy ezek mértéke távolabb lévő országok esetén jellemzően nagyobb (gondolva akár az utazás, a költözés és a kapcsolattartás terheire is). Ennek megfelelően a makroszintű adatokkal dolgozó vizsgálatok a költségek mértékét rendre a küldő és a fogadó terület közötti távolsággal mérik. Molle és van Mourik (1989), Lundborg (1991), Fassmann és Münz (1997), Clark et al. (2007), Mayda (2010), Grogger és Hanson (2011), Sprenger (2013), Palmer és Pytlikova (2015), illetve Tétényi et al. (2018) elemzéseire rendre abba az irányba mutatnak, hogy a távolság és a migráció mértéke között szig-

nifikáns negatív irányú kapcsolat van. Emellett Sprenger (2013) tanulmányában az országok közötti szomszédosság dummy változójának szignifikáns volta is a könnyebb megközelíthetőséget, átjárhatóságot és ezzel együtt az „olcsóbb” migráció lehetőségét jelzi.

Azt, hogy a migrációs hálózatok megléte is hozzájárulhat a vándorlási költségek csökkentéséhez, szintén számos elemzés alátámasztotta. Ezek a hálózatok létének proxyjaként rendre a célországban tartózkodó migráns populáció méretét vagy az előző időszakban odavándorolt személyek számát használták, és kivétel nélkül szignifikáns pozitív irányú kapcsolatot találtak az adott időszaki migráció nagyságával. Ezen eredmények Lundborg (1991), Jennissen (2003), Hatton (2005), Clark et al. (2007), Faini és Venturini (2010), Mayda (2010), Sprenger (2013), Palmer és Pytlikova (2015), illetve Tétényi et al. (2018) hivatkozott tanulmányaiban jelentek meg.

Azt, hogy a nyelvtudás, az idegen nyelv ismerete költségcsökkentő – vagy éppen a humán tőke hasznosíthatóságát növelő – tényező lehet a potenciális migránsok számára, szintén több empirikus vizsgálat bizonyította. Clark et al. (2007) eredményei szerint az angolnyelvű országokból ceteris paribus szignifikánsan többen vándoroltak az USA-ba, mint máshonnan.¹⁹ Grogger és Hanson (2011) a célországok tekintetében mutatta meg, hogy az anglofon államok vonzóbbak a migránsok számára. Sprenger (2013) azt igazolta, hogy a származási ország lakosságának idegen nyelvismerete befolyásolja az áramlások alakulását, emellett a nyelvi közelség és a migráció mértéke között is szignifikáns kapcsolatot talált. Utóbbit Palmer és Pytlikova (2015) is megerősítette.

A külföldi munkavállalást és letelepedést a bevándorláspolitikai és a kapcsolódó munkaerőpiaci szabályok is megnehezíthetik, amelyek kezelését és leküzdését ugyancsak a migráció költségeiként értelmezhetünk. Molle és van Mourik (1989) eredményei szerint a migráció mértéke és a szigorú bevándorláspolitikai negatív irányú kapcsolatban áll egymással. A bevándorlási és menedékjogi rendszer működése, szigorúsága Tétényi et al. (2018) elemzése szerint a menedékkérők döntését is befolyásolja. Grogger és Hanson (2011), illetve Sprenger (2013) a szabad nemzetközi mozgás intézményének (Schengen-tagság, vízumkényszer hiánya) meghatározó szerepét igazolták. Fassmann és Münz (1997) pedig együttjárást talált ugyan a bevándorláspolitikai szigorodása és a bevándorlás növekedése között, azonban kiemelték, hogy ez inkább fordított irányú kapcsolatokra utal: valójában a növekvő bevándorlás lehetett az oka a szigorodó törvénykezésnek.

¹⁹ Ez persze nemcsak a nyelvtudás meghatározó szerepét, hanem a kultúrák közelségének fontosságát is jelzi.

Nemcsak a fogadó ország formális szabályainak leküzdése jelenthet akadályt – s ezáltal mobilitási költséget – a migránsok számára, hanem az informális intézményi különbségek áthidalása is. Ezt a hipotézist Molle és van Mourik (1989) vizsgálata igazolja, ám Sprenger (2013) nem talált szignifikáns kapcsolatot az egyes országok vallási és kulturális távolsága és a köztük végbemenő migráció mértéke között. Utóbbira magyarázat lehet, hogy Sprenger (2013) vizsgálata EU-tagállamokra fókuszált, ahol ezek – kontrollálva ráadásul a nyelvi különbségekre – lényegesen kisebbek, mint globális viszonyban.

A gyarmati múlt fontos forrása lehet az országok kultúrájának „közelsége”, s ezáltal pozitív hatása lehet a bilaterális migráció alakulására. Ebből kiindulva a gyarmati kötelékek szerepét Grogger és Hanson (2011) megerősítette, Mayda (2010) azonban nem talált szignifikáns kapcsolatot a változó és a migráció mértéke között. Utóbbira ugyancsak az OECD-országok mintájának sajátossága adhat magyarázatot. Szintén az országok közötti közelség és kapcsolódások proxyként szolgálhatnak a bilaterális külkereskedelmi kapcsolatok is, amelyeknek az áramlásra gyakorolt pozitív hatását Fassmann és Münz (1997) igazolta.

A korábban tárgyalt makrogazdasági mutatókon túl az infláció mértéke említendő még, amely a különböző országokban uralkodó bizonytalanság proxyjaként szolgálhat. Tekintve, hogy utóbbi kétségkívül befolyásolhatja az egyén jövőjének tervezhetőségét, a magas infláció egyfajta push-faktorként is működhet. Ennek szignifikáns hatását Ahmad et al. (2008) eredményei igazolják. További taszító tényezőként hathat a MŰK szerint az, ha egy országban nagy az egyenlőtlenségek mértéke, hiszen ez fokozottan növeli a szegények depriváltságérzetét. Ezt Hatton (2005), Clark et al. (2007), Stark et al. (2009) és Mayda (2010) vizsgálatai támasztják alá.

Egyes szerzők a humántőke-elmélet további, így a korra (Bertocchi és Strozzi, 2008; Mayda 2010), illetve a képzettségre (Jennissen, 2003; Sprenger, 2013; Palmer és Pytlikova, 2015) vonatkozó implikációit is tesztelték makroadatok segítségével, noha azok alapvetően nem alkalmasak erre. Az országos átlagokat leíró mutatók alapján ökológiai tévkövetkeztetés lenne konklúziót vonni: az ugyanis, hogy a magasabb, átlagos képzettségi szinttel rendelkező országokból ceteris paribus kevesebben vándorolnak el, nem jelenti azt, hogy ténylegesen a magas képzettségűek döntenek a kivándorlás mellett. Ezen állítások empirikus tesztelése kapcsán tehát a következő alfejezetben bemutatásra kerülő mikroszintű vizsgálatok irányadóak.

Összességében tehát az látható, hogy az aggregált adatokat használó empirikus tanulmányok rendre igazolják az előző fejezetben bemutatott elméletek által fontosnak tartott makrotényezők befolyásoló szerepét. Ezek a tényezők

– amelyek áttekintő összefoglalását a *2. melléklet* tartalmazza – nagymértékben hozzájárulhatnak ahhoz, hogy megértsük az országok közötti áramlások irányát és mértékét, az egyéni szintű szelekciós tényezőkről azonban csak korlátozott képet adnak. Utóbbiakról a következő alfejezetben értekezünk részletesen.

Mikroszintű vizsgálatok

A mikroszintű adatokat használó kutatások előnye, hogy az egyedi jellemzők alapján segítenek megérteni, mely tulajdonságokkal rendelkező személyek hajlamosabbak inkább az elvándorlásra, s ezáltal közelebb visznek a migráció okainak és befolyásoló tényezőinek megértéséhez. Az alábbiakban ilyen vizsgálatok eredményeinek bemutatására kerül sor. Ezek többnyire a humántőke-elméletből indulnak ki, így az itt ismertetendő munkák esetében csak az ettől való eltérést emeljük ki.

A mikroszintű vizsgálatok között található olyanok, amelyek bizonyos makroadatokat is bevonnak az elemzésbe (például a mintában szereplő egyén származási országának a munkaerőpiaci állapotára vonatkozó aggregált mutatókat²⁰). Ezek is megerősítik az elméleteknek az egyéni jólétet meghatározó bérekre vonatkozó implikációit. Geis et al. (2013) négy fejlett ország mikroadatai segítségével elemezték a migránsok célország-választásának befolyásoló tényezőit, és erősítették meg, hogy a bevándorlók a magasabb bérszínvonalú országokat preferálják. Drinkwater (2003) az EU-csatlakozás előtt álló kelet-közép-európai országok esetén – proxyként az egy főre eső GDP értékeket használva – talált szignifikáns negatív kapcsolatot a küldő ország bérszínvonala és az adott állam polgárainak migrációs hajlandósága között. Fouarge és Ester (2008) és Zaiceva és Zimmermann (2008)²¹ szintén EU-s mintákon, Örkény (2003a) pedig Kárpát-medencei adatokon erősítette meg, hogy a származási ország alacsony bérszínvonala növeli az elvándorlási hajlandóságot. Speare (1971) tajvani adatok felhasználásával talált szignifikáns pozitív irányú kapcsolatot a migrációtól várt bérkülönbségek és az elvándorlás megvalósulása között.

Az objektív anyagi viszonyokon túl az elméleti irodalom a szubjektív jólét-érzet fontosságára is kitért. A különböző életkörülményekkel – például anyagi helyzettel vagy munkával – való elégedettség migrációt befolyásoló szerepét

²⁰ Ezen vizsgálatokban ugyanazon ország polgárai esetén nem, csak országonként volt variancia az adatokban.

²¹ Megjegyzendő, hogy Zaiceva és Zimmerman (2008) egyik almintájukon, a 2004 előtt csatlakozott tagállamok 2001-es adatain pozitív irányú kapcsolatot is mértek, amelyet – részleteket nem taglálva – adózási megfontolásokkal és a visszatérési szándékok potenciális meglétével magyaráztak.

többen is igazolták. Szociológiai megközelítéssel, Kárpát-medencei romák migrációs potenciálját vizsgálva Örkény (2003b), tényleges migrációról szóló erdélyi adatokon Gödry és Feleky (2013), magyarországi elvándorlási szándékok esetén pedig Gödri (2016) tette meg ezt. Több korábbi szociológiai megalkozottságú kutatását összegző művében Sik (2018) is ezt erősítette meg. Hivatkozott tanulmányukban Zaiceva és Zimmermann (2008) is azt találták, hogy a fizetésükkel elégedett személyek ceteris paribus szignifikánsan kisebb hajlandóságot mutattak az elvándorlásra. Behaviorista alapokról indulva Speare (1974), illetve Landale és Guest (1985) migrációs szándékok és a tényleges migráció kapcsán támasztották alá az elégedetlenség elvándorlást ösztönző természetét.

A munkalehetőségekre vonatkozó várakozások ugyancsak megerősítést nyertek az egyedi adatokat használó kutatásokban is. Geis et al. (2013) igazolták, hogy az elvándorlók ceteris paribus az alacsonyabb munkanélküliségi rátával rendelkező országokban törekednek, Speare (1971) és Drinkwater (2003) pedig a származási hely magas munkanélküliségének taszító hatására talált empirikus bizonyítékot.

Utóbbi eredmény tovább vezet arra a tényre – amely egyébként is a mikroszintű vizsgálatok előnyének tekinthető – hogy a szelekciós tényezők vizsgálatának megértésekor az aktorok egyedi jellemzőire érdemes fókuszálni. Azt, hogy a foglalkoztatottak a munkanélkülieknél kevésbé hajlamosak az elvándorlásra, többen is igazolták. Speare (1971), Örkény (2003a, 2003b), Gödri (2016), Sik (2018) hivatkozott írásai mellett Burda et al. (1998) németországi migrációs hajlandóságokat rögzítő adatbázis segítségével, a behaviorista alapokról kiindulva Epstein és Gang (2006) pedig magyarországi elvándorlási hajlandósági adatokon erősítették meg ezt.

A cél és származási hely közötti távolságot korábban a migrációs költségek proxyjaként azonosítottuk. A távolság növekedésének szignifikáns negatív hatását a migráció megvalósulására Speare (1971) igazolta, Hunt és Mueller (2004) pedig amerikai és kanadai adatokon támasztotta alá ezt a célterület-választás kapcsán. Előbbi azt is megmutatta, hogy a potenciális migráns által várt további költözési költségek nagysága ugyancsak befolyásolja a személy későbbi döntését.

A migrációs hálózatok szerepének tesztelésére ugyancsak alkalmasabbak a mikroadatok, hiszen ezek segítségével lehet kontrollálni arra, hogy az adott egyén ténylegesen rendelkezik-e a célterületen olyan kapcsolatokkal (például családtagok, barátok), amelyek megkönnyíthetik számára az elvándorlást és a beilleszkedést. E hálózati hatás pozitív szerepét Speare (1971), Burda et al. (1998),

Epstein és Gang (2006), Zaiceva és Zimmermann (2008), Geis et al. (2013), Gödri (2016), valamint Sik (2018) hivatkozott tanulmányai igazolták. Ugyanezt erősítette meg behaviorista elméleti alapokról indulva, fülöp-szigeteki elvándorlási szándékok, valamint tényleges viselkedési mikroadatokon De Jong et al. (1986), illetve Ausztriába irányuló migrációs és ingázási hajlandóságokat vizsgálva Huber és Nowotny (2013) is.

Szintén a hálózati hatás proxyjának tekinthető, ha az egyén rendelkezik korábbi migrációs tapasztalattal. Ennek pozitív szelekciós szerepét a későbbi migrációs szándéokra vagy a tényleges elvándorlásra De Jong et al. (1986), Drinkwater (2003), Fouarge és Ester (2008), Zaiceva és Zimmermann (2008), Huber és Nowotny (2013), továbbá Gödri (2016) tanulmányai igazolták. Ezt az összefüggést magyar mintán is több szerző alátámasztotta: Huzdik et al. (2010) a külföldi munkába állásról való vélekedés, Hárs és Simon (2016a) az orvsmigráció kapcsán. Blaskó és Gödri (2014) azt mutatta meg, hogy a nem Magyarországon születettek a többi magyar állampolgárnál *ceteris paribus* nagyobb valószínűséggel döntenek az elvándorlás mellett.

A humántőke-elmélet következtetései empirikus tesztelésére szintén a mikroadatok a megfelelőek. Azt, hogy a kor előrehaladtával csökken a kivándorlás valószínűsége, számos vizsgálat, így Speare (1971), Landale és Guest (1985), Burda et al. (1998), Drinkwater (2003), Örkény (2003a, 2003b), Hunt és Mueller (2004), Epstein és Gang (2006), Fouarge és Ester (2008), Zaiceva és Zimmermann (2008), Huzdik et al. (2010), Gödri és Feleky (2013), Huber és Nowotny (2013), Gödri (2016), illetve Sik (2018) igazolta. Idesorolhatóak Huzdik (2014) és Sik és Szeitl (2016) munkái is, amelyek a magyarországi migrációs potenciált alakító faktorokat vizsgálták. Blaskó és Gödri (2014), valamint Hárs és Simon (2016a) ugyanakkor korábban hivatkozott tanulmánya mellett egy másik (2016b) – a magyar munkaerő-elvándorlást vizsgáló – művükben fordított U-alakú kapcsolatot találtak a kor és a migrációs viselkedés között.

A humán tőke minősége ugyancsak befolyásolja, hogy az egyén milyen eséllyel talál munkát egy másik országban. Arra, hogy a képzettségi szint emelkedésével *ceteris paribus* az elvándorlás valószínűsége is nő, Speare (1971), Burda et al. (1998), Drinkwater (2003), Hunt és Mueller (2004), Epstein és Gang (2006), Fouarge és Ester (2008), Zaiceva és Zimmermann (2008), Huzdik et al. (2010), Huber és Nowotny (2013), Blaskó és Gödri (2014), Gödri (2016), Hárs és Simon (2016b), illetve Sik (2018) tanulmányai nyújtanak empirikus bizonyítékot. Fordított irányú kapcsolatot, tehát negatív szelekcióra utaló jeleket csak Gödri és Feleky (2013) talált speciális, erdélyi mintájuk vizsgálatakor.

Külföldre vándorlás esetén a nyelvtudás szintén fontos jellemzője az egyén humán tőkájének. Azt, hogy a jobb idegennyelv-tudással rendelkezők hajlamosabbak az elvándorlásra, Fouarge és Ester (2008), Huber és Nowotny (2013), Huzdik (2014), Gödri (2016) és Sik (2018) vizsgálatai támasztják alá.

A fentiekén túl az empirikus vizsgálatok rendre kontrollálnak néhány további demográfiai tényezőre. Ilyen többek között az egyén neme. Az elmúlt évtizedek vizsgálatai, így Burda et al. (1998), Drinkwater (2003), Örkény (2003a, 2003b), Epstein és Gang (2006), Fouarge és Ester (2008), Zaiceva és Zimmermann (2008), Huzdik et al. (2010), Huber és Nowotny (2013), Blaskó és Gödri (2014), Huzdik (2014), Hárs és Simon (2016b), Sik és Szeitl (2016), illetve Sik (2018) munkái azt mutatják, hogy alapvetően a férfiakat jellemzi nagyobb elvándorlási hajlandóság. Sik és Örkény (2003) szerint ennek oka főként a férfiak hagyományos társadalmi, illetve családfenntartó szerepében, valamint kalandkeresőbb attitűdjében keresendő.

Az, hogy valaki párkapcsolatban, illetve házasságban él, az empirikus vizsgálatok szerint szintén nagymértékben befolyásolja migrációs hajlandóságát. De Jong et al. (1986), Burda et al. (1998), Drinkwater (2003), Epstein és Gang (2006), Fouarge és Ester (2008), Zaiceva és Zimmermann (2008), Huzdik et al. (2010), Gödri és Feleky (2013), Huber és Nowotny (2013), Blaskó és Gödri (2014), Huzdik (2014) és Gödri (2016) elemzéseik mind azt mutatják, hogy az egyedülállók nagyobb valószínűséggel döntenek az elvándorlás mellett.

Emellett az is befolyásoló erővel bír, hogy az egyénnek van-e gyermeke. Fouarge és Ester (2008), Zaiceva és Zimmermann (2008), illetve Huber és Nowotny (2013) eredményei azt erősítik meg, hogy a gyermekesek ceteris paribus kisebb hajlandóságot mutatnak az elvándorlásra. A családméret meghatározó szerepét az irodalom az együtt történő vándorlás esetén többnyire a növekvő költségekkel (Huber és Nowotny 2013; Mincer 1978), a család otthonmaradása esetén pedig a lelki tényezőkkel (Zaiceva és Zimmermann, 2008) hozza összefüggésbe. Ezzel ellentétes eredményre csak Huzdik et al. (2010) jutottak, ők azonban ehhez egyszerű arányszámokat kalkuláltak, s nem kontrollálták egyéb tényezőkre.

Az empirikus vizsgálatok alapján az ingatlantulajdonosok kisebb mobilitási hajlandóságot mutatnak, mint azok, akik nem rendelkeznek saját ingatlannal. Speare (1971), Burda et al. (1998), Fouarge és Ester (2008), továbbá Zaiceva és Zimmermann (2008) tanulmányai rendre megerősítik az ingatlanok ilyen jellegű visszatartó erejét. Emellett Burda et al. (1998) és Zaiceva és Zimmermann (2008) eredményeiből azt a következtetést is levonhatjuk, hogy a nagyvárosok lakói szintén mobilabbak a kisebb települések rezidenseinél. Előbbi megfigyelést

Zaiceva és Zimmerman (2008) az ingatlaneladás extra költségeivel magyarázza, utóbbi okát pedig Örkény és Sik (2003: 190) annak tulajdonítja, hogy „a nagyvárosok részei a világvárosok közötti globális munkaerőpiaci, kommunikációs és kulturális kapcsolatok rendszerének”.

Összességében tehát az látható, hogy a mikroszintű vizsgálatok nélkülözhetetlen adalékokkal szolgálnak az aggregált adatokkal dolgozó kutatások mellé a nemzetközi migrációs folyamatok megértésében. Amellett, hogy képet adnak arról, hogy milyen attribútumokkal rendelkező személyek hajlamosabbak a migrációra, magának az elvándorlási döntésnek a természetéről, annak befolyásoló tényezőiről is információval szolgálnak. Mindezek összefoglalását a *3. melléklet* tartalmazza.

ÖSSZEGZÉS

A szakirodalom áttekintése alapján több dolog is kirajzolódik a migráció kapcsán. Elsősorban az, hogy önmagában is sokszínű jelenségről van szó, amelyet a társadalomtudományok különböző irányzatai legalább ilyen sokoldalú módon közelítenek meg. Ebből a sokszínűségből azonban kitűnik, hogy a különböző elméleti megközelítések szándékuk szerint is a migráció különböző aspektusaira kívánnak fókuszálni, ennek megfelelően a magyarázóerejük is eltérő a jelenség egésze tekintetében. Mindez pedig arra mutat rá, hogy maga a migráció is komplex jelenségként értelmezendő és elemzendő, így bármelyik irányzat primátusának a hirdetése diszciplináris vakság lenne a kutatók részéről. Az elméletek tekintetében emellett a fejlődés, illetve a kapcsolódási pontok megtalálása is megfigyelhető. Jól látható, hogy a későbbi munkák érdemben építenek mind a migrációkutatás korábbi vívmányaira, mind az aktuális tudományos trendekre. Végül, de nem utolsó sorban szintén pozitívként értékelhető az, hogy a terület empirikus eredményei összhangban vannak az elméletek implikációival, s a különböző háttérrel, mintával és módszerrel dolgozó kutatások nem ellentétes, hanem egymást kiegészítő eredményeket vonultatnak fel. Tanulmányunkban erről kívántunk széles körű, rendszerezett képet adni, amelynek táblázatszerű összefoglalása a mellékletekben érhető el.

Az elméletek értékelésekor fontos szempont lehet, hogy az egyes irányzatok mennyire alkalmasak napjaink migrációs folyamatainak elemzésére. Ezt a kérdést a különböző iskolák bemutatásakor már érintettük, de fontosnak érezzük, hogy itt – immár az empirikus eredményeket is figyelembe véve – áttekintést adjunk róla. A migráció neoklasszikus makro- és mikroökonómiai

elméletei az általánosíthatóság igényével, analitikus modellként léptek fel, így a jelenkori folyamatokra is generálisan alkalmazhatók. Az empiria ráadásul igazolja is ezen irányzatok fő implikációit (pl. bérszínvonal, munkanélküliség, kor, képzettség stb.). Az ugyanakkor – a modellezés természetéből fakadóan – elvitathatatlan, hogy ezen irányzatok jelentős egyszerűsítésekkel élnek, így a migráció komplex természetének megértésére kevésbé, inkább a trendek és nagy átlagok szintjén megfigyelhető jellemzők leírására alkalmasak. A makroökonómiai elmélet többek között a szelekció kérdésének magyarázatára, míg a humántőke-elmélet a migrációs döntés életszerű természetének (vö. racionális költség-haszon kalkuláció) leírására nem alkalmas. A különböző mobilitási formák specifikumainak értelmezése ugyancsak további cizellálást tesz szükségessé. Ennek megfelelően a mikroökonómiai modellcsalád továbbfejlesztett változatai, valamint a bemutatott behaviorista modellek ezekben az irányokba tett lépéseknek tekinthetők, de a modellek magyarázóerejének növelésére még jelentős tér van. Ebben többek között a kognitív tudományok és a szociológia vívmányai szolgálhatnak segítségül, amelyek mind az emberi agy működésével kapcsolatban, mind az emberi cselekvés társadalmi beágyazottságával összefüggésben fontos adalékokkal szolgálhatnak a migrációs elméletekhez. A hálózatelméletek eredményeinek felhasználása már részben ekként értelmezhető. Ezt mutatja az is, hogy maga az irányzat sem önmagában tekintendő, hisz nem a migráció megindulásának mély okait, hanem a meglévő áramlások mértékével kapcsolatban nyújt addicionális magyarázatokat. Mindezek fontos szerepét az empiria is alátámasztotta. A push-pull megközelítés mint általános értelmezési keret, valamint annak alapvetései – jelesül, hogy bizonyos tényezők taszító, míg mások vonzó hatással bírnak a potenciális migránsokra – ugyancsak időtlennek tekinthetők. Az azonban jól látható, hogy a különböző push és pull faktorok a különböző korokban és viszonylatokban eltérő fontossággal bírnak. Ennek tükrében az irányzatot alkalmazó kutatóknak mindig tekintettel lenni az általa vizsgált empirikus jelenség társadalmi, gazdasági, földrajzi, ökológiai és egyéb kontextuális kérdéseire. Ez ugyanakkor más szemszögből magával a push-pull irányzattal mint valódi elmélettel szembeni kritikaként is értelmezhető. A migráció új közgazdaságtana célzottan a 20. századi, fejlődő és fejlett országok viszonylatában lezajló migrációs folyamatok magyarázatára jött létre. Így a kontextuális alapvetései kevésbé értelmezhetők napjaink jelenségeire. Bizonyos implikációi – így a relatív pozicionális vagy önmagában a hozzátartozók jólétének a figyelembevétele – ugyanakkor ma is elvitathatatlanok, ennek megfelelően az empirikus vizsgálatokban is rendre megjelenő elemmé váltak.

A kelet-közép-európai régió és azon belül a magyarországi elvándorlás értelmezése és magyarázata kapcsán hasonló megállapítások tehetők. A bemutatott főbb elméletek – összhangban az előző bekezdésben megfogalmazottakkal – az általános trendek és a kivándorlók alapvető jellemzőinek leírására jól alkalmazhatók, azonban a specifikus esetek különböző attribútumainak beazonosításában itt is a társadalomtudományok különböző diszciplináinak vívmányai, valamint az itt nem tárgyalt kvalitatív kutatások eredményei nyújthatnak segítséget.

A magyarországi szakirodalom értékelése kapcsán az jegyezhető meg, hogy az empirikus, azon belül is a mikroszintű vizsgálatok között találhatunk hazai tanulmányokat. Ez vélhetően azzal áll összefüggésben, hogy érintett szerzők jellemzően inkább a szociológia területéről érkeztek, így a migráció makrogazdasági összefüggései a kevésbé kutatott témák közé tartoznak Magyarországon. Az áttekintett hazai vizsgálatok eredményei általánosságban összhangban vannak a nemzetközi szakirodalom megfigyeléseivel.

Összegzőként elmondható, hogy a folyamatosan fejlődő tudomány eredményeinek – ideértve a társadalmi jelenségekre vagy akár az emberi döntés természetére vonatkozó bővülő ismereteket – a migrációs elméletekbe történő beépítésére valamennyi irányzaton belül van tér, s ennek kapuja talán sosem záródik be. A napjainkban megfigyelhető technológiai fejlődés pedig az empirikus vizsgálatok számára kínál egyre újabb és újabb lehetőségeket, ami a migrációkutatásnak is újabb pozitív lökéseket adhat a jövőben: ideértve a releváns és jó minőségű adatok elérhetőségének növekedését, valamint az informatika nyújtotta egyre komolyabb támogatást a mélyebb és alaposabb módszerek alkalmazására.

IRODALOM

- Ahmad, N., Hussain, Z., Sial, M. H., Hussain, I. and Akram, W. (2008). Macroeconomic determinants of international migration from Pakistan. *Pakistan Economic and Social Review*, 46(2), 85–99.
- Akerlof, G. A. (1970). The Market for „Lemons”: Quality uncertainty and the market mechanism. *The Quarterly Journal of Economics*, 84(3), 488–500.
- Bach, R. L. and Smith, J. (1977). Community Satisfaction, Expectations of Moving, and Migration. *Demography*, 14(2), 147–167.
- Banerjee, A. V. (1992). A Simple Model of Herd Behavior. *The Quarterly Journal of Economics*, 107(3), 797–817.
- Bauer, T. and Zimmermann, K. (1995). Modelling International Migration: Economic and Econometric Issues. In R. van der Erf and L. Heering (Eds.): *Causes of International Migration. Proceedings of a workshop* (pp. 95–115). Luxembourg: Eurostat.
- Becker, G. S. (1962). Investment in Human Capital: A Theoretical Analysis. *Journal of Political Economy*, 70(5), 9–49.
- Bertocchi, G. and Strozzi, Chiara (2008). International migration and the role of institutions. *Public Choice*, 137(1–2), 81–102.
- Blaskó Zs. és Gödri I. (2014). Kivándorlás Magyarországról: Szelekció és célország-választás az „új migránsok” körében. *Demográfia*, 57(4), 271–307.
- Bodenhöfer, H-J. (1967). The Mobility of Labor and the Theory of Human Capital. *The Journal of Human Resources*, 2(4), 431–448.
- Borjas, G. J. (1989). Economic Theory and International Migration. *The International Migration Review*, 23(3), 457–485.
- Borjas, G. J. (2014). *Immigration Economics*. Harvard University Press, Cambridge: Harvard University Press
- Burda, M. C., Härdle, W., Müller, M. and Werwatz, A. (1998). Semiparametric Analysis of German East-West Migration Intentions: Facts and Theory. *Journal of Applied Econometrics*, 13(5), 525–541.
- Carrington, W. J., Detragiache, E. and Vishwanath, T. (1996). Migration with Endogenous Moving Costs. *The American Economic Review*, 86(4), 909–930.
- Clark, X., Hatton, T. J. and Williamson, J. G. (2007). Explaining U.S. immigration, 1971–1998. *The Review of Economics and Statistics*, 89(2), 359–373.
- Czaika, M. (2015). Migration and Economic Prospects. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 41(1), 58–82.
- DaVanzo, J. (1981). Microeconomic Approaches to Studying Migration Decisions. In G. F. De Jong and R. W. Gardner (Eds.): *Migration Decision Making. Multidisciplinary Approaches to Microlevel Studies in Developed and Developing Countries* (pp. 90–129). New York: Pergamon Press.
- David, P. A. (1974). Fortune, Risk, and the Microeconomics of Migration. In P. A. David and M. W. Reder (Eds.): *Nations and Households in Economic Growth. Essays in Honor of Moses Abramovitz* (pp. 21–88). New York: Academic Press.

- De Jong, G. F. and Fawcett, J. T. (1981). Motivations for Migration: An Assessment and a Value-Expectancy Research Model. In G. F. De Jong and R. W. Gardner (Eds.): *Migration Decision Making. Multidisciplinary Approaches to Microlevel Studies in Developed and Developing Countries* (pp. 13–58). New York: Pergamon Press.
- De Jong, G. F., Root, B. D., Gardner, R. W., Fawcett, J. T. and Abad, R. G. (1986). Migration Intentions and Behavior: Decision Making in a Rural Philippine Province. *Population and Environment*, 8(1–2), 41–62.
- Djajic, S. and Milbourne, R. (1988). A General Equilibrium Model of Guest-Worker Migration. *Journal of International Economics*, 25(3–4), 335–351.
- Dorigo, G. and Tobler, W. (1983). Push-Pull Migration Laws. *Annals of the Association of American Geographers*, 73(1), 1–17.
- Drinkwater, S. (2003). Go West? Assessing the willingness to move from Central and Eastern European Countries. *Flowenla Discussion Paper 5. Hamburg Institute of International Economics*. https://www.researchgate.net/profile/Stephen_Drinkwater/publication/24133994_Go_West_Assessing_the_Willingness_to_Move_from_Central_and_Eastern_European_Countries/links/0c96052f8d97874b7d000000/Go-West-Assessing-the-Willingness-to-Move-from-Central-and-Eastern-European-Countries.pdf.
- Dustmann, C. (2003). Return Migration, Wage Differentials, and the Optimal Migration Duration. *European Economic Review*, 47(2), 353–369.
- Epstein, G. S. (2002). Informational Cascades and Decision to Migrate. *IZA Discussion Paper No. 445*. <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/21511/1/dp445.pdf>.
- Epstein, G. S. (2008). Herd and Network Effects in Migration Decision-Making. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 34(4), 567–583.
- Epstein, G. S. and Gang, I. N. (2006). The Influence of Others on Migration Plans. *Review of Development Economics*, 10(4), 652–665.
- Eriksson, T. (1989). International Migration and Regional Differentials in Unemployment and Wages: Some Empirical Evidence from Finland. In I. Gordon and A. P. Thirlwall (Eds.): *European Factor Mobility. Trends and Consequences* (pp. 59–73). London: Palgrave Macmillan.
- Faini, R. and Venturini, A. (2010). Development and Migration: Lessons from Southern Europe. In G. S. Epstein and I. N. Gang (Eds.): *Migration and Culture (Frontiers of Economics and Globalization, Volume 8)* (pp. 105–136). Emerald Group Publishing Limited. <http://www.emeraldinsight.com/doi/book/10.1108/S1574-8715%282010%298>.
- Fassmann, H. and Münz, R. (1997). A keleti nyitás következménye: munkaerő-vándorlás Kelet-Európából Nyugat-Európába. *Külgazdaság*, 41(10), 39–60.
- Fouarge, D. and Ester, P. (2008). How Willing are Europeans to Migrate? A Comparison of Migration Intentions in Western and Eastern Europe. In P. Ester, R. Muffels, J. Schippers and T. Wilthagen (Eds.): *Innovating European Labour Markets* (pp. 49–71). Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.
- Geary, P. and Ó Gráda, C. (1989). Post-war Migration between Ireland and the United Kingdom: Models and Estimates. In J. Gordon and A. P. Thirlwall (Eds.): *European Factor Mobility. Trends and Consequences* (pp. 53–58). London: Palgrave Macmillan.

- Geis, W., Uebelmesser, S. and Werding, M. (2013). How do migrants choose their destination country? An Analysis of Institutional Determinants. *Review of International Economics*, 21(5), 825–840.
- Goodman, J. L. (1981). Information, Uncertainty, and the Microeconomic Model of Migration Decision Making. In G. F. De Jong and R. W. Gardner (Eds.): *Migration Decision Making. Multidisciplinary Approaches to Microlevel Studies in Developed and Developing Countries* (pp. 130–148). New York: Pergamon Press.
- Gödri I. (2016). *Elvándorlási szándékok - Álmok és konkrét tervek között. A migrációs potenciál jellemzői és meghatározó tényezői a 18–40 évesek körében Magyarországon. Kutatási jelentések 98.* Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet. <http://www.demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/kutatasijelentesek/article/download/2699/pdf>.
- Gödri I. és Feleky G. A. (2013). Migrációs tervek megvalósulása egy követéses vizsgálat tükrében. Az előzetes migrációs szándék, a várakozások és a külső elvárások szerepe. *Demográfia*, 56(4), 281–332.
- Granovetter, M. (1985). Economic action and social structure: The problem of embeddedness. *American Journal of Sociology*, 91(3), 481–510.
- Grogger, J. and Hanson, G. H. (2011). Income maximization and the selection and sorting of international migrants. *Journal of Development Economics*, 95(1), 42–57.
- Gurak, D. T. and Caces, F. (1992). Migration Networks and the Shaping of Migration Systems. In M. M. Kritz, L. L. Lim and H. Zlotnik (Eds.): *International Migration Systems. A Global Approach* (pp. 150–176). Oxford: Oxford University Press.
- Hagen-Zanker, J. (2008). Why do people migrate? A review of the theoretical literature. *MPRA Paper No. 28197*. https://mpra.ub.uni-muenchen.de/28197/1/MPRA_paper_28197.pdf.
- Harris, J. R. and Todaro, M. P. (1970). Migration, Unemployment and Development: A Two-Sector Analysis. *The American Economic Review*, 60(1), 126–142.
- Hárs Á. és Simon D. (2016a). Miért mennek el az orvosok – és miért maradnának itthon? – II. rész. A magyarországi orvosmigráció sajátosságairól. *Külgazdaság*, 60(4), 3–26.
- Hárs Á. és Simon D. (2016b). Munkaerő-migráció, ingázás, kivándorlás. A magyarok munkavállalási célú emigrációját magyarázó tényezők hatása és változása az uniós csatlakozás óta. In Blaskó Zs. és Fazekas K. (szerk.): *Munkaerőpiaci Tükör 2015* (72–85. o.). Budapest: MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaságtudományi Intézet.
- Hart, R. A. (1975). Interregional economic migration: some theoretical considerations (Part II). *Journal of Regional Science*, 15(3), 289–300.
- Hartog, J. and Vriend, N. (1989). Post-war International Labour Mobility: The Netherlands. In J. Gordon and A. P. Thirlwall (Eds.): *European Factor Mobility. Trends and Consequences* (pp. 74–94). London: Palgrave Macmillan.
- Hatton, T. J. (2005). Explaining trends in UK immigration. *Journal of Population Economics*, 18(4), 719–740.
- Haug, S. (2008). Migration Networks and Migration Decision-Making. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 34(4), 585–605.

- Hautzinger Z., Hegedűs J. és Klenner Z. (2014). *A migráció elmélete*. Budapest: Nemzeti Közszerológiai Egyetem Rendészettudományi Kar.
- Hicks, J. R. (1963). *The Theory of Wages. Second Edition*. London: Palgrave Macmillan.
- Huber, P. and Nowotny, Klaus (2013). Moving across Borders: Who is Willing to Migrate or to Commute? *Regional Studies*, 47(9), 1462-1481.
- Hunt, G. L. and Mueller, R. E. (2004). North American Migration: Returns to Skill, Border Effects, and Mobility Costs. *The Review of Economics and Statistics*, 86(4), 988-1007.
- Huzdik K. (2014). Migrációs potenciál alakulása, és az azt befolyásoló tényezők a XXI. század első évtizedében Magyarországon. *Doktori értekezés*, Szent István Egyetem.
- Huzdik K., Schwang Z. and Takács I. (2010). Analysis of Employees Migration in Hungary. *Zarządzanie Publiczne*, 1-2(9-10), 53-64.
- Jenkins, J. C. (1977). Push/Pull in Recent Mexican Migration to the U.S. *The International Migration Review*, 11(2), 178-189.
- Jennissen, R. (2003). Economic Determinants of Net International Migration in Western Europe. *European Journal of Population*, 19(2), 171-198.
- Kahneman, D. and Tversky, A. (1979). Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk. *Econometrica*, 47(2), 263-291.
- Kahneman, D., Knetsch, J. L. and Thaler, R. H. (1991). The Endowment Effect, Loss Aversion, and Status Quo Bias. *The Journal of Economic Perspectives*, 5(1), 93-206.
- Katseli, L. T. and Glystos, N. P. (1989). Theoretical and Empirical Determinants of International Labour Mobility: A Greek-German Perspective. In J. Gordon and A. P. Thirlwall (Eds.): *European Factor Mobility. Trends and Consequences* (pp. 95-115). London: Palgrave Macmillan.
- Katz, E. and Stark, O. (1987). International Migration Under Asymmetric Information. *The Economic Journal*, 97(387), 718-726.
- Kim, K. and Cohen, J. E. (2010). Determinants of International Migration Flows to and from Industrialized Countries: A Panel Data Approach Beyond Gravity. *International Migration Review*, 44(4), 899-932.
- Kőszegi, B. and Rabin, M. 2009: Reference-dependent Consumption Plans. *American Economic Review*, 99(3), 909-936.
- Kureková, L. (2013). Welfare systems as emigration factor: Evidence from the new accession states. *Journal of Common Market Studies*, 51(4), 721-739.
- Kutasi, G. (2005). Labour Migration and Competitiveness in the European Union. *Transition Studies Review*, 12(3), 512-526.
- Lakatos J. (2015). Külföldön dolgozó magyarok, Magyarországon dolgozó külföldiek. *Statistikai Szemle*, 93(2), 93-112.
- Landale, N. S. and Guest, A. M. (1985). Constraints, Satisfaction and Residential Mobility: Speare's Model Reconsidered. *Demography*, 22(2), 199-222.
- Lee, E. S. (1966). A Theory of Migration. *Demography*, 3(1), 47-57.
- Lewis, W. A. (1954). Economic development with unlimited supplies of labour. *Manchester School of Economic and Social Studies*, 22(2), 139-191.
- Lundborg, P. (1991). Determinants of Migration in the Nordic Labor Market. *The Scandinavian Journal of Economics*, 93(3), 363-375.

- Maier, G. (1985). Cumulative causation and selectivity in labour market oriented migration. *Regional Studies*, 19(3), 231-241.
- Massey, D. S. (1990a). The social and economic origins of immigration. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 510(1), 60-72.
- Massey, D. S. (1990b). Social structure, household strategies, and the cumulative causation of migration. *Population Index*, 56(1), 3-26.
- Massey, D. S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A. and Taylor, E. J. (1993). Theories of International Migration: A Review and Appraisal. *Population and Development Review*, 19(3), 431-466.
- Massey, D. S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A. and Taylor, E. J. (1998). *Worlds in Motion. Understanding International Migration at the End of the Millenium*. Oxford: Clarendon Press.
- Mayda, A. M. (2010). International migration: a panel data analysis of the determinants of bilateral flows. *Journal of Population Economics*, 23(4), 1249-1274.
- Melegh, A., Gábrriel, D., Gresits, G. and Hámos, D. (2018). Abandoned Hungarian workers and the political economy of care work in Austria. *Szociológiai Szemle*, 28(4), 61-87.
- Mincer, J. (1958). Investment in Human Capital and Personal Income Distribution. *Journal of Political Economy*, 66(4), 281-302.
- Mincer, J. (1978). Family Migration Decisions. *Journal of Political Economy*, 86(5), 749-773.
- Molho, I. (1986). Theories of Migration: A Review. *Scottish Journal of Political Economy*, 33(4), 396-419.
- Molle, W. and van Mourik, A. (1989). A Static Explanatory Model of International Labour Migration to and in Western Europe. In I. Gordon and A. P. Thirlwall (Eds.): *European Factor Mobility. Trends and Consequences* (pp. 13-29). London: Palgrave Macmillan.
- Örkény A. (2003a). A migrációs potenciál szociodemográfiai okai a Kárpát-medencei magyarok körében. In Örkény A. (szerk.): *Menni vagy maradni? Kedvezménytörvény és migrációs várakozások* (150-187. o.). Budapest: MTA Kisebbségkutató Intézet.
- Örkény A. (2003b). A roma migrációs potenciál szociodemográfiai és etnikai okai. In Örkény A. (szerk.): *Menni vagy maradni? Kedvezménytörvény és migrációs várakozások* (223-229. o.). Budapest: MTA Kisebbségkutató Intézet.
- Palmer, J. and Pytlikova, M. (2015). Labor Market Laws and Intra-European Migration: The Role of the State in Shaping Destination Choices. *European Journal of Population*, 31(2), 127-153.
- Pânzaru, C. (2013). The Determinants of International Migration. A Panel Data Analysis. *Journal of Politics and Law*, 6(1), 142-148.
- Poot, J. (1996). Information, communication and networks in international migration systems. *The annals of regional science*, 30(1), 55-73.
- Portes, A. and Böröcz, J. (1989). Contemporary Immigration: Theoretical Perspectives on Its Determinants and Modes of Incorporation. *The International Migration Review*, 23(3), 606-630.
- Portes, A. és Sensenbrenner, J. (2007). Beágyazottság és bevándorlás: megjegyzések a gazdasági cselekvés társadalmi meghatározóiról. In Sik E. (szerk.): *A migráció szociológiája* (57-78. o.). Budapest: ELTE TáTK.

- Ravenstein, E. G. (1885). The Laws of Migration. *Journal of the Statistical Society of London*, 48(2), 167–235.
- Ravenstein, E. G. (1889). The Laws of Migration. *Journal of the Royal Statistical Society*, 52(2), 241–305.
- Roy, A. D. (1951). Some Thoughts on the Distribution of Earnings. *Oxford Economic Papers*, 3(2), 135–146.
- Sandell, S. H. (1977). Women and the Economics of Family Migration. *The Review of Economics and Statistics*, 59(4), 406–414.
- Schultz, T. W. (1983). *Beruházás az emberi tőkébe*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Shaw, P. R. (1974). A Note on Cost-Return Calculations and Decisions to Migrate. *Population Studies*, 28(1), 167–169.
- Sik E. (szerk.) (2007). *A migráció szociológiája*. ELTE TáTK, Budapest.
- Sik E. (2012). A migrációs burok. In Sik E. (szerk.): *A migráció szociológiája 2. E-tankönyv* (133–158. o.). Budapest: ELTE-TáTK.
- Sik E. (2018). Migrációs burok és migrációs potenciál. In Siskáné Sz. B. és Halász L. (szerk.): *Boldogulni itthon vagy külföldön. Legújabb trendek a magyarországi kivándorlásban* (106–127. o.). Miskolc: Miskolci Egyetem, Földrajz – Geoinformatika Intézet.
- Sik E. és Örkény A. (2003). A migrációs potenciál kialakulásának mechanizmusa. In Örkény A. (szerk.): *Menni vagy maradni? Kedvezménytörvény és migrációs várakozások* (188–200. o.). Budapest: MTA Kisebbségkutató Intézet.
- Sik E. és Szeitl B. (2016). Migrációs szándékok a mai Magyarországon. In Blaskó Zs. és Fazekas K. (szerk.): *Munkaerőpiaci Tükör 2015* (54–58. o.). Budapest: MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Intézet.
- Simon, H. A. (1959). Theories of Decision-Making in Economics and Behavioral Science. *The American Economic Review*, 49(3), 253–283.
- Simon, H. A. (1982). Racionális döntés gazdasági szervezetekben. In H. A. Simon: *Korlátozott racionalitás* (21–58. o.). Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Sjaastad, L. A. (1962). The Costs and Returns of Human Migration. *Journal of Political Economy*, 70(5), 80–93.
- Speare Jr, A. (1971). A Cost-Benefit Model of Rural to Urban Migration in Taiwan. *Population Studies*, 25(1), 117–130.
- Speare Jr, A. (1974). Residential satisfaction as an intervening variable in residential mobility. *Demography*, 11(2), 173–188.
- Sprenger, E. (2013). The Determinants of International Migration in the European Union: An Empirical Analysis. *IOS Working Papers*, 325. http://www.dokumente.ios-regensburg.de/publikationen/wp/wp_ios_325.pdf.
- Stahl, C. W. (1995). Theories of International Labor Migration: An Overview. *Asian and Pacific Migration Journal*, 4(2–3), 211–232.
- Stark, O. (1991). *The Migration of Labor*. Cambridge: Basil Blackwell.
- Stark, O. and Bloom, D. E. (1985). The New Economics of Labor Migration. *American Economic Review*, 75(2), 173–178.
- Stark, O. and Taylor, E. J. (1989). Relative Deprivation and International Migration. *Demography*, 26(1), 1–14.

- Stark, O. and Taylor, E. J. (1991). Migration Incentives, Migration Types: The Role of Relative Deprivation. *The Economic Journal*, 101(408), 1163–1178.
- Stark, O., Micevska, M. and Mycielski, J. (2009). Relative poverty as a determinant of migration: Evidence from Poland. *Economics Letters*, 103(3), 119–122.
- Stigler, G. J. (1989). Az információszerzés közgazdaságtana. In G. J. Stigler: *Piac és állami szabályozás* (232–253. o.). Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Tétényi, A., Barczikay, T. and Szent-Iványi, B. (2018). Refugees, not Economic Migrants - Why do Asylum-Seekers Register in Hungary? *International Migration*, Special Issue, 1–18.
- Tiebout, C. M. (1956). A pure theory of local expenditures. *Journal of political economy*, 64(5), 416–424.
- Tobler, W. (1995). Migration: Ravenstein, Thorntwaite, and Beyond. *Urban Geography*, 16(4), 327–343.
- Todaro, M. P. (1969). A Model of Labor Migration and Urban Unemployment in Less Developed Countries. *The American Economic Review*, 59(1), 138–148.
- Todaro, M. P. and Maruszko, L. (1987). Illegal Migration and US Immigration Reform: A Conceptual Framework. *Population and Development Review*, 13(1), 101–114.
- Van Est, J. (1981). An Inter-Regional Migration Model: A Disaggregate Approach. *Paper presented at the 20th European Congress of the Regional Science Association*. <https://repository.tudelft.nl/islandora/object/uuid:c5d9cd01-c77e-4032-882f-0070ba880ce8/datastream/OBJ>.
- Van Hear, N., Bakewell, O. and Long, K. (2018). Push-pull plus: reconsidering the drivers of migration. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 44(6), 927–944.
- Waldorf, B. S. and Esparza, A. (1988). Labor migration to Western Europe: a commentary on O'Loughlin, 1986. *Environment and Planning A*, 20(8), 1121–1124.
- Walsh, B. M. (1974). Expectations, information, and human migration: specifying an econometric model of Irish migration to Britain. *Journal of Regional Science*, 14(1), 107–120.
- Wolpert, J. (1966). Migration as an Adjustment to Environmental Stress. *Journal of Social Issues*, 22(4), 92–102.
- Zaiceva, A. and Zimmermann, K. F. (2008). Scale, diversity, and determinants of labour migration in Europe. *Oxford Review of Economic Policy*, 24(3), 428–452.
- Zimmermann, K. F. (1994). European migration: Push and pull. *The World Bank Economic Review*, 8(suppl 1), 313–342.

MELLÉKLETEK

1. melléklet - Migrációs elméletek: összefoglalás

| Elmélet | Vizsgálati szint | Elemzési egység | Magyarázandó jelenség | Migráció fő okai |
|--|------------------|-----------------|--|--|
| Neoklasszikus makroökonómiai elmélet | Makro | Ország | Áramlások iránya, mértéke, egyensúly | Tőke-munka relatív nemzetközi egyensúlytalansága |
| Vonzás-taszítás elmélete | Vegyes | Áramlás | Áramlások okai | Vonzó és taszító tényezők |
| Neoklasszikus mikroökonómia (humán tőke) elmélet és annak továbbfejlesztései | Mikro | Egyén | Migrációs döntés, szelekció | Egyén számára elérhető költségek és hasznok; egyéni humán tőke optimális hasznosíthatósága |
| Behaviorista megelégedési modell | Mikro | Egyén | Migrációs döntés, szelekció | Egyén elégedettsége, szubjektív észlelése és értékelése |
| Migráció új közgazdaságtana | Mezo | Család | Családtagok allokálása, migráció alakulása | Egyén relatív jóléte; családi szintű kockázatminimalizálás |

2. melléklet - A feldolgozott makroszintű irodalmak empirikus eredményeinek áttekintése

| Forrás | Elméleti alap | Módszer | Minta |
|-----------------------------|--|----------------------------|-------------------------------|
| Ahmad et al. (2008) | Push-pull | Idősoros | Pakisztán |
| Bertocchi és Strozzi (2008) | Vegyes | Panel (pooled, FE, RE, IV) | Európa, Észak-Amerika |
| Clark et al. (2007) | Humántőke-elmélet | Panel (FE) | Egyesült Államok (cél) |
| Czaika (2015) | Behaviorista | Dinamikus panel | Németország (cél) |
| Delbecq és Waldorf (2010) | Humántőke-elmélet | Logit | Európai Unió |
| Eriksson (1989) | Humántőke-elmélet | Pooled keresztmetszeti | Finnország – Svédország |
| Faini és Venturini (2010) | Behaviorista | Panel | Dél-Európa |
| Fassmann és Münz (1997) | Neoklasszikus (makro és humán tőke) | OLS | Közép-Európa |
| Geary és Ó Gráda (1989) | - | IV regresszió | Írország – Egyesült Királyság |
| Grogger és Hanson (2011) | Humántőke-elmélet (Borjas-féle szelekció) | OLS | OECD-országok (cél) |
| Hartog és Vriend (1989) | Neoklasszikus (makro és humán tőke) | Idősoros | Hollandia |
| Hatton (2005) | Humántőke-elmélet | Panel (RE) | Egyesült Királyság |
| Jenkins (1977) | Push-pull | Korrelációanalízis | Mexikó – USA |
| Jennissen (2003) | Vegyes | Idősoros | Nyugat-Európa |
| Katseli és Glytsos (1989) | Humántőke-elmélet | OLS | Görögország – Németország |
| Kureková (2013) | - | Korrelációanalízis | Közép-kelet-Európa |
| Lundborg (1991) | Humántőke-elmélet | SUR regresszió | Skandináv országok |
| Mayda (2010) | Humán tőke (push-pull) | Panel | OECD-országok |
| Molle és Mourik (1989) | Gravitációs modell (push-pull) | OLS | Nyugat-Európa (cél) |
| Palmer és Pytliková (2015) | Vegyes | Panel (OLS és GMM) | Európai Unió |
| Panzaru (2013) | Vegyes | Panel | Közép-kelet-Európa |
| Sprenger (2013) | Vegyes | Panel | Európai Unió |
| Stark et al. (2009) | MŰK | Panel (FE) | Lengyelország |
| Tétényi et al. (2018) | Push-pull | Panel (pooled, FE, RE) | Magyarország (cél) |
| Waldorf és Esparza (1988) | Humán tőke, duális munkaerőpiacok elmélete | OLS | Nyugat-Európa |

2. melléklet – A feldolgozott makroszintű irodalmak empirikus eredményeinek áttekintése (folytatás)

| Forrás | Fiiggő változó | I_j | I_j | ΔI_j | U_j | U_j | ΔU_j | PP | D | Net | L | IP | CD | IE | Ed | O |
|----------------------------|----------------------------------|-------|-------|--------------|-------|-------|--------------|----|---|-----|---|----|----|----|----|-------------|
| Kureková (2013) | Kivándorlási ráta (munkaerő) | + | - | | + | | | + | | | | | | | | |
| Lundborg (1991) | Migrációs ráták | + | - | | + | - | | + | - | + | | | | | | |
| Mayda (2010) | Bilaterális flow migrációs ráták | + | | | | | | | - | + | | | | + | | Kor: - |
| Molle és Mourik (1989) | Migráns stock | | | + | | | | | - | | | - | | | | |
| Palmer és Pytliková (2015) | Bilaterális flow migrációs ráták | + | - | | + | - | | + | - | + | + | | | | | - |
| Panzaru (2013) | Migrációs flow | | | | | | | 0 | | | | | | | | |
| Sprenger (2013) | Migrációs flow | + | - | | + | - | | | - | + | + | - | 0 | | | -0 |
| Stark et al. (2009) | Flow kivándorlási ráta | | | | - | | | | | | | | | + | | |
| Tényi et al. (2018) | Menedékkérő flow | | | | | | | | | | | | | | | Politika: - |
| Waldorf és Esparza (1988) | Migrációs flow | | | -(0) | | | | | | | | | | | | |
| Walsh (1974) | Bruttó migrációs flow | | | + | | | | | | | | | | | | |

Jelmagyarázat: I_j : bérszínvonal (célország); I_j : bérszínvonal (küldő ország); ΔI_j : relatív bérszínvonal; U_j : munkanélküliség (célország); U_j : munkanélküliség (küldő ország); ΔU_j : relatív munkanélküliség; PP: közpolitika; D: távolság; Net: hálózat; L: nyelvtudás; IP: bevándorláspolitikai szigorúsága; CD: kulturális különbségek; IE: egyenlőtlenség mértéke (küldő ország); Ed: képzettségi szint; O: egyéb.

3. melléklet - A feldolgozott mikro szintű irodalmak empirikus eredményeinek áttekintése

| Forrás | Elméleti alap | Módszer | Minta |
|------------------------------|-----------------------------|--|--------------------------|
| Blaskó és Gödri (2014) | Humántőke-elmélet | Logit | Magyarország |
| Burda et al. (1998) | Vegyés | GLPM és logit | Németország |
| De Jong et al. (1986) | Behaviorista | Logit | Fülöp-szigetek |
| Drinkwater (2003) | Humántőke-elmélet | Rendezett probit | Kelet-közép-Európa |
| Epstein és Gang (2006) | Behaviorista | Probit | Magyarország |
| Fouarge és Ester (2008) | Humántőke-elmélet | Logit | Európai Unió |
| Geis et al. (2013) | Humántőke-elmélet | Feltételes és multinomiális logit | 4 fejlett ország |
| Gödri és Feleky (2013) | Vegyés | Logit | Erdély |
| Gödri (2016) | Vegyés | Logit | Magyarország |
| Hárs és Simon (2016a) | Vegyés | Logit | Magyarország |
| Hárs és Simon (2016b) | - | Logit | Magyarország |
| Huber és Nowotny (2013) | Véletlen hasznossági modell | Multinomiális probit | Ausztria |
| Hunt és Mueller (2004) | Humántőke-elmélet | Logit | Egyesült Államok, Kanada |
| Huzdik (2014) | Vegyés | Többváltozós regresszió | Magyarország |
| Huzdik et al. (2010) | - | Keresztábra- és faktoranalízis | Magyarország |
| Landale and Guest (1985) | Behaviorista | Logit | Egyesült Államok |
| Örkény (2003a) | - | Többváltozós regresszió | Kárpát-medence |
| Örkény (2003b) | Szociológiai | Logit | Kárpát-medence |
| Sik és Szeitl (2016) | - | Logit | Magyarország |
| Sik (2018) | Szociológiai | Logit | Magyarország |
| Speare (1971) | Humántőke-elmélet | Többváltozós regresszió, diszkriminancia- és varianciaanalízis | Tajvan |
| Speare (1974) | Behaviorista | Többváltozós regresszió | Egyesült Államok |
| Stark et al. (2009) | MŰK | Panel (FE) | Lengyelország |
| Tétényi et al. (2018) | Push-pull | Panel (pooled, FE, RE) | Magyarország (cél) |
| Zaiceva és Zimmermann (2008) | Humántőke-elmélet | Logit | Európai Unió |

3. melléklet - A feldolgozott mikro szintű irodalmak empirikus eredményeinek áttekintése (folytatás)

| Forrás | Függő változó | I_j | I_j | ΔI_j | U_j | U_j | D | Net | Age | Ed | L | Emp | M | Ch | ME | Ma | C_m | HO | Ci | Sat |
|-------------------------|---|-------|-------|--------------|-------|-------|-----|-----|-------|----|---|-----|---|----|----|----|-------|----|----|-----|
| Blaskó és Gödri (2014) | Tényleges migráció | | | | | | | | ford. | + | | | - | | + | | | | | |
| Burda et al. (1998) | Migrációs szándék | | | | | | | + | - | + | | - | | | | + | | - | | + |
| De Jong et al. (1986) | Migrációs szándék és tényleges migráció | | | | | | | + | | | | - | | | + | | | | | |
| Drinkwater (2003) | Migrációs szándék | | | | | | | | - | + | | - | | | + | + | | | | |
| Epstein és Gang (2006) | Migrációs szándék | | | | | | | + | - | + | | - | | | + | + | | | | + |
| Fouarge és Ester (2008) | Migrációs szándék | | | | | | | | - | + | | + | | | + | + | | | | - |
| Geis et al. (2013) | Célszágválasztás | | | | | | | + | | | | | | | | | | | | |
| Gödri és Feleky (2013) | Tényleges migráció | | | | | | | | - | - | | - | | | | | | | | - |
| Gödri (2016) | Migrációs szándék | | | | | | | + | | + | | - | | | + | + | | | | - |
| Hárs és Simon (2016a) | Tényleges migráció | | | | | | | | ford. | | | | | | + | | | | | |
| Hárs és Simon (2016b) | Tényleges migráció | | | | | | | | ford. | + | | | | | | + | | | | |
| Huber és Nowotny (2013) | Migrációs és ingázási szándék | | | | | | | + | - | + | | + | | | + | + | | | | |
| Hunt és Mueller (2004) | Tényleges migráció, célszág-választás | | | | | | | | - | + | | | | | | | | | | |
| Huzdik (2014) | Migrációs potenciál index | | | | | | | | - | | | + | | | | | | | | + |

3. melléklet - A feldolgozott mikro szintű irodalmak empirikus eredményeinek áttekintése (folytatás)

| Forrás | Függő változó | I_j | I_j | ΔI | U_j | U_j | D | Net | Age | Ed | L | Emp | M | Ch | ME | Ma | C_m | HO | Ci | Sat | |
|-----------------------------|---|-------|-------|------------|-------|-------|-----|-----|-----|----|---|-----|---|----|----|----|-------|----|----|-----|--|
| Huzárik et al. (2010) | Migrációs szándék | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | |
| Landale és Guest (1985) | Migrációs szándék és tényleges migráció | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | |
| Örkény (2003a) | Migrációs szándék | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | |
| Örkény (2003b) | Migrációs szándék | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | |
| Sik és Szeitl (2016a) | Migrációs szándék | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | |
| Sik (2018) | Migrációs szándék | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | |
| Speare (1971) | Tényleges migráció | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | |
| Speare (1974) | Migrációs szándék és tényleges migráció | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | |
| Zajcva és Zimmermann (2008) | Migrációs szándék | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | |

Jelmagyarázat: I_j : bérszínvonal (célország); I_j : bérszínvonal (küldő ország); ΔI : relatív bérszínvonal; U_j : munkanélküliség (célország); U_j : munkanélküliség (küldő ország); D : távolság; Net: hálozat; Age: kor; Ed: képzettség; L: nyelvtudás; Emp: foglalkoztatott; M: házas; Ch: gyermekszám; ME: migrációs tapasztalat; HO: ingatlantulajdonos; Ci: nagyvárosi; Sat: elégedettség.

DETERMINANTS OF INTERNATIONAL MIGRATION: THEORIES AND NEW EVIDENCES. REVIEW.

ABSTRACT

International migration is a complex phenomenon, thus its determinants and driving forces are interpreted and analyzed in different ways by various disciplines of social sciences. In this paper, we provide a systematic and critical review of migration literature. We overview current migration theories, i.e. macroeconomic and microeconomic schools of migration, advanced human capital models and some behavioral approaches. New economics of migration and network theories are also presented in the paper. Besides that, empirical studies are overviewed systematically. During the review of empirical papers, we discuss studies using aggregated and individual data as well.

SZERZŐI TÁJÉKOZTATÓ 2019

(1) GYORS VAGY HAGYOMÁNYOS BÍRÁLATI ELJÁRÁS?

A Demográfia folyóiratban 2019 óta két bírálati eljárásrend működik. A lenti táblázat ezek különbségeit mutatja be, hogy a szerzőt segítse a számára ideális bírálati rend kiválasztásában.

| Hagyományos bírálati rend | Gyors bírálati rend |
|---|---|
| <ul style="list-style-type: none">▼ a cikkek átfutási ideje a megjelentetésig átlagosan 6 hónap | <ul style="list-style-type: none">▲ ha a szerző együttműködik és gyorsan reagál a cikk a leadást követően két hónapon belül (online formában) publikálásra kerül |
| <ul style="list-style-type: none">▲ a szerzői jogok a szerzőnél maradnak (kötetben, más nyelven publikálásnál, átdolgozáshoz, stb. nem kell engedélyt kérni) | <ul style="list-style-type: none">▼ a szerző felhasználói szerződésben lemond a szerzői jogokról, de tiszteletdíjat kap (100 ezer forint / cikk) |
| <ul style="list-style-type: none">▲ a formai kritériumoknak (pl. hivatkozási formátum) megfelelőre ráér átalakítani a kéziratot ez elfogadó döntést követően | <ul style="list-style-type: none">▼ csak a formai előírásoknak mindenben szigorúan megfelelő kézirat esetén választható |
| <ul style="list-style-type: none">▲ hagyományos, lassú, de részletes és támogató lektorálási folyamat, esetleges átdolgozási igény esetén, részletes támogató jellegű szaklektori megjegyzésekkel | <ul style="list-style-type: none">▼ a lektorálási kör során csak elfogadás, minor revízió (kis átdolgozás), vagy elutasító döntés hozható, tehát az elutasítás esélye jóval nagyobb |
| <ul style="list-style-type: none">▲ angol / német nyelvű kézirat is leadható, ekkor a bírálati folyamatot az adott nyelven folytatjuk le, és az esetleges pozitív döntést követően a kéziratot magyarra fordítatjuk | <ul style="list-style-type: none">▼ idegen nyelvi nyelvhelyességi ellenőrzés (pl. az absztrakt esetén) a szerző felelőssége |
| <ul style="list-style-type: none">▲ a szerzőt 5 (társszerzők esetén társszerzőnként 3-3) nyomtatott tiszteletpéldány illeti meg | <ul style="list-style-type: none">▼ a szerző nem kap ingyenes print (nyomtatott) tiszteletpéldányokat. (De természetesen vehet.) |

(2) FORMAI ELLENŐRZŐ LISTA

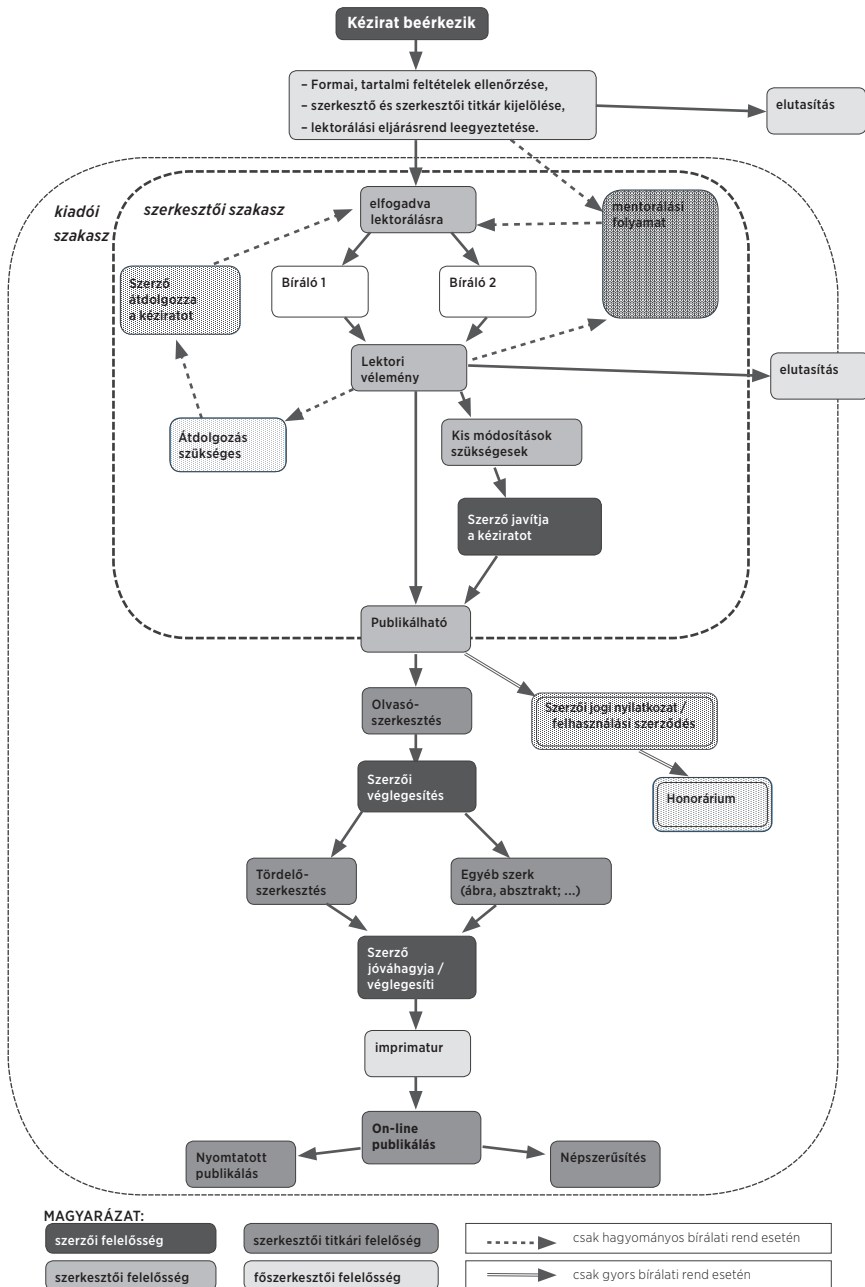
Ahhoz, hogy a kéziratot a gyors bírálati eljárás keretében be tudjuk fogadni a következő formai elvárásoknak egyértelműen meg kell felelnie:

- ✓ .docx formátumban benyújtott magyar nyelvű kézirat,
- ✓ Terjedelem: minimum 30 ezer, maximum 80 ezer karakter hosszú (szóközökkel, absztrakttal, irodalomjegyzékkel, stb. együtt)
- ✓ Kézirathoz mellékelte angol nyelvű absztrakt, amelynek terjedelme minimum 700, maximum 1500 karakter (szóközökkel)
- ✓ ábrák, táblák külön excell filében is mellékelve, munkalaponként egy ábra/tábla, a szükséges háttér-adatokkal
- ✓ Az Demográfia folyóirat (APA hivatkozási stílusra alapozó) hivatkozási stílusának pontos használata (leírása letölthető a folyóirat honlapjáról), vagy szoftveres hivatkozáskezelő (EndNote, Zotero stb.) használata esetén APA (hatodik kiadás) hivatkozási stílus pontos használata.

(3) FELELŐS SZERKESZTŐ ÉS SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR

A Demográfiai folyóiratnál minden kéziratot anonimizálunk, és két független szaklektorral bíráltatunk el. Azonban amellet folyóiratnál minden befogadott kéziratnak van egy felelős szerkesztője és a egy szerkesztőségi titkára. Ők – a bírálókkal szemben nem 'névtelenek' s szerző számára. A feladatuk a kézirat végigkísérése a publikációs folyamaton. (ld. az ábrát a következő oldalon.) A szerző velük egyeztethet, hozzájuk bármikor fordulhat gondjaival, ötleteivel.

(4) A PUBLIKÁCIÓS FOLYAMAT ÁTTEKINTŐ ÁBRÁJA



(5) NEM KÖTELEZŐ FORMAI ELVÁRÁS, DE AZ OLVASÓ-SZERKESZTŐ MUNKÁJÁT MEGKÖNNYÍTI, HA SZERZŐKÉNT ÜGYEL A KÖVETKEZŐKRE:

- ✓ A tanulmány címe ne legyen túl hosszú, a főcím és alcím között legyen kettőspont
- ✓ A támogatók, a köszönetnyilvánítás, a tanulmány korábbi megjelenése stb. a tanulmány címének végére tett számozott lábjegyzetbe kerül (ez lesz az 1-es lábjegyzet)
- ✓ Szakaszokra tagolásakor legfeljebb 3 szintet használjunk, a szakaszokat nem számozzuk
- ✓ A szövegben használt rövidítéseket, mozaikszavakat az első előfordulásakor zárójelben fel kell oldani.
- ✓ A folyó szövegben a minimálisra csökkentjük a kurzivált kiemeléseket (pl. szakkifejezések első használata). Boldot kiemelési céllal nem használunk.
- ✓ Internetes linkek és email címek ne legyenek aláhúzva és kék betűvel (de maga a hivatkozás maradhat).
- ✓ Szövegben a táblázat, ábra stb. számára történő utalás dőlt betűs: (1. táblázat), az irodalmi hivatkozás nem.
- ✓ A mondat végére tett zárójeles hivatkozás megelőzi a mondatvégi pontot.
- ✓ A táblázatok, ábrák, térképek stb. alatt mindig szerepel a Forrás(ok) megjelölése, és kerülhet oda Megjegyzés(ek) is. Más információ csak kivételes esetben szerepel az ábrák, táblázatok alatt.
- ✓ A táblázatok, ábrák, térképek stb. forrásmegjelölése is bibliográfiai hivatkozásnak számít, tehát nem kell minden adatot kiírni, csak hivatkozni rá, és az irodalmak vagy a források között feloldani.
- ✓ A táblázatok férjenek ki egy, legfeljebb két nyomtatott oldalra, és lehetőleg kerüljük a fektetett táblákat.
- ✓ Több oldalas táblázat esetén nem kell minden oldal aljára kitenni a forrásmegjelölést és a megjegyzéseket, elég csak a táblázat végére.
- ✓ A százalékos értékek esetén nem írjuk ki, hogy „százalék”, vagyis „5,6 százalék” helyett „5,6%” szerepel, és a % tapad a számhoz.
- ✓ A számokban az ezresek elválasztása szóközzel, tizedespont helyett -vessző.
- ✓ Évszámoknál mindig kiírjuk mind a 4 számjegyet: 1980–89 helyett 1980–1989, 2000–4 helyett 2000–2004, 60-as évek helyett 1960-as évek.
- ✓ Számok, évszámok, oldalszámok stb. közé kötőjelet rakjunk (-), nem pedig elválasztójelet (-).

MEGRENDELŐLAP - DEMOGRÁFIA FOLYÓIRAT

Alulírott megrendelem a **Demográfia** című folyóirat évfolyamának (évi négy szám, ebből egy dupla szám lehetséges) számait példányban.

Kiadó: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet
(1024 Budapest, Buday László utca 1-3.)
ISSN szám: 0011-8249

A folyóirat éves előfizetési díja **4000 Ft**. Az előfizetés megrendelhető a KSH Népeségtudományi Kutatóintézettől az alábbi megrendelőlap kitöltésével, postai vagy elektronikus úton (szkennelve) történő visszaküldésével.

Postacím: 1525 Budapest Pf. 51.
E-mail cím: nki@demografia.hu

A megrendelő adatai:

Név:

Szállítási/levelezési cím:

Számlázási név (ha eltér):

Számlázási cím (ha eltér):

Adószám (nem magánszemély megrendelők esetén):

Telefonszám:

E-mail cím:

Egyéb megjegyzés, kérés:

A megrendelőlap alapján kiállított számlát intézetünk postai úton juttatja el a megrendelőhöz.

A megrendelés összegét a számlán feltüntetett bankszámlaszámra kérjük majd átutalni, a megjegyzés rovatban feltüntetve:

„Demográfia éves előfizetés”

Dátum:.....

Aláírás:.....

(Figyelem ! A nyomtatott változat előfizetői korábbi számainkat kedvezményesen rendelhetik meg. További terjesztési ügyekkel kapcsolatos kérdéseivel, gondjaival, ötleteivel nyugodtan keresse Törő Ágnes szerkesztőségi titkárt a toro@demografia.hu e-mail címen.)

DEMOGRÁFIA

Megjelenik negyedévente
Szerkesztőség: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet,
1024 Budapest, Buday László u. 1-3.
Telefon: (+36-1)-345-6573
E-mail: szerkesztoseg@demografia.hu

Kiadásért felel a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet igazgatója.

Előfizethető a Szerkesztőségben.
Előfizetési díj: egész évre 4000,- Ft

Editorial Office: H-1024 Budapest, Buday László u. 1-3.